
INFORMATION PLATFORM "CENTER FOR INNOVATIVE THINKING"
UKRAINIAN INSTITUTE OF SCIENTIFIC STRATEGIES
EUROPEAN UNION RESEARCH DEPARTMENT
SCIENTIFIC AND PUBLISHING CENTER "PROGRESS"
EASTERN EUROPEAN SCIENTIFIC FORUM
PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE
SEPTEMBER 3-5, 2026
KHARKIV, UKRAINE

**INFORMATION PLATFORM "CENTER FOR INNOVATIVE THINKING"**
**UKRAINIAN INSTITUTE OF SCIENTIFIC STRATEGIES**
**EUROPEAN UNION RESEARCH DEPARTMENT**
**SCIENTIFIC AND PUBLISHING CENTER "PROGRESS"**

# EASTERN EUROPEAN SCIENTIFIC FORUM

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC
AND PRACTICAL CONFERENCE

September 3-5, 2026

Kharkiv, Ukraine

This edition was approved for publication on September 19, 2026.

Published in A4 format online on website:
https://naukainfo.com/conference?id=153

Publisher: Sole proprietor Soloviov O. V. Certificate of registration in the State Register of Publishers, Manufacturers, and Distributors of Publishing Products series DK № 8227, dated April 23, 2025.

Kharkiv, Ukraine
2026

**UDC 001.3-048.35:0/9](06)**

Proceedings of the International scientific and practical conference “Eastern European Scientific Forum” (September 3-5, 2026) / Publisher website: www.naukainfo.com. – Kharkiv, Ukraine, 2026. - 128 p.

**ISBN 978-617-8680-98-5**
**https://doi.org/10.64828/conf-153-2026**

The recommended citation for this publication is:

Shevchenko T. G. Research into the specifics of the development of performing arts in Ukraine under martial law // Eastern European Scientific Forum : proceedings of the International scientific and practical conference (September 3-5, 2026). – Kharkiv, Ukraine : naukainfo.com, 2026. - Pp. 15-21. - URL: https://naukainfo.com/conference?id=153

**Editor**
**Soloviov O. V.**

*M.Sc.Ed., M.P.A., Hon. PhD, Academic Advisor,*
*Head of the European Union Research Department,*
*Ukrainian Institute of Scientific Strategies*

The collection of scientific articles is a scientific and practical publication that includes research papers by students, postgraduate students, Candidates and Doctors of Sciences, researchers, and practitioners from Ukraine, Europe, neighboring countries, and beyond. The articles reflect studies of processes and changes in the structure of modern science. This collection is intended for students, postgraduate and doctoral candidates, educators, researchers, practitioners, and all those interested in current trends in the development of modern science.

E-mail: journal@naukainfo.com

Publisher website: https://www.naukainfo.com

© Publisher website: naukainfo.com, 2026
© Ukrainian Institute of Scientific Strategies (UISS), 2026
© All authors, 2026

# TABLE OF CONTENTS


**ECONOMIC THEORY, MACRO- AND REGIONAL ECONOMY**

1. ***Дерев'янчук Владислав Едуардович*** 5
ФІСКАЛЬНА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ: РЕЗУЛЬТАТИ, СУПЕРЕЧНОСТІ ТА ВИКЛИКИ В УМОВАХ ВІЙНИ
2. ***Тимошенко Тетяна Олександрівна*** 8
ЄВРОПЕЙСЬКА РАМКА РОЗВИТКУ СТАЛОГО ТУРИЗМУ ДЛЯ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ ГРОМАД І РЕГІОНІВ УКРАЇНИ
3. ***Недодатко Олександр Сергійович, Грабовський Ігор Сергійович*** 12
ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ ДО ВВЕДЕННЯ ВОЄННОГО СТАНУ

**ENTREPRENEURSHIP, TRADE AND SERVICES**

4. ***Аніскевич Дмитро Михайлович*** 14
СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ФАКТОРІВ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ФОРМУВАННЯ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА

**FINANCE AND BANKING; TAXATION, ACCOUNTING AND AUDITING**

5. ***Хмельницький Сергій Сергійович*** 17
ВЗАЄМОДІЯ СТАНДАРТІВ ІНТЕГРОВАНОЇ ЗВІТНОСТІ ТА ESRS: ПРОБЛЕМИ СУМІСНОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ
6. ***Гуцул Інна Анатоліївна, Мартинюк Віктор Анатолійович*** 20
ОПОДАТКУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ ТА ЙОГО РОЛЬ У ФІНАНСОВОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД
7. ***Майор О. В., Євтушенко А. Ю.*** 27
ОЦІНКА ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНИХ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЄКТІВ НА ПІДПРИЄМСТВАХ БІОТЕХНОЛОГІЧНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

**MANAGEMENT, PUBLIC ADMINISTRATION AND GOVERNANCE**

8. ***Черевко Георгій Владиславович, Черевко Ірина Василівна, Терлецький Володимир Романович*** 30
ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ЯК ЧИННИК УДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН У СФЕРІ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ
9. ***Черевко Георгій Владиславович, Черевко Ірина Василівна, Фігура Роман Вікторович*** 34
ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ І ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЛОГІСТИКИ ЕКСПОРТУ ЗЕРНА УКРАЇНИ
10. ***Касьянчук Святослав Мирославович*** 39
ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МЕНЕДЖМЕНТУ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

**INTERNATIONAL RELATIONS**

11. ***Рибалко Юлія Сергіївна*** 44
МЕХАНІЗМ АДАПТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМ РЕСУРСОМ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ КОРПОРАЦІЇ

**LAW AND INTERNATIONAL LAW**

12. ***Зінченко Сергій Олександрович*** 46
МЕЖІ ЗДІЙСНЕННЯ ПАТЕНТНИХ ПРАВ У КОНТЕКСТІ ПРИНЦИПУ ДОБРОСОВІСНОСТІ

**MILITARY SCIENCES, NATIONAL SECURITY AND STATE BORDER SECURITY**

13. ***Осадчий Євген Олегович, Нехаєнко Сергій Іванович*** 53
ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РЕКРЕАЦІЇ У ДЕСАНТНО-ШТУРМОВИХ ВІЙСЬКАХ В УМОВАХ ВІДСІЧІ ШИРОКОМАСШТАБНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ
14. ***Галаган Григорій Анатолійович, Яцук Петро Володимирович*** 55
АНТИТЕРОРИСТИЧНА ПІДГОТОВКА НАСЕЛЕННЯ ЯК МЕХАНІЗМ ЗМІЦНЕННЯ СУСПІЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

**CHEMISTRY, CHEMICAL AND BIOENGINEERING**

15. ***Gorobets Margaryta*** 61
PHYSICOCHEMICAL PROPERTIES AND ELECTRICAL CONDUCTIVITY OF NASCN AND KSCN–DIMETHYL SULFONE SYSTEMS

**AUTOMATION AND INSTRUMENT ENGINEERING**

16. ***Семенов Микита Сергійович, Семенова Анастасія Володимирівна*** 66
АВТОМАТИЗОВАНЕ КЕРУВАННЯ ПОВІТРЯНИМ РЕТРАНСЛЯТОРОМ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ГРУПИ БЕЗПІЛОТНИХ ЛІТАЛЬНИХ АПАРАТІВ

**ECOLOGY AND ENVIRONMENTAL PROTECTION TECHNOLOGIES**

17. ***Руденко Степан Валерійович, Руденко Валерій Петрович*** 76
ОЦІНКА ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНСЬКИХ ЕТНІЧНИХ (ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ) ЗЕМЕЛЬ УКРАЇНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

**PHILOSOPHY AND POLITICAL SCIENCE**

18. ***Морозюк Юрій Вікторович*** 79
ВИДИМА І «НЕВИДИМА» ПАРЛАМЕНТСЬКА РОБОТА: ПРОБЛЕМИ ОЦІНЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ

**PEDAGOGY AND EDUCATION**

19. ***Верезомська Світлана Жоржовна, Каюн Вікторія Олександрівна, Зінченко Наталія Олександрівна, Харченко Тетяна Олексіївна, Перун Світлана Василівна*** 82
ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МАЙБУТНІХ МЕДИЧНИХ ФАХІВЦІВ
20. ***Бабійчук Тамара Василівна*** 88
ФОРМУЄМО УКРАЇНСЬКУ ІДЕНТИЧНІСТЬ: РОМАННИЙ ТРИПТИХ «ВОГНЕННІ СТОВПИ» РОМАНА ІВАНИЧУКА В ЗПФО
21. ***Жукова А. Р., Процьків Н. С., Ільчишин І. Б.*** 100
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ КУРСАНТІВ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

**PSYCHOLOGY AND PSYCHIATRY**


22. ***Ліннік Юрій Володимирович, Бухальська Світлана Євгеніївна, Казмірук Лариса Петрівна*** 103
ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК СТРЕСОСТІЙКОСТІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ОСОБИСТІСНОГО ПСИХОЛОГІЧНОГО ГОМЕОСТАЗУ ЗДОБУВАЧІВ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ

23. ***Дубич Сергій Васильович*** 108
МЕНТАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я ПРАЦІВНИКІВ БАНКІВСЬКОЇ СФЕРИ: МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО СКЛАДАННЯ ПРОГРАМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

24. ***Мирослава Садова, Оксана Науменко*** 111
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕПРЕСИВНИХ СТАНІВ ЖІНОК ЗРІЛОГО ВІКУ У ВОЄННИЙ ЧАС: ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

25. ***Мирослава Садова, Олена Різван*** 115
ОСОБЛИВОСТІ МІЖОСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ У ПОДРУЖНІЙ ПАРІ: ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ


**HISTORY, ARCHAEOLOGY AND CULTURAL STUDIES**


26. ***Соловиченко Володимир Вікторович*** 119
ОБНОВЛЕНСЬКА «ЖИВА ЦЕРКВА» НА ХАРКІВЩИНІ У 1922–1923 РР.: НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ЗА МАТЕРІАЛАМИ «ЦЕРКОВНОЇ ГАЗЕТИ»


**ARCHITECTURE AND CONSTRUCTION**


27. ***Vira Petrivna Brednyova, Irina Mikolayivna Prokhorets*** 122
RESEARCH OF THE IMPACT OF THE QUALITY OF GRAPHIC TRAINING ON THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF ARCHITECTURE STUDENTS


**POWER ENGINEERING AND POWER MACHINE ENGINEERING**


28. ***Бахметьєв Владислав Володимирович*** 126
ОПТИМІЗАЦІЯ КІЛЬКОСТІ АВТОМАТИЧНИХ СЕКЦІОНУЮЧИХ ПРИСТРОЇВ У РОЗПОДІЛЬНІЙ МЕРЕЖІ 10 КВ



**SPECIAL THANKS FOR ACTIVE PARTICIPATION IN THE SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE ARE EXTENDED TO THE FOLLOWING PARTICIPANTS:**

***Svitlana Hrechko, Liudmyla Sebalo, Khrypun Okasana, Kateryna Yakymenko***

# ECONOMIC THEORY, MACRO- AND REGIONAL ECONOMY

**УДК 352.07**

**Дерев'янчук Владислав Едуардович**
аспірант кафедри економічної теорії
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана
м. Київ, Україна

## ФІСКАЛЬНА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ: РЕЗУЛЬТАТИ, СУПЕРЕЧНОСТІ ТА ВИКЛИКИ В УМОВАХ ВІЙНИ

**Анотація.** Децентралізація є поширеним напрямом реформування системи публічного управління, що спрямована на оптимізацію функціонування національної економічної та політичної системи. Розширення прав регіонів та громад стимулює місцеве населення до більш ефективного використання наявних ресурсів, а центральну владу – сфокусуватися на національній стратегічній політиці без необхідності прямого втручання у проблеми місцевого значення. В умовах повномасштабного вторгнення та загрози національній безпеці виникає суперечність між раніше оголошеним курсом на посилення фінансової автономії громад та необхідністю централізації ресурсів з метою посилення оборони. У тезах наведено стислий огляд даної проблематики, а також запропоновано можливі шляхи для вирішення даної суперечності.

**Ключові слова:** децентралізація, управління, місцева влада, добробут, ресурси, фінанси

Стабільний соціально-економічний розвиток суспільства є одним із ключових завдань у рамках реалізації стратегії кожної держави, незалежно від її рівня розвитку, устрою, форми правління та ступеня її впливу на світову економіку. Політика фіскальної децентралізації означає передачу більшої кількості прав та повноважень місцевій владі стосовно вирішення питань щодо підвищення рівня фінансової спроможності та автономії громад. Вагомою причиною для такої передачі є те, що центральна влада визначає своїм пріоритетом стратегічні питання розвитку країни в цілому та забезпечення базових прав і свобод своїх громадян. Відповідно, більш доцільною для центральної влади є передача частини повноважень органам місцевої влади з метою оптимізації механізму збору та використання доходів місцевих бюджетів [1]. Централізація влади та проведення єдиної фіскальної політики для регіонів із різним ступенем соціально-економічного розвитку та різними особливостями можуть призвести до нерівномірного розвитку регіонів та ігнорування проблем окремих громад. Категорія «фіскальна децентралізація» являє собою сукупність структурованих та послідовних заходів, які спрямовані на розподіл прав і повноважень щодо управління економічною системою громад та територій.

Активне дослідження питання фіскальної децентралізації та її впливу на економічно-соціальний розвиток розпочалося у другій половині XX століття. Аналіз досліджень даної тематики демонструє значний інтерес до неї як вітчизняних, так і іноземних дослідників. Особливо цікавим є дослідження результатів проведених заходів у рамках реформи у різних країнах світу. Дослідниками даної проблематики визначено роль центральної влади як стабілізатора економічної ситуації в національній економічній системі, в той час як завданням місцевої влади визначено підвищення рівня життя місцевого населення з урахуванням особливостей громад і територій. У науковій літературі встановлено неоднозначність впливу децентралізації на рівень добробуту населення, а також на розвиток держави в цілому. Місцева влада оперує можливостями для того, аби підвищити якість наданих суспільних послуг, а також врахувати усі запити та потреби громади, в той час як центральна влада може більшою мірою вплинути на рівномірність розподілу національних доходів [2], [3], [4], [5].

Регіональна автономія дозволяє регіонам більш швидко та ефективно реагувати на виклики, що постають у сучасному світі. Аналізуючи стан справ в політиці, економіці та соціальній сфері, влада України дійшла висновку, що задля оптимізації використання наявних ресурсів в умовах політичної

та економічної нестабільності, а також з метою підвищення фінансової автономії громад, доцільним є впровадження комплексу заходів із розширення прав регіонів. Так, у 2014 році розпочалася одна з найбільш масштабних та довготривалих реформ в Україні. Її першим кроком була оптимізація адміністративно-територіального устрою, що полягала у створенні об'єднаних територіальних громад (ОТГ) замість більшої кількості громад, що існували до того. У результаті, станом на 2020 рік, було утворено 1 469 територіальних громад, що замінили більше 10 000 існуючих до того. Окрім того, було укрупнено райони, а частину з них – ліквідовано. Метою даного заходу була оптимізація функціонування адміністративного апарату з метою більш ефективного використання фінансових ресурсів. Іншими ж заходами в рамках реформи було здійснено: збільшення ресурсної бази місцевих бюджетів за рахунок зростання їхньої частки у податкових надходженнях; перерозподіл прав і повноважень щодо реалізації різного роду проєктів та використання коштів задля цього [6].

Аби дослідити результативність реформи, прийнято використовувати комплекс кількісних показників, що відображають те, наскільки вдало місцева влада підвищує економічну ефективність та продуктивність. До прикладу, фіскальна автономія вимірюється за допомогою частки власних доходів у загальних доходах місцевого бюджету та індексу податкової автономії. Для порівняння, у 2014 році частка місцевих бюджетів у державному бюджеті України становила 42%, а в 2018 році підвищилася до 50%; частка місцевих податків і зборів у доходах муніципальних бюджетів у 2014 році становила менше 1%, а у 2018 році – вже понад 26% [7]. Також, кількісним критерієм реформи є номінальні доходи місцевих бюджетів, які суттєво зросли: з 68,6 млрд грн у 2014 році до 451 млрд грн у 2024 році. Державна підтримка регіонального та місцевого розвитку за період 2014–2019 років зросла у 41 разів до показника 20,5 млрд грн, а доходи місцевих бюджетів за винятком трансфертів зросли у 2,7 рази[8]. Більше 12 тисяч проєктів із розвитку соціальної і виробничої інфраструктури було реалізовано за 2014–2021 роки за рахунок державних коштів та коштів кредиторів і інвесторів. Нова модель управління мала на меті забезпечити задоволення потреб місцевого населення.

Окрім позитивних аспектів, реформа мала і недоліки, такі як: обмеженість окремих інструментів місцевої економічної політики, неврахування або неповне врахування інтересів місцевого населення при створенні нових або укрупненні наявних районів; стійка залежність місцевих бюджетів від міжбюджетних трансфертів. Тривалі бойові дії є непростим викликом, що створює додаткові проблеми, в тому числі, і для фінансових спроможностей громад. Прифронтові громади втрачають працездатне населення і можливість для подальшого розвитку, в той час як громади, що найбільш віддалені від бойових дій, залучають до себе населення і посилюють свої конкурентні переваги. Це поглиблює диспропорції у розвитку громад і територій та призводить до того, що розвинені громади покращують умови та добробут населення, а найменш розвинені – навпаки, втрачають можливості. Такий процес у рамках цього дослідження пропонується характеризувати як «двошвидкісну децентралізацію». Двошвидкісна децентралізація означає формування асиметричних траєкторій розвитку громад, за яких відносно безпечні громади зберігають або нарощують фінансову спроможність, тоді як прифронтові або постраждалі від бойових дій громади втрачають населення, податкову базу і можливості для розвитку. До прикладу, Київська агломерація акумулювала 22,5% усіх доходів місцевих бюджетів попри наявну частку населення, що становить близько 7% від усього населення країни [9]. Окремим загрозливим фактором, а також показником суттєвої залежності від центру, є показник частки міжбюджетних трансфертів у складі доходів місцевих бюджетів у розмірі 26,5%, що свідчить про збереження суттєвої залежності частини місцевих бюджетів від міжбюджетних трансфертів. Наступним загрозливим фактором для української децентралізації є суттєва залежність від одного податку – податку на доходи фізичних осіб (ПДФО), що забезпечує близько 57% усіх доходів місцевих бюджетів. Єдиний податок та місцеві податки та збори забезпечують сумарно менше 10% усіх доходів місцевих бюджетів [9].

Здійснивши аналіз наявних даних, варто запропонувати наступні можливі кроки для мінімізації негативних наслідків бойових дій та прогалин у реформі при її реалізації. Доцільним є перегляд чинного механізму зарахування ПДФО, зокрема, дослідження можливості його часткового розподілу між громадою місця роботи та громадою фактичного проживання платника. Це дозволить економічно активному населенню менш заможних громад збільшити доходи своєї громади, таким чином підтримуючи її. Важливим аспектом для продовження реформи є і безпековий фактор, адже держава не в змозі приділити достатньо уваги та ресурсів реформі в умовах економічної та безпекової нестабільності. Громади також можуть брати більш активну участь у розвитку своєї території та поліпшенні життя місцевого населення: використання передбачених законодавством інструментів місцевої податкової політики та створення сприятливих умов для ведення підприємницької діяльності, кращі умови для ведення бізнесу, розвиток соціального підприємництва, тощо. Також

одним із засобів підтримки громад є допомога з боку приватних вітчизняних та зарубіжних інвесторів, які були б зацікавлені у вкладенні коштів у розвиток громад і територій.

На досвіді України можна зробити висновок, що прагнення до зміни моделі публічного управління посприяло позитивним зрушенням в соціальних та економічних аспектах. Реформа змогла підвищити рівень доходів місцевих бюджетів та посприяти вирішенню соціально-економічних питань в межах територіальних громад. У той же час, суттєвою перешкодою для подальшого впровадження заходів у рамках даної реформи є бойові дії, що посилюють нерівномірність розвитку громад та територій та призводять до двошвидкісної децентралізації. Вагомою структурною вразливістю залишається надмірна залежність доходів місцевих бюджетів від одного з джерел їх наповнення – ПДФО, а також від міжбюджетних трансфертів. Подальша реалізація децентралізації потребує диференційованих механізмів фінансової підтримки та економічного стимулювання прифронтових, деокупованих і тилових громад з урахуванням відмінностей у стані їхньої податкової бази, демографічної ситуації та масштабах воєнних втрат.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:


1. Kamensky, John M. Role of the "Reinventing Government" Movement in Federal Management Reform. Public Administration Review. 56 (3): 247–55.
2. Musgrave Richard A. Essays in fiscal federalism. – Washington, DC: The Brookings Institution, 1965. – 301 p.
3. Oates W.E. Searching for Leviathan: An empirical study. / W. E. Oates // The American Economic Review. – 1985. – Vol. 75. – No. 4. – P. 748–757.
4. The Reason of Rules: Constitutional Political Economy Geoffrey Brennan & James M. Buchanan Cambridge University Press (1985).
5. Мацедонська Н.В., Клівіденко Л.М.Децентралізація в Україні та основні шляхи її впровадження в сучасних умовах. Економіка та суспільство. 2017. No 8. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/8_ukr/103.pdf
6. Лютий І., Спасів Н. Оцінка фінансової спроможності об’єднаних територіальних громад. Фінанси України. 2019. №7. С. 92-112.
7. Національний проект Децентралізація. Центральний офіс реформ при Мінрегіоні. Фінансова децентралізація: результати 2018 року та перспективи 2019 року. URL: https://decentralization.ua/uploads/library/file/382/Fourpager.pdf
8. Аналіз місцевих бюджетів за січень-квітень 2024 року. Веб-портал «Децентралізація». 2024. URL: https://decentralization.ua/news/18256
9. Detsentralizatsiia v Ukraini: pidsumky, vyklyky ta perspektyvy. URL: https://decentralization.ua/news/19071

**УДК 338.48**

**Тимошенко Тетяна Олександрівна**
к. н. держ. упр., доцент кафедри регіоналістики і туризму
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана
м. Київ, Україна

# ЄВРОПЕЙСЬКА РАМКА РОЗВИТКУ СТАЛОГО ТУРИЗМУ ДЛЯ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ ГРОМАД І РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

**Анотація.** Дослідження присвячене вивченню стратегічних підходів до повоєнного відновлення та сталого розвитку територіальних громад України через інтеграцію інструментів сталого туризму. В основі матеріалу лежить критичний аналіз провідного досвіду країн Європейського Союзу, зокрема шведської моделі інклюзивного управління туристичними дестинаціями, французького досвіду міжмуніципальних об'єднань та успішних стратегій «розумного туризму» провідних європейських міст. Особлива увага приділяється трансформації історико-культурної спадщини у стійкий економічний актив за допомогою кластерного підходу та методології смарт-спеціалізації (S3). Обґрунтовано роль цифровізації (VR/AR, ГІС-технології, цифрова інвентаризація) як інструменту ревіталізації громад, що постраждали від військової агресії. Запропоновано функціонально-організаційну модель трирівневого управління, що забезпечує синергію між державним сектором, приватним бізнесом та громадянським суспільством, включаючи стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб у локальні ланцюги доданої вартості. Доповідь базується на принципах Європейського порядку денного з туризму до 2030 року та використовує систему індикаторів ETIS для моніторингу сталого розвитку та підвищення конкурентоспроможності місцевих та регіональних економік.

**Ключові слова:** сталий туризм, міжмуніципальна співпраця, повоєнне відновлення, цифрова трансформація, культурна спадщина, територіальна стійкість, смарт-спеціалізація, місцева та регіональна економіка

Сучасна архітектура відновлення економіки України вимагає докорінного переосмислення ролі територіальних громад як автономних та спроможних суб'єктів розвитку. В умовах безпрецедентних викликів, зумовлених військовою агресією, фізичним руйнуванням інфраструктури та значними демографічними змінами, традиційні індустріальні моделі втрачають свою ефективність. Натомість на перший план виходять сектори, що базуються на інтелектуальному капіталі, культурній ідентичності та сталому використанні природних ресурсів. Європейський досвід переконливо доводить, що саме туризм у поєднанні з креативними індустріями може стати тим каталізатором, який запустить процеси швидкої ревіталізації сільських територій.

Концептуальна рамка цього процесу визначається Європейським порядком денним з туризму до 2030 року (*European Agenda for Tourism 2030*) [1; 4] та Перехідним шляхом для туризму (*Transition Pathway for Tourism*) [2; 8], які наголошують на необхідності «подвійного переходу» — зеленого та цифрового. Для українських громад це означає, що стратегії відновлення мають бути спрямовані на створення конкурентоспроможних, інклюзивних та стійких дестинацій. Для України критично важливо синхронізувати місцеві стратегії розвитку з Довгостроковим баченням для сільських територій ЄС (LTVRA) до 2040 року [3; 6, 7], що розглядає сільський туризм як інструмент диверсифікації доходів, збереження ремесел та запобігання депопуляції. Впровадження сталих практик вимагає використання об'єктивних систем моніторингу, зокрема Європейської системи індикаторів сталого туризму (ETIS) [4; 3], яка дозволяє вимірювати ефективність за 27 основними та 40 додатковими показниками.

Одним із головних «вузьких місць» розвитку туризму в Україні є фрагментарність ресурсів. Відповіддю на цей виклик є модель міжмуніципальної співпраці та кластерний підхід. Економічна ефективність кластерної моделі підтверджується мультиплікатором: кінцевий туристичний продукт коштує у 4–7 разів дорожче за сировинну вартість інгредієнтів. Яскравим прикладом реалізації цього підходу в Україні є агротуристичний кластер «Шляхами Трипільської Праматері», який об'єднує 21 громаду в Черкаській, Вінницькій та Кіровоградській областях і використовує спадщину Кукутень-Трипілля як унікальний актив [5; 1].

У міжнародній практиці застосовуються різні організаційні форми такої співпраці: у Франції — міжмуніципальні об'єднання (*Syndicats de communes*), у Швеції — концепція відповідального управління дестинацією (*Destination Stewardship*) [7; 1]. Шведська модель гарантує баланс інтересів через «право загального доступу» та залучення соціальних партнерів (Visita, HRF) [7; 1].

Креативні галузі та цифровізація виступають сполучною ланкою між історичним минулим та сучасними економічними запитами. Європейські практики «розумного туризму» (*Smart Tourism*) демонструють ревіталізацію індустріальних та міських просторів (Торіно, Лахті, Каунас) [6; 5]. В Україні відновлення традицій ткацтва, кераміки чи трипільських орнаментів може стати основою мережі майстерень соціального підприємництва для адаптації ВПО та ветеранів. Ефективна цифрова модель дестинації має включати цифрову інвентаризацію, віртуальний туризм (VR/AR) та smart-навігацію з урахуванням безпекових факторів [8; 1, 5, 8].

Соціальна та екологічна стійкість передбачає розвиток навичок (*upskilling*) у рамках Європейського пакту навичок (*Pact for Skills*) [1; 4, 8], впровадження безбар'єрності (досвід Львова) [9; 1, 5] та дотримання цілей Європейського зеленого курсу [1; 4].

**Таб. 1.**

**Матриця сталого розвитку туризму та підвищення конкурентоспроможності громад і регіонів на засадах європейських стандартів.**

| **Документ / Інструмент** | **Основний зміст та ключові положення** | **Вплив на соціально-економічні процеси, розвиток та конкурентоспроможність місцевих економік громад України** |
|---|---|---|
| **European Agenda for Tourism 2030** (Висновки Ради ЄС від 1 грудня 2022 р.) | Стратегічний план дії ЄС у 5 пріоритетних напрямах: сприятливе регулювання, зелений перехід, цифрова трансформація, стійкість/інклюзія, навички. Передбачає розгортання EU Tourism Dashboard та Пакту про навички (Pact for Skills). | **Диверсифікація економіки:** спонукає громади створювати цілорічні та міжсезонні туристичні продукти, зменшуючи сезонну безробіття. **Декарбонізація та м'яка мобільність:** підтримка пішохідного, велосипедного та мікромобільного туризму в сільській місцевості. **Збереження спадщини:** визнання традиційної культури, ремесел та локальних послуг як драйверів зайнятості та залучення інвестицій. |
| **Transition Pathway for Tourism** (Робочий документ Єврокомісії, лютий 2022 р.) | «Шлях переходу» містить 27 конкретних тематичних напрямів дій для прискорення зеленого й цифрового переходу та підвищення стійкості туристичної екосистеми. | **Цифровізація МСП:** Підвищення рівня цифрової грамотності суб'єктів мікро- та малого бізнесу в громадах. **Циркулярна економіка:** зменшення утворення відходів, скорочення харчових відходів, енергоефективність будівель та відмова от одноразового пластику. **Модель співуправління:** створення DMO (організацій з управління призначенням) на засадах партнерства громади, бізнесу та влади. |
| European Tourism Indicator System (ETIS Toolkit) *(Затверджено Єврокомісією)* | Набір інструментів локального моніторингу сталого розвитку туризму (27 базових та 40 опціональних індикаторів). Охоплює 4 блоки: управління призначенням (DMO), економічна цінність, соціально-культурний вплив, довкілля. | **Моніторинг і прийняття рішень:** дозволяють громадам аналізувати локальне навантаження, баланс використання ресурсів (води, енергії) та прибутку. **Локальні ланцюги доданої вартості:** стимулюють закупівлю місцевих, традиційних і крафтових продуктів закладами гостинності (індикатори B.5.1, B.5.1.2). **Соціальна згуртованість:** забезпечує доступність середовища (інклюзивний туризм) та високий рівень задоволеності місцевих жителів (C.1.1.1). |
| **Leading Examples of Smart Tourism Practices in Europe** (Кращі практики | Практичний збірник кейсів міст ЄС та України за 4 напрямами: доступність, сталість, цифровізація, | **Цифровізація та AR/VR:** використання цифрових карт, AR-додатків (наприклад, «Pocket City AR», «Lviv Without Barriers», цифровий маршрут «Talking Sculptures») для популяризації спадщини |

| | | |
|---|---|---|
| конкурсу «Європейська столиця розумного туризму 2025») | культурна спадщина та креативність. | та подолання бар'єрів.<br>**Ревіталізація та ремесла:** перетворення занедбаних промислових чи історичних об'єктів на креативні простори (наприклад, «House of Creativity» у Барселоні).<br>**Безбар'єрність та реабілітація:** програми соціальної адаптації військових та ВПО через безкоштовні культурні маршрути. |
| **Briefing: Rural Tourism** (Аналітичний брифінг Європейського парламенту, вересень 2023 р.) | Дослідження ролі сільського туризму, агротуризму та фермерських садиб. Висвітлює шляхи диверсифікації доходів фермерів, створення робочих місць, зупинки депопуляції та підходи до викликів зеленого/цифрового переходу. | **Збереження сільських територій:** подолання депопуляції та трудової міграції шляхом створення робочих місць для молоді й жінок.<br>**Альтернативні доходи фермерів:** поєднання сільського господарства з гостинністю (прямий збут крафтової продукції).<br>**Захист екосистем:** запобігання «надмірному туризму» (overtourism) через розбудову якісної базової інфраструктури (водопостачання, каналізація, Інтернет). |
| **Tourism and Rural Development** (Спільне дослідження Європейського комітету регіонів та UN Tourism, 2024 р.) | Комплексний аналіз бар'єрів і можливостей туризму як інструменту розвитку сільських територій в контексті Довгострокового бачення для сільських територій ЄС (LTVRA) та програми LEADER/CLLD. | **Кластеризація та локальні бренди:** формування туристичних кластерів (наприклад, енотуризм ENOTarnowskie) для об'єднання виробників, ремісників та агросадиб.<br>**Сільське підприємництво:** стимулювання мікропідприємництва через залучення грантових коштів (Спеціальні програми для сільських жінок та молоді).<br>**Географічні зазначення (GI):** Використання традиційних рецептів, ремесел та продуктів харчування як нематеріального активу громади. |

Практичні висновки та рекомендації для територіальних громад України

**Використання традицій та ремесел як ринкового активу.** Для підвищення конкурентоспроможності місцевої економіки громадам доцільно впроваджувати схеми географічних зазначень (GI) та створювати локальні туристично-креативні кластери. Відновлення старовинних ремесел, народних промислів і традиційної кухні (із залученням локальних виробників) створює комплексний туристичний продукт із високою доданою вартістю.

**Застосування сучасних та цифрових маркетингових інструментів.** Сучасна популяризація спадщини вимагає цифровізації: створення AR/VR-екскурсій, мобільних додатків із QR-кодами на туристичних об'єктах, інтерактивних мап та відкритих даних (Open Data). Це дозволяє не лише привабити молодь та іноземних гостей, а й ефективно регулювати антропогенне навантаження.

**Диверсифікація сільської економіки та зайнятість:.** Сільський та агротуризм дозволяють фермерським господарствам отримувати додатковий дохід за рахунок надання послуг гостинності, що зменшує ризики сезонності. Створення робочих місць у туризмі, перш за все для жінок та молоді, є прямим інструментом зупинки депопуляції та повернення економічної активності в сільську місцевість.

**Впровадження європейських систем моніторингу та управління.** Громадам рекомендовано впроваджувати методологію **ETIS** для вимірювання сталості. Створення місцевих DMO (Організацій з управління призначенням) на принципах спільної участі жителів, бізнесу та органів місцевого самоврядування гарантує баланс між економічною вигодою та збереженням довкілля і спадщини.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:


1. European Agenda for Tourism 2030 : Council conclusions (adopted on 1 December 2022). Brussels : Council of the European Union, 2022. (15441/22). URL: https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-15441-2022-INIT/en/pdf.

2. Transition Pathway for Tourism. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2022. URL: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/404a8062-87c2-11ec-8c40-01aa75ed71a1.
3. A long-term vision for the EU's rural areas: towards stronger, connected, resilient and prosperous rural areas by 2040 / European Commission. Brussels, 2021. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/new-push-european-democracy/long-term-vision-rural-areas_en.
4. ETIS toolkit for sustainable destinations : European Tourism Indicator System for sustainable destination management / European Commission, DG Enterprise and Industry. 2013. URL: http://ec.europa.eu/enterprise/sectors/tourism/sustainable-tourism/indicators/index_en.htm.
5. Moldova, Romania, and Ukraine seek UNESCO status for Cucuteni–Tripolia culture. URL: https://moldova1.md/p/57604/moldova-romania-and-ukraine-seek-unesco-status-for-cucuteni-tripolia-culture.
6. Leading Examples of Smart Tourism practices in Europe from the 2025 European Capital of Smart Tourism competition / Scholz & Friends Agenda Berlin GmbH European Office. European Commission, 2025. URL: https://smart-tourism-capital.ec.europa.eu/.
7. Тимошенко Т., Богославець О., Шевчук О. Європейський досвід залучення зацікавлених сторін в проєктній діяльності організацій з управління туристичними дестинаціями: приклад Швеції для України. Економіка та суспільство. 2023. № 51. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-59.
8. Kozhukhivska, R., & Sakovska, O. (2025). Digitalization as an element of the development of international tourism and hospitality industry. Economy and Society, (71). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-71-93
9. Тимошенко Т., Шевчук О., Шевчук О. Розвиток туризму в громадах і регіонах України в умовах повоєнного відновлення. Економіка та суспільство. 2024. № 63. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-63-124.

**УДК 69.003:338**

**Недодатко Олександр Сергійович**
аспірант
**Грабовський Ігор Сергійович**
кандидат економічних наук
доцент кафедри девелопменту нерухомості, фінансів, обліку та маркетингу
ННІ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури»
Український державний університет науки і технологій
м. Дніпро, Україна

# ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ ДО ВВЕДЕННЯ ВОЄННОГО СТАНУ

Перед повномасштабною збройною агресією росії проти України у 2022 році будівнельна галузь займала одну з провідних позицій серед секторів вітчизняної економіки. Вона виконувала функцію своєрідного локомотива для цілої низки суміжних виробництв – виготовлення будівельних матеріалів, металургійної продукції, машинобудівної техніки, а також забезпечувала велику кількість робочих місць та надходжень до бюджетів різних рівнів. Об'єктивне розуміння того, в якому стані перебувало інвестиційне забезпечення галузі до початку війни, є неодмінною умовою для того, щоб коректно зрозуміти глибину та масштаб деструктивного впливу бойових дій на інвестиційні процеси, а також для формування дієвих механізмів відбудови будівельного сектору в умовах воєнного часу та у майбутньому повоєнному відновленню держави. Без такого ретроспективного аналізу не можливо повною мірою зрозуміти, які саме проблеми галузь успадкувала від довоєнного періоду, а які виникли безпосередньо внаслідок воєнної агресії.

Метою дослідження є вивчення стану та характерних особливостей інвестиційного забезпечення будівельної галузі України в період, що передував введенню воєнного стану, зокрема виявлення ключових джерел фінансування, наявних інструментів залучення капіталу та типових перешкод, з якими стикалися учасники будівельного ринку.

Аналіз динаміки капітальних вкладень у будівельну сферу України впродовж 2006–2011 років, можна констатувати хвилеподібний характер: після поступового нарощування обсягів у 2006–2008 роках капітальні інвестиції різко впали приблизно на третину у кризовому 2009 році, тоді як подальше відновлення проходило вельми повільними темпами [1, с. 68]. Серед проблем, які стримували надходження капіталу в економіку нашої країни та її будівельний сектор, традиційно були нестабільність законодавства з частою зміною нормативної бази, невирішеність земельного питання та низькі доходи громадян. Це суттєво знижувало кількість інвестиційних проєктів.

Одним із найважливіших зовнішніх джерел покриття інвестиційних потреб національної економіки є прямі іноземні інвестиції. Згідно з результатами дослідження структури станом на 2018 рік, сукупний обсяг таких надходжень у приватний сектор становив 2869,9 млн дол. США. Найбільшим інвестором були Нідерланди, на які припало 951,5 млн дол. США або 33,2% загального обсягу надходжень цього року. При цьому галузева структура прямих іноземних інвестицій продемонструвала слабкий інтерес закордонних інвесторів саме до будівельного сектору. Найбільший потік капіталу спрямовувався у фінансову та страхову діяльність (42,3% сукупного обсягу), а також у торгівлю й ремонт автотранспортних засобів (20,9%), тоді як операції з нерухомістю знаходяться тільки на третьому місці (14,1%) [2, с. 5-6].

Внутрішнє вітчизняне фінансування житлового будівництва в довоєнній Україні відбувалося за допомогою досить обмеженого арсеналу інструментів, до яких відносяться: самофінансування забудовників за рахунок власних коштів, пайове (часткове) фінансування через спеціалізовані фонди фінансування будівництва (ФФБ) та фонди операцій із нерухомістю (ФОН), а також кредитне, державне та комбіноване (змішане) фінансування [3, с. 103]. Левова частина коштів, які вклали у зведення житлових об'єктів, надходила саме від населення, яке залучалося до пайової участі у будівництві, тоді як роль банківського іпотечного кредитування залишалася порівняно незначною. Проведене вивчення стану вітчизняного іпотечного ринку виявило доволі обережну, консервативну позицію банківських установ щодо надання довгострокових позик під заставу нерухомого майна, що пояснювалося передовсім недосконалістю та неповнотою відповідної нормативно-правової бази [4, с. 3]. Банки піднімали відсоткові ставки по іпотеці і знижували попит на житло, що сильно впливало на його продажі нових будівельних проєктах.

Дослідники визначили, що головною складністю, яка гальмувала процес фінансування будівництва станом на 2020–2021 роки був невисокий рівень платоспроможного попиту громадян на об'єкти нерухомості, який був зумовлений загалом незадовільним рівнем доходів громадян [5, с. 6]. Також складністю виступала відсутність в Україні достатнього ступіню розвитку інститутів спільного інвестування. Запропоновані у той час напрями поліпшення інвестиційного клімату будівельної галузі (зниження податкового тиску на пріоритетні будівельні проєкти, розвиток системи іпотечного житлового кредитування та посилення підтримки державних житлових программ) були згодом реалізовані, але частково й вже в умовах повномасштабної війни. Державними ініціативами стали програми єОселя та єВідновлення.

В 2020 році серед підприємств будівельної галузі України виявили помітну регіональну нерівномірність їхнього розвитку. Будівельні компанії, розташовані в центральних областях та у великих містах-мільйонниках, мали суттєву перевагу завдяки наявності потужних виробничих ресурсів і високій інвестиційній привабливості цих територій, тоді як у глобальному масштабі вітчизняна будівельна галузь у цілому помітно поступалася конкурентам через брак необхідних фінансових ресурсів та повільність організаційних перетворень [6, с. 120].

Дослідження дозволяє констатувати, що до початку повномасштабної війни інвестиційне забезпечення будівельної галузі України характеризувалося комплексом взаємопов'язаних проблем. Нестабільна хвилеподібна динаміка капітальних інвестицій, стримана й дуже обережна участь банківського сектору у кредитуванні будівельних проєктів, недостатньою зацікавленість іноземних інвесторів безпосередньо у галузі будівництва та невисокий рівень платоспроможного попиту населення на житлову нерухомість. Ці глибоко вкорінені проблеми довоєнного періоду сформували вихідні стартові умови в яких була будівельна галузь на початку повномасштабного вторгнення. Все це зумовило нагальну необхідність запровадження державою принципово нових, адаптованих до воєнних реалій механізмів інвестиційної підтримки галузі.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:


1. Биба В. В. Інвестиційне забезпечення розвитку будівельної галузі в Україні. Науковий вісник Полтавського національного технічного університету ім. Юрія Кондратюка. Економіка і регіон. 2013. № 1(38). С. 67–71.
2. Штепенко К. П., Забураєва О. Ю. Аналіз прямих іноземних інвестицій в економіку України та передумови необхідності їх залучення. Ефективна економіка. 2019. № 5. DOI: https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.5.34 (дата звернення: 04.09.2026).
3. Стащук О. Форми та методи фінансування будівництва житла: характеристика та перспективи застосування. Світ фінансів. 2019. № 3(60). С. 99–107.
4. Bazilinska O., Panchenko O. Іпотечне кредитування як складова економічного зростання. Наукові записки НаУКМА. Економічні науки. 2020. Т. 5, № 1. С. 3–9. DOI: https://doi.org/10.18523/2519-4739.20205.1.3-9 (дата звернення: 04.09.2026).
5. Івахненко І. Перспективи використання сучасних механізмів фінансування будівництва. Економіка та суспільство. 2021. № 25. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-26 (дата звернення: 04.09.2026).
6. Дмитренко В. І. Проблеми та перспективи розвитку підприємств будівельної галузі. Вчені записки Університету «КРОК». 2020. № 2(58). С. 120–127. DOI: https://doi.org/10.31732/2663-2209-2020-58-120-127 (дата звернення: 04.09.2026).

# ENTREPRENEURSHIP, TRADE AND SERVICES

**УДК 331.108.2**

**Аніскевич Дмитро Михайлович**
аспірант кафедри економіки та права
Український державний університет науки і технологій
ННІ «Український державний хіміко-технологічний університет»
м. Дніпро, Україна

## СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ФАКТОРІВ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ФОРМУВАННЯ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА

**Анотація.** У статті здійснено теоретичне узагальнення та систематизацію ключових факторів, що здійснюють безпосередній та опосередкований вплив на процес формування кадрової політики сучасного підприємства. На основі системного підходу авторами виділено наступні головні групи чинників: 1. пов'язані з плануванням та відбором кадрів, 2. зумовлені розвитком та навчанням персоналу, 3. проблеми у системах мотивації кадрів, 4. проблеми при утриманні кадрів (талантів). особливо в умовах кризи.

**Ключові слова:** підприємств, політика, процес, кадри, ринкове середовище.

Формування кадрової політики підприємств різних галузей значно залежить від внутрішніх організаційних чинників: цінностей, які визначають роботодавці при підборі кадрів, принципів відбору персоналу, створених етичних стандартів поведінки працівників та організаційної культури. Вагомими факторами впливу є якість кадрового менеджменту, лідерські якості керівників та управлінців, створена система матеріальних та нематеріальних стимулів, заохочень персоналу, які важливі для утримання кадрів.

У сучасному бізнес-середовищі формування кадрової політики відбувається на основі спільних цінностей для роботодавців та працівників: послідовності, прагматичності у підборі персоналу, співпраці та діалогу, відповідальності за виконання обов'язків та кінцеві результати роботи окремого працівника, які мають відповідати цілям компаній.

Зважаючи на зазначене, актуальним завданням є систематизація внутрішніх факторів впливу на кадрову політику підприємств на основі вивчення експертної думки, виявленні основних викликів у сучасному кадровому менеджменті на основі огляду сучасної практики управління трудовими ресурсами та аналізу наукових праць.

Для характеристики викликів здійснено їх поділ за основними етапами роботи з персоналом: відбір, навчання та розвиток, система мотивації та утримання кадрів (талантів) (табл. 1).

Незважаючи на здобутки науки у систематизації факторів впливу на формування кадрової політики [1-2,4-5], мало досліджень висвітлюють внутрішньо організаційні чинники, які виникають при розробці заходів, методів управління кадрами та позначаються на процесах відбору, найму, навчання, розвитку та утримання кадрових ресурсів. Більшість досліджень висвітлюють макроекономічні, галузеві фактори впливу на найм, навчання та розвиток персоналу [3,6]. Найбільш пріоритетними зовнішніми факторами визначені макроекономічна нестабільність та шоки, демографічна криза та міграційні процеси, менш пріоритетними - рівень конкуренції на ринку праці та кадрова активність основних гравців на ринку торгівлі, євроінтеграційні процеси та стандартизація, державне регулювання та податковий тиск, діджиталізація та фінансово-технологічне середовище країни. Серед внутрішніх факторів впливу на кадрову політику найбільш вагомі фінансово-економічний стан підприємства та рівень матеріальної мотивації, політика компенсаційних винагород, які формують основу кадрового управління. Менший рівень значення в управлінні персоналом набувають чинники омніканальність (поєднання різних каналів збуту продукції) та формат торгівлі, рівень цифровізації та автоматизації бізнес-процесів, організаційна культура та походження капіталу. У зв'язку із цим актуальним завданням є розробка системи зовнішніх та внутрішніх факторів впливу на кадрову політику.

**Таблиця 1.**

**Основні внутрішньо організаційні проблеми кадрового менеджменту підприємств, які розглядаються науковцями**

| Проблема / виклик | Коротка характеристика | Наслідки для підприємств |
|---|---|---|
| Проблеми, пов'язані з плануванням та відбором кадрів | Низький рівень якості планування кадрів, особливо серед малих та середніх підприємств<br>Тривалі процеси відбору кадрів, особливо на керівні посади<br>Складність відбору кадрів за компетенціями через відсутність внутрішніх документів, в яких визначаються необхідні компетенції та обов'язки працівників<br>Невідповідність компетенцій кандидатів на посаду необхідним навичкам роботодавців | Високий рівень непередбачуваності може призводити до збільшення рівня плинності кадрів<br>Фінансові втрати підприємства через тривалі процеси відбору кандидатів<br>Фахівці розвивають компетенції в процесі адаптації на робочому місці, взаємодії з колективом, що може призводити до помилок |
| Проблеми, зумовлені розвитком та навчанням персоналу | На більшості підприємств відсутні програми навчання, перепідготовки, перекваліфікації або підвищення кваліфікації, проходження програм навчання потребує значних витрат часу та фінансових ресурсів підприємств<br>Низький рівень мотивації кадрів у розвитку навичок, особливо в умовах воєнного стану | Застарілі навички працівників негативно впливають на продуктивність праці, зниження конкурентоспроможності підприємств, виникає проблема «дефіциту кваліфікацій», зростання ризиків виникнення помилок при використанні нових технологій або обладнання |
| Проблеми у системах мотивації кадрів | Застарілі системи матеріальної мотивації кадрів, визначення заробітної плати на основі середньо ринкового окладу<br>Централізоване прийняття рішень щодо окладів штатних працівників<br>Тінізація в оплаті праці кадрів<br>Недієві нематеріальні стимули оплати праці з низькою частотою застосування<br>Низький рівень залучення персоналу у стратегічні рішення | Втрата найбільш високо кваліфікованих фахівців, зниження залученості та «віддачі» від персоналу, високі фінансові, юридичні та репутаційні ризики для підприємств |
| Проблеми при утриманні кадрів (талантів), особливо в умовах кризи | Відсутні програми професійного зростання кадрів або їх ротації між функціональними підрозділами<br>Відсутність посадових інструкцій із закріпленими обов'язками працівників<br>Зростання робочого навантаження на працівників та тривалості робочого часу в умовах воєнного стану<br>Різні стилі управління керівників підприємства, що може призводити до труднощів у виконанні обов'язків | Прямі та непрямі збитки від регулярного пошуку, найму та адаптації нових працівників, дублювання функцій та обов'язків працівників, конфлікти через розподіл обов'язків, професійне вигорання через перевантаження, відтік талантів та найбільш кваліфікованих кадрів за кордон. |

Джерело: систематизовано автором.

**СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**


1. Бессонова А. В. Сучасні методи визначення та шляхи підвищення ефективності використання кадрового потенціалу. Підприємництво і торгівля. № 29. С. 5—9.
2. Білявський В. М., Шуліковська К. В. Основні аспекти формування ефективної кадрової політики сучасних підприємств. Анотація. Підприємництво та інновації. № 25. С. 33—40.
3. Борщ В. І., Белякова В. В. Формування і реалізація кадрової політики на підприємствах України. Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління. Вип. 16, 3(37). С. 175—187.
4. Зачосова Н., Замогильна А. Значення кадрової політики підприємства для забезпечення стабільності його діяльності та кадрової безпеки. Анотація. Економіка та суспільство. № 56.
5. Посвалюк О. Виклики та концепція змін сучасної парадигми управління персоналом підприємства для повоєнної економіки України. Економіка та суспільство. № 59.
6. Boxall P., Purcell J. Strategic human resource management: where have we come from and where should we be going? International Journal of Management Reviews. Вип. 2, № 2. С. 183—203.

# FINANCE AND BANKING; TAXATION, ACCOUNTING AND AUDITING

**УДК 657.6**

**Хмельницький Сергій Сергійович**
аспірант кафедри бухгалтерського обліку та консалтингу
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
м. Київ, Україна

## ВЗАЄМОДІЯ СТАНДАРТІВ ІНТЕГРОВАНОЇ ЗВІТНОСТІ ТА ESRS: ПРОБЛЕМИ СУМІСНОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ

**Анотація.** У тезах досліджено особливості взаємодії Міжнародних стандартів інтегрованої звітності (Integrated Reporting Framework) та Європейських стандартів звітності зі сталого розвитку (ESRS). Визначено спільні риси та концептуальні відмінності зазначених підходів, зокрема щодо цілей звітності, визначення суттєвості та формування інформації про сталий розвиток. Обґрунтовано, що ESRS та інтегрована звітність не є взаємозамінними системами, а можуть виконувати взаємодоповнюючі функції у формуванні комплексного інформаційного середовища підприємства. Встановлено потенційні ризики дублювання інформації та методологічні труднощі їх одночасного застосування. Запропоновано розглядати ESRS як джерело стандартизованої інформації про сталий розвиток, а принципи інтегрованої звітності — як основу для її системного поєднання з інформацією про стратегію, бізнес-модель, ризики та створення вартості.

**Ключові слова:** інтегрована звітність, ESRS, сталий розвиток, подвійна суттєвість, корпоративна звітність

Сучасний розвиток корпоративної звітності характеризується поступовим переходом від розмежованого представлення фінансової та нефінансової інформації до формування комплексного інформаційного середовища, здатного відображати взаємозв’язок між стратегією підприємства, його діяльністю, ризиками, результатами та перспективами створення вартості. Одним із підходів, спрямованих на забезпечення такого взаємозв’язку, є інтегрована звітність, концептуальною основою якої виступає Integrated Reporting Framework. Її призначення полягає у формуванні цілісного уявлення про здатність організації створювати та зберігати вартість у коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі, враховуючи взаємозалежність різних видів ресурсів і відносин, які об’єднані поняттям капіталів [1].

Паралельно з розвитком інтегрованої звітності у європейському регуляторному середовищі сформувався інший напрям стандартизації корпоративної інформації — Європейські стандарти звітності зі сталого розвитку (ESRS. На відміну від інтегрованої звітності, ESRS спрямовані передусім на забезпечення зіставного та стандартизованого розкриття інформації про суттєві впливи, ризики та можливості підприємства у сфері сталого розвитку. При цьому базовим принципом визначення змісту інформації в ESRS є подвійна суттєвість, яка поєднує фінансову суттєвість та суттєвість впливу [2].

Зазначені відмінності дають підстави стверджувати, що Integrated Reporting Framework та ESRS не є тотожними системами, а їх призначення не може бути зведене до взаємозамінності. Integrated Reporting Framework має переважно концептуальний характер і формує логіку інтеграції інформації навколо процесу створення вартості, тоді як ESRS встановлюють більш конкретизовані вимоги щодо розкриття інформації про питання сталого розвитку. У цьому контексті інтегрована звітність може розглядатися як підхід до структурування та взаємопов’язання інформації, а ESRS — як система стандартизованого інформаційного наповнення окремої сфери корпоративної звітності.

Важливою спільною рисою обох підходів є орієнтація на подолання фрагментарності корпоративної інформації. Integrated Reporting Framework передбачає розкриття взаємозалежностей між різними видами капіталів та демонстрацію того, як стратегія, управління, результати діяльності й зовнішнє середовище впливають на створення вартості [1]. ESRS, своєю чергою, вимагають розглядати суттєві питання сталого розвитку не ізольовано, а з урахуванням їхніх впливів, ризиків і

можливостей, у тому числі вздовж ланцюга створення вартості [3]. Таким чином, обидва підходи передбачають аналіз взаємозв'язків, хоча роблять це з різних концептуальних позицій.

Однією з найбільш суттєвих відмінностей між двома підходами є трактування суттєвості. У Integrated Reporting Framework матеріальним вважається питання, яке може суттєво вплинути на здатність організації створювати вартість у коротко-, середньо- або довгостроковій перспективі [4]. Водночас ESRS ґрунтуються на принципі подвійної суттєвості, відповідно до якого враховуються як впливи підприємства на людей та навколишнє середовище, так і фінансові ризики та можливості, пов'язані з питаннями сталого розвитку [3]. Отже, сфера інформації, яка може бути визнана суттєвою за ESRS, не обмежується лише тією інформацією, яка безпосередньо впливає на здатність підприємства створювати економічну вартість.

Саме відмінність у підходах до суттєвості потенційно може створювати методологічні труднощі при одночасному використанні двох підходів. Зокрема, інформація про певний негативний вплив підприємства на навколишнє середовище або суспільство може бути суттєвою з позиції ESRS, навіть якщо її безпосередній вплив на процес створення вартості підприємством складно визначити. Водночас інтегрований звіт орієнтується передусім на пояснення тих факторів, які мають значення для створення, збереження або руйнування вартості. Таким чином, застосування виключно логіки Integrated Reporting Framework може призвести до звуження кола інформації порівняно з вимогами ESRS.

Водночас зазначену відмінність не слід автоматично трактувати як протиріччя між двома системами. Скоріше йдеться про різні рівні розгляду корпоративної інформації. Integrated Reporting Framework дозволяє пояснити взаємозв'язок між інформацією та процесом створення вартості, тоді як ESRS забезпечують більш детальну стандартизацію інформації щодо екологічних, соціальних та управлінських аспектів діяльності. Такий підхід створює передумови для їх взаємодоповнення, за якого інформація, сформована відповідно до ESRS, може використовуватися як складова ширшої системи інтегрованого представлення діяльності підприємства.

Потенціал такої взаємодії посилюється загальною тенденцією розвитку систем корпоративної звітності до забезпечення узгодженості різних стандартів та мінімізації дублювання інформації. EFRAG прямо визначає забезпечення взаємодії ESRS з іншими міжнародними стандартами як один із напрямів своєї діяльності, наголошуючи на необхідності уникнення подвійного звітування та надмірного інформаційного навантаження на підприємства [5].

У цьому контексті інтегрована звітність може виконувати роль механізму концептуального поєднання різних інформаційних потоків. Integrated Reporting Framework прямо передбачає використання інформації з різних напрямів корпоративної звітності та її представлення у взаємопов'язаному контексті [1]. Тому інформація, підготовлена відповідно до ESRS, потенційно може бути інтегрована з фінансовими показниками, стратегічними цілями, ризиками, показниками операційної діяльності та іншими характеристиками підприємства. Це дозволяє перейти від простого розкриття великої кількості показників сталого розвитку до пояснення їхнього значення для бізнес-моделі та довгострокової діяльності підприємства.

Отже, проведене порівняння дає підстави стверджувати, що Integrated Reporting Framework та ESRS не створюють прямого концептуального протиріччя, оскільки орієнтовані на різні, хоча й взаємопов'язані завдання. ESRS забезпечують стандартизоване розкриття інформації щодо суттєвих питань сталого розвитку на основі принципу подвійної суттєвості, тоді як інтегрована звітність забезпечує концептуальну основу для пояснення взаємозв'язків між цією інформацією, бізнес-моделлю, стратегією, ресурсами, ризиками та процесом створення вартості. Водночас відмінності у визначенні суттєвості, структурі інформації та цілях звітування можуть створювати ризик дублювання або перевантаження звітності за відсутності належної координації.

Таким чином, перспективним напрямом розвитку корпоративної звітності є не вибір між інтегрованою звітністю та ESRS, а формування моделі їх взаємодоповнення. У такій моделі ESRS можуть забезпечувати стандартизовану інформаційну основу для оцінювання впливів, ризиків і можливостей у сфері сталого розвитку, тоді як принципи інтегрованої звітності можуть використовуватися для забезпечення зв'язності цієї інформації з фінансовими результатами, стратегією, бізнес-моделлю та довгостроковим створенням вартості. Такий підхід відповідає загальній тенденції розвитку корпоративної звітності у напрямі підвищення її комплексності, зіставності та інформаційної цінності для користувачів.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:


1. IFRS Foundation. Integrated Reporting Framework. 2021. URL: https://www.ifrs.org/issued-standards/integrated-reporting/framework
2. EFRAG. ESRS workstreams — Sector agnostic.2024. URL: https://www.efrag.org/en/sustainability-reporting/esrs-workstreams
3. EFRAG. IG 1 — Materiality Assessment Implementation Guidance. 2024. URL:https://knowledgehub.efrag.org/eng/login?redirect=%2Feng%2Fintera
4. IFRS Foundation. Integrated Reporting Framework — Materiality and value creation. 2024. URL:https://www.ifrs.org/issued-standards/integrated-reporting/faqs/
5. EFRAG. Interoperability.2024. URL: https://www.efrag.org/en/sustainability-reporting/esrs-workstreams/interoperability?

**УДК 336.22:332.2**

**Гуцул Інна Анатоліївна**
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів, банківської справи, страхування та фондового ринку
**Мартинюк Віктор Анатолійович**
доктор філософії
доцент кафедри трудового, земельного та господарського права
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

# ОПОДАТКУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ ТА ЙОГО РОЛЬ У ФІНАНСОВОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

**Анотація.** У статті досліджено роль оподаткування земельних ресурсів у формуванні фінансової бази територіальних громад України. Розглянуто місце земельного податку та орендної плати за земельні ділянки у структурі доходів місцевих бюджетів, визначено їх значення для забезпечення фінансової спроможності громад. Проаналізовано взаємозв'язок між характеристиками земельного фонду, податковою базою, нормативною грошовою оцінкою земель та обсягами бюджетних надходжень. Висвітлено вплив змін у механізмах земельного оподаткування на формування власних доходів місцевого самоврядування. Окрему увагу приділено проблемам адміністрування земельних платежів, повноті їх нарахування та своєчасності надходження коштів до місцевих бюджетів. Встановлено, що ефективність земельного оподаткування залежить не лише від установлених ставок, а й від якості обліку земель, достовірності відомостей про земельні ділянки, актуальності грошової оцінки та результативності податкового адміністрування. Обґрунтовано необхідність удосконалення фінансових механізмів використання земельного потенціалу територіальних громад для збільшення стабільних бюджетних надходжень. Запропоновано напрями підвищення фіскальної результативності земельного оподаткування, пов'язані з цифровізацією земельного обліку, інтеграцією інформаційних ресурсів, удосконаленням контролю за повнотою сплати земельних платежів та посиленням фінансового прогнозування на місцевому рівні.

**Ключові слова:** земельні ресурси, оподаткування, земельний податок, орендна плата за землю, земельні платежі, місцеві бюджети, територіальні громади, фінансове забезпечення, податкове адміністрування, фінансова спроможність.

Фінансова спроможність територіальних громад значною мірою визначається здатністю органів місцевого самоврядування формувати достатній обсяг власних доходів для виконання покладених повноважень. Одним із вагомих джерел наповнення місцевих бюджетів виступають платежі, пов'язані з використанням земельних ресурсів. Земля одночасно є природним ресурсом, об'єктом майнових відносин та економічним активом, використання якого створює податкову базу для відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Обсяг надходжень від земельного податку та орендної плати залежить від площі ділянок, їх цільового призначення, нормативної грошової оцінки, встановлених ставок, характеру землекористування й рівня виконання платниками податкових зобов'язань. За умов обмеженості інших стабільних джерел доходів значення земельних платежів для забезпечення бюджетної самодостатності громад набуває особливої ваги.

Результативність земельного оподаткування не обмежується визначенням розміру податкових зобов'язань. Фінансовий ефект залежить від повноти ідентифікації земельних ділянок, актуальності інформації про власників та користувачів, правильності визначення бази оподаткування, своєчасності проведення грошової оцінки, а також організації справляння відповідних платежів. Наявність незареєстрованих ділянок, розбіжності між земельними та податковими відомостями, тривале невнесення плати за користування територіями зменшують потенційний ресурс місцевої казни. Водночас цифрове поєднання інформації про земельні об'єкти, платників і бюджетні розрахунки створює передумови для виявлення резервів надходжень та підвищення прозорості фінансових потоків.

Оцінювання ролі земельних платежів потребує врахування не лише їх абсолютного обсягу, а й питомої ваги у структурі власних доходів громад, динаміки надходжень, рівня виконання планових показників та співвідношення між податковим потенціалом території і фактичними бюджетними ресурсами. Така оцінка дає змогу визначити території з невикористаними фіскальними

можливостями, встановити причини втрат доходів та сформувати обґрунтовані рішення щодо вдосконалення місцевої фінансової політики. Дослідження зазначених характеристик є необхідним для пошуку резервів збільшення бюджетних надходжень, зміцнення економічної основи місцевого самоврядування та забезпечення стабільного фінансування суспільних потреб.

Важливість земельних платежів для місцевих фінансів доцільно оцінювати через їх фактичний внесок у формування власних доходів бюджетів. Земельний податок та орендна плата за земельні ділянки державної і комунальної власності належать до платежів, надходження від яких безпосередньо пов'язані з економічною активністю на конкретній території. Громада з розвиненою промисловою, логістичною або комерційною інфраструктурою має значно ширшу базу для земельного оподаткування порівняно з територією, де переважають житлова забудова та сільськогосподарське землекористування. Водночас велика площа земельного фонду сама по собі не гарантує високих бюджетних надходжень. Визначальними залишаються вартість земельних ділянок, характер їх використання, правовий статус, ставка платежу та фактична сплата нарахованих сум. Отже, оцінювання фіскального потенціалу земель має здійснюватися не за площею території, а за здатністю земельного фонду генерувати стабільний дохід для місцевого бюджету [1; 2].

Показник нормативної грошової оцінки безпосередньо впливає на кінцевий обсяг земельних платежів. За однакової площі дві земельні ділянки можуть забезпечувати суттєво різні бюджетні надходження через відмінності у місцерозташуванні, функціональному призначенні, характеристиках ґрунтів, доступності інженерної та транспортної інфраструктури. Земельна ділянка площею 1 га, розташована поблизу великого транспортного вузла та використовувана для розміщення складського комплексу, матиме вищий фіскальний потенціал порівняно з ділянкою аналогічної площі, призначеною для сільськогосподарського виробництва. У першому випадку зростання економічної віддачі від землі створює передумови для формування більшого обсягу платежів, тоді як у другому бюджетний ефект значною мірою залежить від виду угідь, оцінки та встановленого режиму справляння відповідної плати.

Окремим фактором залишається співвідношення між нарахованими та фактично отриманими сумами. Наявність податкового зобов'язання ще не означає реального збільшення фінансового ресурсу громади. Якщо підприємство або фізична особа має заборгованість, місцевий бюджет втрачає частину запланованих ресурсів, а видатки на утримання інфраструктури, благоустрій, транспортне забезпечення чи соціальні послуги залишаються незмінними. За річного нарахування земельних платежів у розмірі 10 млн грн та фактичної сплати 8,5 млн грн обсяг недоотриманих бюджетом коштів становитиме 1,5 млн грн. Для великого бюджету зазначена сума може мати помірне значення, однак для невеликої громади вона здатна дорівнювати вартості ремонту місцевої дороги, придбанню спеціальної техніки або фінансуванню кількох інфраструктурних проєктів. Тому показник фактичної сплати має розглядатися як один із ключових критеріїв результативності земельного оподаткування [2].

Значний резерв збільшення надходжень пов'язаний із виявленням розбіжностей між фактичним землекористуванням та інформацією, що використовується для податкових розрахунків. Практичне значення має зіставлення даних Державного земельного кадастру, реєстрів речових прав на нерухоме майно, відомостей органів місцевого самоврядування та податкової інформації. Якщо земельна ділянка фактично використовується суб'єктом господарювання, але відомості про право власності або користування не синхронізовані між відповідними інформаційними системами, виникає ризик неповного нарахування платежів. Виявлення 20 комерційних земельних ділянок, які використовуються підприємцями, але не відображаються належним чином у податковій базі, може забезпечити додаткові бюджетні надходження без підвищення ставок. У цьому випадку зростання доходів забезпечується не посиленням податкового тиску, а усуненням інформаційних втрат.

Важливим показником для фінансового аналізу є частка земельних платежів у власних доходах територіальної громади. За обсягу власних доходів бюджету громади 100 млн грн та надходжень від земельного податку й орендної плати у розмірі 20 млн грн частка відповідного джерела становитиме 20 %. Така залежність свідчить про вагомість земельного ресурсу для бюджетної системи громади, але водночас вказує на необхідність диверсифікації доходів. Надмірна концентрація фінансового забезпечення на одному джерелі підвищує чутливість місцевих фінансів до економічних коливань, зміни нормативної оцінки, перегляду ставок, трансформації структури землекористування та платоспроможності найбільших землекористувачів [3].

Аналітичний результат дає також порівняння планових і фактичних надходжень. Перевищення фактичного показника над плановим може свідчити про точніше прогнозування податкової бази, розширення кількості платників, зміну вартості земель або покращення адміністрування. Натомість

систематичне недовиконання плану потребує встановлення конкретних причин. Якщо протягом трьох бюджетних років заплановані земельні платежі виконуються на рівні 92 %, 89 % та 86 %, сформована динаміка свідчить про поступове погіршення результативності надходжень. Вона може бути пов'язана із завищенням прогнозних показників, накопиченням податкового боргу, недоліками обліку земель або невідповідністю розрахункової бази реальному стану землекористування. Отже, фінансовий моніторинг має охоплювати не тільки суму отриманих коштів, а й причини відхилень між очікуваними та фактичними результатами.

Особливого значення набуває диференціація земельного оподаткування за видами використання територій. Земельні ділянки промислового, комерційного, житлового, рекреаційного та сільськогосподарського призначення мають різну економічну продуктивність, тому їх фіскальний потенціал не може оцінюватися за єдиним критерієм. Комерційна ділянка в центральній частині громади може генерувати значно більший дохід на одиницю площі порівняно із земельною територією аналогічного розміру на периферії. Водночас підвищення фіскального навантаження повинно співвідноситися з реальною економічною віддачею від використання земель, щоб не створювати стимули для скорочення інвестиційної активності або неформального користування.

Таким чином, фінансовий потенціал земельного оподаткування формується під впливом комплексу взаємопов'язаних параметрів: площі та структури земельного фонду, грошової оцінки, видів землекористування, ставок, кількості платників, рівня виконання податкових зобов'язань, обсягу заборгованості та якості інформаційного забезпечення. Саме комплексне оцінювання зазначених чинників дає змогу перейти від простого визначення обсягу земельних платежів до встановлення реальних резервів збільшення доходів територіальних громад. Для фінансової політики органів місцевого самоврядування принципове значення має не механічне підвищення ставок, а розширення фактичної податкової бази, скорочення втрат, підвищення повноти справляння та ефективніше використання інформаційних ресурсів.

Для оцінювання фактичної ролі земельного оподаткування у фінансовому забезпеченні територіальних громад доцільно звернутися до показників надходжень плати за землю у воєнний період (табл. 1). Особливий інтерес становить динаміка 2024–2025 років, оскільки зазначений часовий проміжок характеризувався одночасним впливом воєнних ризиків, релокації підприємств, зміни структури землекористування, пошкодження інфраструктури та нерівномірної економічної активності регіонів. За даними Міністерства фінансів України, у 2024 році до загального фонду місцевих бюджетів надійшло 39,3 млрд грн плати за землю, що забезпечило їй одне з провідних місць серед джерел власних доходів територіальних громад. У 2025 році позитивна тенденція збереглася: уже за січень–листопад місцеві бюджети отримали 41,4 млрд грн плати за землю, що на 15,3 %, або 5,5 млрд грн, більше порівняно з аналогічним періодом 2024 року. Зазначена динаміка є показовою, оскільки зростання фіскальної віддачі земельного ресурсу відбувалося навіть за умов воєнного навантаження на економіку [4].

**Таблиця 1**

**Динаміка надходжень плати за землю до місцевих бюджетів України у 2024–2025 роках**

| Період | 2024 р., млрд грн | 2025 р., млрд грн | Приріст, млрд грн | Темп приросту, % |
|---|---|---|---|---|
| Січень–лютий | 5,85 | 6,60 | 0,75 | 13,0 |
| Січень–квітень | 12,20 | 13,80 | 1,60 | 13,9 |
| Січень–серпень | 26,00 | 29,70 | 3,70 | 14,5 |
| Січень–вересень | 29,30 | 33,80 | 4,50 | 15,3 |
| Січень–листопад | 35,90 | 41,40 | 5,50 | 15,3 |

Джерело: складено автором за даними Державної податкової служби України та Міністерства фінансів України.

Дані таблиці 1 засвідчують стійке нарощування надходжень плати за землю до місцевих бюджетів України протягом 2025 року порівняно з відповідними періодами 2024 року. Уже за січень–лютий обсяг мобілізованих коштів збільшився з 5,85 до 6,60 млрд грн, що забезпечило приріст на 0,75 млрд грн, або 13,0 %. Надалі позитивна динаміка посилилася: за січень–квітень додатково акумульовано 1,60 млрд грн, за січень–травень 2,30 млрд грн, а за січень–червень 2,75 млрд грн. За

одинадцять місяців сума надходжень досягла 41,40 млрд грн проти близько 35,90 млрд грн роком раніше. Отже, приріст становив 5,50 млрд грн, або 15,3 %. Офіційні дані ДПС підтверджують саме такий результат за січень–листопад 2025 року [5].

Важливою характеристикою отриманого результату є відносна стабільність темпів приросту. Протягом аналізованих періодів показник коливався в межах 13,0–15,3 %, тобто збільшення не мало характеру короткострокового стрибка, спричиненого окремою бюджетною операцією. Поступове розширення абсолютного розриву між показниками двох років свідчить про накопичувальний ефект фіскальних надходжень. Якщо на початку року додатковий ресурс становив 0,75 млрд грн, то до кінця листопада він зріс до 5,50 млрд грн. Для системи місцевих фінансів така різниця має практичне значення, оскільки створює додатковий ресурс для фінансування видатків громад без безпосереднього збільшення трансфертної залежності [6].

Водночас оцінювання наведеної динаміки потребує врахування особливостей воєнної економіки. Частина земельного фонду України розташована на тимчасово окупованих територіях або в районах, де ведуться бойові дії, а окремі землекористувачі втратили можливість повноцінно здійснювати господарську діяльність. За таких обставин зростання загального обсягу земельних платежів не можна пояснювати простим розширенням територіальної податкової бази. Більш обґрунтованим є припущення про поєднання декількох факторів: збереження економічної активності на підконтрольних територіях, виконання податкових зобов’язань діючими підприємствами, зміни вартості земель, актуалізація відомостей про об’єкти оподаткування та підвищення повноти адміністрування.

Показовою є регіональна структура земельних надходжень. За січень–листопад 2025 року найбільші суми забезпечили платники Дніпропетровської області, Києва, Одеської та Львівської областей: відповідно 7,3 млрд грн, 5,9 млрд грн, 3,7 млрд грн та 2,9 млрд грн. Сукупно зазначені території сформували 19,8 млрд грн, або близько 47,8 % усіх надходжень плати за землю за відповідний період. Така концентрація свідчить про нерівномірний розподіл фіскального потенціалу земельних ресурсів між регіонами. Найбільші бюджетні результати забезпечують території з високою концентрацією промислового, торговельного, транспортного, логістичного та іншого підприємницького потенціалу [7].

Отримані результати дають підстави розмежувати поняття земельного потенціалу та фактичної фіскальної віддачі земель. Значна площа земельного фонду не гарантує пропорційного збільшення бюджетних доходів. Вирішальне значення мають економічна цінність ділянок, їх функціональне призначення, інтенсивність господарського використання, нормативна грошова оцінка, кількість платників і дисципліна виконання податкових зобов’язань. Саме тому порівняння абсолютних обсягів надходжень між громадами має доповнюватися показниками доходу на одиницю площі, часткою земельних платежів у власних доходах та рівнем виконання прогнозних показників.

Фінансове значення приросту 5,50 млрд грн полягає не лише у збільшенні номінального обсягу ресурсів місцевих бюджетів. Додаткові надходження розширюють можливості органів місцевого самоврядування щодо фінансування відновлення інфраструктури, утримання об’єктів комунальної власності, забезпечення соціальних потреб та реалізації місцевих програм. Водночас стійкість позитивної динаміки залежатиме від здатності громад зберігати платоспроможність землекористувачів, контролювати повноту декларування об’єктів, своєчасно актуалізувати інформацію про земельні ділянки та скорочувати обсяг податкової заборгованості.

Попри позитивну динаміку надходжень, функціонування системи земельного оподаткування в Україні залишається залежним від низки чинників, пов’язаних із воєнним станом, територіальною диференціацією економічної активності та змінами у структурі землекористування. Основна проблема полягає у звуженні податкової бази на територіях, де ведуться бойові дії або які перебувають під тимчасовою окупацією. Податкове законодавство передбачає ненарахування та несплату земельного податку й орендної плати за відповідні земельні ділянки протягом визначених періодів. Аналогічні механізми застосовуються щодо земель, на яких розташовані знищені внаслідок бойових дій об’єкти нерухомості. Для платника зазначений механізм є необхідною формою податкового захисту, однак для місцевого бюджету він означає тимчасове або тривале вилучення відповідного джерела доходів. Внаслідок цього виникає фінансовий дисбаланс: громада зберігає потребу у фінансуванні відновлення території, соціальних послуг та інфраструктури, але частина потенційних земельних надходжень не може бути мобілізована [8].

Другою проблемою є нерівномірність розподілу земельного податкового потенціалу між територіями. Регіони з високою концентрацією промислових підприємств, логістичних центрів, торговельних об’єктів та іншої комерційної нерухомості формують значно більший обсяг платежів,

ніж громади з переважно аграрною структурою економіки. Воєнні процеси посилили зазначену асиметрію через переміщення підприємств із небезпечних районів до відносно безпечних територій. У результаті окремі громади отримали додаткову економічну активність та нових платників, тоді як території, з яких підприємства були переміщені, втратили частину податкової бази. Для державної фінансової політики така ситуація створює проблему забезпечення збалансованого розвитку територій, оскільки збільшення доходів одних громад може супроводжуватися скороченням фінансових можливостей інших.

Суттєвим обмеженням залишається неповна відповідність між фактичним землекористуванням та інформацією, яка використовується для визначення податкових зобов'язань. Проблемні ситуації виникають у разі відсутності актуальних відомостей про власника або користувача земельної ділянки, невідповідності площі чи цільового призначення, несвоєчасного оформлення речових прав, зміни користувача без належного оновлення інформації. За таких обставин податкова база може бути меншою за фактичний економічний потенціал земельного фонду. Для держави це означає недоотримання доходів, а для громади втрачається можливість використати наявний ресурс для фінансування місцевих потреб.

Окремий ризик пов'язаний із податковою заборгованістю. Нарахована сума земельного платежу не є тотожною фактичному бюджетному ресурсу, доки кошти не надійшли на відповідний рахунок. Зростання заборгованості зменшує ліквідність місцевих бюджетів та ускладнює фінансове планування. Особливо відчутними наслідки можуть бути для громад, у яких значна частина земельних платежів припадає на декілька великих підприємств. Припинення діяльності одного великого платника, його релокація або погіршення фінансового стану здатні спричинити помітне скорочення доходів відповідного бюджету. Отже, концентрація платежів створює додатковий фіскальний ризик, який потребує врахування під час прогнозування доходів.

Важливою проблемою залишається визначення обґрунтованої податкової бази. Нормативна грошова оцінка земель виконує не лише розрахункову функцію, а й безпосередньо впливає на потенційний обсяг бюджетних надходжень. Водночас економічна цінність земельних ділянок може змінюватися швидше, ніж оновлюються відповідні оцінювальні показники. Для територій, де відбулася релокація бізнесу, змінилася транспортна доступність або виникли нові логістичні центри, попередні характеристики земельного фонду можуть уже не відображати реальну економічну віддачу. В іншому випадку, навпаки, бойові дії та руйнування інфраструктури можуть істотно зменшити фактичну привабливість земель, що також має враховуватися при формуванні податкового навантаження.

Додаткову складність створює наявність значної кількості спеціальних правил та винятків, запроваджених на період воєнного стану. З одного боку, податкові пільги та звільнення дозволяють зменшити фінансовий тиск на суб'єктів, які втратили можливість користуватися землею або здійснювати господарську діяльність. З іншого боку, численні винятки ускладнюють прогнозування майбутніх доходів місцевих бюджетів і збільшують адміністративне навантаження на органи влади та платників. ДПС окремо роз'яснює правила ненарахування земельного податку та орендної плати щодо територій активних бойових дій, тимчасової окупації та земель, на яких знищено нерухоме майно. Для фінансового планування це означає необхідність постійного відстеження статусу територій і коригування прогнозних показників.

Ще одним викликом є недостатня синхронізація інформаційних ресурсів, необхідних для адміністрування земельних платежів. Ефективне визначення податкової бази потребує узгодження даних про земельні ділянки, речові права, власників, користувачів, нормативну грошову оцінку та фактичну сплату. За відсутності оперативного обміну інформацією між відповідними реєстрами виникають ризики дублювання, втрати даних або несвоєчасного визначення платника. В умовах війни зазначена проблема посилюється пошкодженням інфраструктури, переміщенням підприємств, зміною місця проживання громадян та необхідністю швидкого оновлення інформації щодо земель на постраждалих територіях.

Для держави проблема має ще один вимір, пов'язаний із необхідністю одночасного забезпечення двох суперечливих завдань. Перше полягає у збереженні достатнього рівня фіскальних надходжень до місцевих бюджетів, друге – у недопущенні надмірного податкового навантаження на підприємства, які працюють в умовах високих воєнних ризиків. Механічне підвищення ставок земельних платежів може збільшити номінальні доходи бюджету, однак водночас створити додаткові витрати для бізнесу та знизити його інвестиційну активність. Тому фінансова ефективність земельного оподаткування повинна оцінюватися не за максимізацією ставок, а за співвідношенням

між фіскальним результатом, платоспроможністю землекористувачів та довгостроковою економічною віддачею території.

Таким чином, ключові проблеми земельного оподаткування в Україні під час воєнного стану мають комплексний характер. До них належать скорочення податкової бази на постраждалих територіях, територіальна нерівномірність надходжень, релокація платників, податкова заборгованість, недосконаліть інформаційного забезпечення, складність визначення актуальної вартості земель та необхідність застосування численних воєнних податкових винятків. Водночас наявність зазначених обмежень не свідчить про вичерпання фіскального потенціалу земельних ресурсів. Навпаки, результати 2025 року показують, що значна частина резервів може бути пов'язана не з підвищенням податкових ставок, а з удосконаленням обліку земель, актуалізацією податкової бази, скороченням заборгованості та підвищенням якості адміністрування.

**Висновки.** Проведене дослідження підтвердило вагоме фіскальне значення оподаткування земельних ресурсів у системі фінансового забезпечення територіальних громад України. Аналіз надходжень плати за землю у 2024–2025 роках засвідчив збереження позитивної динаміки навіть за умов воєнного стану. За січень–листопад 2025 року місцеві бюджети отримали 41,4 млрд грн, що на 5,5 млрд грн, або 15,3 %, перевищило показник відповідного періоду попереднього року. Зазначений результат характеризує земельні платежі як відносно стабільне джерело формування власних доходів місцевого самоврядування.

Встановлено, що фінансова віддача земельного ресурсу визначається сукупністю економічних, податкових та адміністративних чинників. Вирішальне значення мають нормативна грошова оцінка, вид землекористування, кількість платників, рівень господарської активності, своєчасність виконання податкових зобов'язань та повнота обліку земельних ділянок. Тому збільшення бюджетних надходжень не слід пов'язувати виключно зі зміною ставок. Значний резерв міститься у виявленні незареєстрованих об'єктів, актуалізації інформації про землевласників і землекористувачів, скороченні податкового боргу та усуненні розбіжностей між земельними й податковими даними.

Воєнні дії сформували додаткові обмеження для мобілізації земельних платежів. Тимчасова окупація частини територій, ведення бойових дій, руйнування нерухомості, припинення або переміщення господарської діяльності звужують дохідну базу окремих громад. Одночасно релокація підприємств спричинила перерозподіл економічної активності між регіонами, що позначилося на територіальній структурі земельних надходжень. Унаслідок цього виникає суттєва диференціація фінансових можливостей громад, а прогнозування бюджетних ресурсів потребує врахування воєнних та економічних ризиків.

Важливим результатом дослідження є встановлення необхідності зміщення акценту з простого збільшення податкового навантаження на підвищення якості адміністрування. Перспективним напрямом є інтеграція відомостей Державного земельного кадастру, реєстрів речових прав, інформаційних ресурсів податкових органів та баз даних органів місцевого самоврядування. Автоматизоване зіставлення інформації може сприяти виявленню неврахованих земельних ділянок, контролю за змінами прав на землю, своєчасному визначенню платників та зменшенню бюджетних втрат.

Подальше вдосконалення земельного оподаткування має ґрунтуватися на диференційованому врахуванні економічної цінності земель, фактичного характеру їх використання та фінансової спроможності платників. Для територіальних громад важливим є запровадження систематичного моніторингу показників податкового потенціалу, рівня фактичної сплати, обсягу заборгованості, питомої ваги земельних платежів у власних доходах і доходу на одиницю площі. Застосування зазначених індикаторів дозволить точніше визначати невикористані резерви та підвищувати обґрунтованість фінансового планування.

Отже, земельне оподаткування в умовах воєнної економіки виконує не лише фіскальну функцію, а й набуває значення інструменту підтримання фінансової стійкості територіальних громад. Зростання надходжень у 2025 році демонструє наявність значного бюджетного потенціалу земельних ресурсів, проте його реалізація залежить від достовірності земельного обліку, ефективності податкового адміністрування, актуальності оцінки земель та здатності громад адаптувати фінансове планування до територіальних і економічних змін. Пріоритетом державної та місцевої фінансової політики має стати створення умов, за яких збільшення бюджетних доходів забезпечуватиметься передусім за рахунок повнішої мобілізації наявної податкової бази, скорочення втрат і раціонального використання земельного потенціалу, а не шляхом необґрунтованого посилення фіскального навантаження.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:


1. Податковий кодекс України: Кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17 (дата звернення: 29.08.2026).
2. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14 (дата звернення: 29.08.2026).
3. Міністерство фінансів України. За 2024 рік до загального фонду місцевих бюджетів надійшло 451 млрд грн. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_za_2024_r_do_zagalnogo_fondu_mistsevikh_biudzhetiv_nadiishlo_451_mlrd_grn_na_856_mlrd_bilshe_nizh_u_2023_r-4980 (дата звернення: 29.08.2026).
4. Державна податкова служба України. Плата за землю: +15 % до місцевих бюджетів порівняно з І півріччям минулого року. URL: https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/919517.html (дата звернення: 29.08.2026).
5. Державна податкова служба України. Майже 25,5 млрд грн земельного податку сплатили землевласники та орендарі ділянок. URL: https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/928727.html (дата звернення: 29.08.2026).
6. Державна податкова служба України. Земельні платежі зросли на 15 %: місцеві бюджети отримали 41,4 млрд грн. URL: https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/965420.html (дата звернення: 29.08.2026).
7. Державна податкова служба України. Торік громади України отримали 45,6 млрд гривень земельного податку. URL: https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/972042.html (дата звернення: 29.08.2026).
8. Державна податкова служба України. Плата за землю: протягом 2025 року місцеві бюджети Дніпропетровщини отримали від платників майже 7,6 млрд гривень. URL: https://dp.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/print-971412.html (дата звернення: 29.08.2026).
9. Державна податкова служба України. 24,1 млрд грн плати за землю сплатили платники з початку 2026 року. URL: https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/1033965.html (дата звернення: 29.08.2026).
10. Державна податкова служба України. Плата за землю. Чи сплачує до бюджету плату за землю суб'єкт господарювання, який уклав з органом місцевого самоврядування договір сервітуту? URL: https://ck.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/925950.html (дата звернення: 29.08.2026).
11. Державна податкова служба України. Термін «Плата за землю». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/21219 (дата звернення: 29.08.2026).
12. Державна податкова служба України. Понад 7,4 млрд грн плати за землю вже надійшло до місцевих бюджетів. URL: https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/990598.html (дата звернення: 29.08.2026).

**DOI: https://doi.org/10.64828/conf-153-2026-11**
**УДК 330.322:330.341.1:504**

**Майор О. В.**
к. е. н., доцент
кафедра економіки та підприємництва
**Євтушенко А. Ю.**
магістр спеціальності 101 «Екологія»
ПВНЗ «Європейський університет», Львівська філія
ORCID: 0009-0001-8667-4529

# ОЦІНКА ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНИХ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЄКТІВ НА ПІДПРИЄМСТВАХ БІОТЕХНОЛОГІЧНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

**Анотація.** У статті досліджено сучасні тенденції інвестиційної діяльності та особливості реалізації екологічних інноваційних проєктів на підприємствах біотехнологічної галузі України. Встановлено позитивну динаміку інвестиційної активності підприємства та посилення її інноваційно-екологічної спрямованості. Проаналізовано основні екологічні інноваційні проєкти підприємства, зокрема модернізацію систем очищення стічних вод, упровадження енергоощадного обладнання, автоматизований моніторинг ресурсів, розвиток циркулярної переробки відходів та реалізацію біотехнологічного комплексу LinkCell. Обґрунтовано, що інвестиції в екологічні інновації забезпечують комплексний економічний та екологічний ефект через скорочення ресурсних витрат, підвищення ефективності виробництва та зменшення негативного впливу на довкілля. За результатами SWOT-аналізу визначено сильні сторони та перспективні напрями подальшого розвитку інвестиційної діяльності підприємства. Запропоновані підходи можуть бути використані для формування інвестиційної політики підприємств біотехнологічної галузі з урахуванням принципів сталого розвитку та європейської зеленої трансформації.

**Ключові слова:** інвестиційна діяльність, екологічні інновації, інноваційні проєкти, біотехнологічна галузь, сталий розвиток, ресурсоефективність, циркулярна економіка, екологічна ефективність.

У сучасних умовах розвитку економіки інвестиційна діяльність виступає одним із ключових чинників забезпечення конкурентоспроможності підприємства, підвищення ефективності виробництва та досягнення цілей сталого розвитку. Для ПрАТ «Компанія Ензим» інвестиції є важливим інструментом модернізації виробничих потужностей, впровадження інноваційних біотехнологій, підвищення екологічної безпеки та розширення ринків збуту продукції.

Особливістю інвестиційної політики підприємства є орієнтація на довгостроковий розвиток, впровадження сучасних технологій виробництва та реалізацію проєктів, спрямованих на підвищення ресурсоефективності й зменшення негативного впливу на навколишнє середовище. Упродовж останніх років компанія активно інвестує кошти у модернізацію виробничих потужностей, автоматизацію технологічних процесів, розвиток науково-дослідної діяльності та реалізацію екологічних проєктів [1].

Одним із наймасштабніших інвестиційних проєктів підприємства стало створення інноваційного біотехнологічного комплексу LinkCell, який забезпечив суттєве розширення виробничих потужностей компанії та дозволив перейти до виробництва нових видів продукції на основі дріжджової клітини. Реалізація проєкту сприяла зростанню конкурентоспроможності підприємства та створила передумови для подальшого розвитку експортної діяльності. Результати проведеної оцінки інвестицій досліджуваного підприємства на підставі даних таблиці 1.

Дані таблиці 1 свідчать про активну інвестиційну діяльність підприємства. Загальний обсяг капітальних інвестицій у 2025 році досяг 205 млн грн, що на 38,5 % перевищує рівень 2023 року. Це підтверджує стратегічну спрямованість компанії на оновлення виробничої бази та впровадження інноваційних технологій.

**Таблиця 1**

**Динаміка інвестицій у розвиток ПрАТ «Компанія Ензим» у 2023–2025 рр.**

| Показник | 2023р. | 2024р. | 2025р. | Відхилення 2025/2023, % |
|---|---|---|---|---|
| Капітальні інвестиції, млн грн | 148,0 | 176,0 | 205,0 | 138,5 |
| Інвестиції в екологічні проєкти, млн грн | 18,4 | 21,7 | 24,9 | 135,3 |
| Частка екологічних інвестицій у загальному обсязі, % | 12,4 | 12,3 | 12,1 | –0,3 в.п. |
| Інвестиції в НДДКР, млн грн | 24,6 | 31,8 | 37,5 | 152,4 |
| Інвестиції на одного працівника, тис. грн | 384,4 | 417,1 | 485,8 | 126,4 |

*Джерело: розраховано автором на основі звітності підприємства та матеріалів Enzym Group [2-5].*

Позитивною тенденцією є збільшення фінансування науково-дослідних робіт на 52,4 %, що свідчить про зростання ролі інновацій у забезпеченні конкурентоспроможності підприємства. Частка екологічних інвестицій у загальній структурі капіталовкладень перевищує 12 %, що є високим показником для підприємств харчової та біотехнологічної промисловості. Розглянемо основні екологічні проекти ПрАТ «Компанія Ензим» в таблиці 2.

Проведений аналіз даних свідчить, що більшість інноваційних проєктів підприємства спрямовані на підвищення екологічної ефективності виробництва. Особливе значення має реалізація проєкту LinkCell, який став основою біотехнологічної трансформації компанії. Його впровадження забезпечило не лише економічний ефект, але й сприяло зменшенню енергоємності та ресурсоємності виробничих процесів.

**Таблиця 2**

**Основні екологічні інноваційні проєкти ПрАТ «Компанія Ензим»**

| Проєкт | Рік реалізації | Основна мета | Екологічний результат |
|---|---|---|---|
| Модернізація систем очищення стічних вод | 2023 | Зменшення забруднення водних ресурсів | Скорочення забруднюючих речовин у стоках |
| Впровадження енергоощадного обладнання | 2023–2024 | Підвищення енергоефективності | Зменшення споживання енергії |
| Автоматизований моніторинг ресурсів | 2024 | Контроль споживання води та енергії | Скорочення виробничих втрат |
| Розвиток циркулярної переробки відходів | 2024–2025 | Максимальне використання побічної продукції | Зростання рівня утилізації відходів |
| Біотехнологічний комплекс LinkCell | 2022–2025 | Виробництво інноваційних продуктів із мінімальним екологічним навантаженням | Скорочення ресурсомісткості виробництва |

*Джерело: розраховано автором самостійно.*

Важливим напрямом діяльності залишається розвиток циркулярної економіки, що дозволяє повторно використовувати побічні продукти виробництва та мінімізувати утворення відходів. Для оцінки ефективності реалізації екологічних інновацій на досліджуваному підприємстві ми провели розрахунки (табл. 3). Аналіз проведених розрахунків свідчать про позитивний вплив інвестиційної

діяльності на екологічні показники підприємства. Ми бачимо, що найбільшого прогресу досягнуто у сфері ресурсозбереження та управління відходами.

**Таблиця 3**

**Оцінка ефективності реалізації екологічних інноваційних проєктів ПрАТ «Компанія Ензим»**

| Показник | 2023р. | 2024р. | 2025р. |
|---|---|---|---|
| Економія енергоресурсів, % | 3,5 | 6,4 | 8,1 |
| Скорочення використання води, % | 4,2 | 7,8 | 10,6 |
| Рівень утилізації відходів, % | 82,0 | 85,5 | 88,0 |
| Зменшення умовних викидів $CO_2$, % | 2,8 | 5,4 | 8,7 |
| Інтегральний показник екологічної ефективності | 0,71 | 0,79 | 0,87 |

*Джерело: розраховано автором на основі звітності підприємства та матеріалів Enzym Group [2-5].*

Зокрема, рівень утилізації виробничих відходів зріс до 88 %, а скорочення використання води перевищило 10 %. Одночасно спостерігаємо, що інтегральний показник екологічної ефективності збільшився з 0,71 до 0,87, що характеризує високий рівень результативності реалізованих природоохоронних заходів. Це свідчить про те, що інвестиції в екологічні інновації формують не лише екологічний, а й економічний ефект завдяки скороченню витрат ресурсів та підвищенню ефективності виробництва.

Встановлено, що впровадження екологічних інноваційних проєктів забезпечило скорочення енергоємності виробництва, підвищення рівня утилізації відходів, зменшення споживання водних ресурсів та скорочення вуглецевого сліду підприємства. Розрахунки інтегрального показника екологічної ефективності підтвердили зростання результативності природоохоронної діяльності протягом досліджуваного періоду.

Для більш повного оцінювання інвестиційної та інноваційної діяльності ПрАТ «Компанія Ензим» ми провели SWOT-аналіз. Проведений аналіз показав, що інвестиційна діяльність ПрАТ «Компанія Ензим» характеризується стабільною позитивною динамікою та високою інноваційною спрямованістю. Підприємство систематично нарощує обсяги капітальних вкладень, значну частину яких спрямовує на реалізацію екологічних проєктів і розвиток науково-дослідної діяльності.

Отже, ПрАТ «Компанія Ензим» демонструє ефективну модель поєднання інвестиційної, інноваційної та екологічної діяльності, що створює міцне підґрунтя для подальшої реалізації проєктів сталого розвитку та підвищення конкурентоспроможності підприємства в умовах європейської зеленої економіки.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:


1. Гелетуха Г. Г., Желєзна Т. А., Матвєєв Ю. Б. та ін. Дорожня карта розвитку біоенергетики України до 2050 року : аналітична записка UABIO № 26. 2020.
2. Enzym Group. Офіційний сайт компанії. Львів.
3. Enzym Group. Виробництво та R&D.
4. Enzym Group. ESG Report 2025. Lviv, 2026.
5. Enzym Group. Підсумки 2024 року: фінансові показники, команда та оптимізація споживання ресурсів. 2025.

# MANAGEMENT, PUBLIC ADMINISTRATION AND GOVERNANCE

**DOI: https://doi.org/10.64828/conf-153-2026-2**
**УДК 351.82:338.43:631.11(477)**

**Черевко Георгій Владиславович**
доктор економічних наук, професор
**Черевко Ірина Василівна**
доктор економічних наук, професор
**Терлецький Володимир Романович**
аспірант кафедри економіки
Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій
ім. С. З. Ґжицького
м. Львів, Україна

## ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ЯК ЧИННИК УДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН У СФЕРІ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

**Анотація.** У тезах обґрунтовано роль публічного управління як чинника вдосконалення економічних взаємовідносин у сфері матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств України. Визначено взаємозв'язок між ефективністю використання технічних ресурсів, доступом сільськогосподарських виробників до фінансових, інвестиційних та інформаційних інструментів і якістю інституційного середовища. Проаналізовано сучасні механізми державної підтримки оновлення сільськогосподарської техніки та цифровізації взаємодії держави з сільськогосподарськими виробниками. Запропоновано напрями вдосконалення публічно-управлінського впливу на економічні взаємовідносини учасників матеріально-технічного забезпечення аграрного сектору.

**Ключові слова:** публічне управління, матеріально-технічне забезпечення, сільськогосподарські підприємства, економічні взаємовідносини, інституційне середовище, державна підтримка, аграрний сектор, цифровізація.

Матеріально-технічна база є одним із фундаментальних елементів виробничого потенціалу сільськогосподарського підприємства. До її складу належать засоби виробництва, технічні засоби, обладнання, транспортна та виробнича інфраструктура, а також матеріальні ресурси, необхідні для здійснення виробничого процесу. Дослідники наголошують, що рівень матеріально-технічного забезпечення безпосередньо пов'язаний із продуктивністю, рентабельністю та конкурентоспроможністю аграрного виробництва [1, с. 69–70]. Відповідно, недостатня забезпеченість технікою або її фізичне та моральне старіння створюють не лише виробничі, а й економічні проблеми, оскільки зумовлюють підвищення собівартості, збільшення строків виконання технологічних операцій та втрати продукції.

Сучасний стан аграрного сектору України характеризується високою залежністю результативності виробництва від технічної оснащеності підприємств, доступності фінансових ресурсів та спроможності своєчасно оновлювати матеріально-технічну базу підприємств. Матеріально-технічне забезпечення при цьому не може розглядатися виключно як внутрішня функція управління підприємством. Воно формується в результаті сукупності економічних взаємовідносин між сільськогосподарськими товаровиробниками, виробниками і постачальниками техніки, фінансовими установами, сервісними організаціями, інвесторами та суб'єктами публічного управління. Саме тому ефективність таких взаємовідносин залежить не лише від управлінських рішень на рівні окремого підприємства, а й від якості інституційного середовища, у якому ці рішення реалізуються.

Проблема матеріально-технічного забезпечення українських сільськогосподарських підприємств має тривалий і досить стабільно проблематичний характер. О. В. Захарчук зазначає, що

технічне забезпечення аграрного виробництва України суттєво поступається існуючим динамічним технологічним потребам, а серед основних причин такого стану називає недостатність фінансових ресурсів, недосконаліть кредитної та амортизаційної політики, а також недостатню державну підтримку [2, с. 50–51]. При цьому оновлення технічних засобів потребує значних капіталовкладень, які далеко не всі сільськогосподарські підприємства можуть здійснювати за рахунок власних ресурсів. Отже, виникає об'єктивна потреба у розвитку таких економічних взаємовідносин, які забезпечують ефективний доступ сільськогосподарських підприємств до кредитування, лізингу, інвестицій, державної підтримки та інших джерел фінансування технічного переоснащення.

У цьому контексті особливого значення набуває інституційне середовище функціонування сільськогосподарських підприємств. Це середовище можна розглядати як сукупність формальних і неформальних правил, норм, організацій та механізмів, які визначають рамкові умови діяльності зазначених економічних суб'єктів. У сфері сільськогосподарського виробництва воно охоплює нормативно-правове регулювання, фінансову, кредитну, інвестиційну, податкову, митну та аграрну політику, а також діяльність відповідних органів державної влади та інституцій ринку [3, с. 264–267].

Таким чином, публічне управління впливає на матеріально-технічне забезпечення сільськогосподарських підприємств не тільки шляхом безпосереднього надання фінансової підтримки. Значно ширшим є його вплив на умови, у яких виникають та реалізуються економічні взаємовідносини між учасниками процесу матеріально-технічного забезпечення. Зокрема, якість державного регулювання визначає доступність кредитних та інвестиційних ресурсів, правила укладання і виконання договорів, умови імпорту техніки, механізми державної компенсації, порядок отримання бюджетної підтримки, інформаційну доступність відповідних програм та рівень адміністративних витрат підприємств [3, с. 267–269].

Отже, доцільно розмежовувати два рівні впливу публічного управління на матеріально-технічне забезпечення сільськогосподарських підприємств. Перший рівень є безпосереднім і пов'язаний із бюджетними програмами, компенсаціями, субсидіями, пільговим кредитуванням та іншими інструментами державної підтримки. Другий рівень є опосередкованим і полягає у формуванні сприятливого інституційного середовища для взаємодії сільськогосподарських виробників із постачальниками техніки, банківськими та небанківськими фінансовими установами, інвесторами, страховими та сервісними організаціями.

Особливо важливо, що зазначений підхід дає змогу по-новому визначити роль держави у процесі матеріально-технічного забезпечення цих підприємств. Публічне управління не повинно підміняти собою ринкові механізми придбання підприємствами техніки та матеріальних ресурсів. Його завдання полягає насамперед у зменшенні тих бар'єрів, які перешкоджають ефективній взаємодії учасників ринку. До таких бар'єрів належать висока вартість техніки, обмеженість власних фінансових ресурсів підприємств, висока вартість кредитування, недостатня доступність лізингових інструментів, інформаційна асиметрія, адміністративні витрати та інвестиційні ризики.

У науковій літературі також обґрунтовується необхідність державного сприяння розвитку вітчизняного сільськогосподарського машинобудування, сервісної інфраструктури та системи підготовки кадрів для роботи із сучасною технікою [1, с. 72–74]. Це дозволяє розглядати матеріально-технічне забезпечення не як односторонній процес «підприємство — постачальник», а як складну систему взаємопов'язаних економічних відносин, у якій держава формує правила та умови взаємодії.

Важливим прикладом такого підходу є сучасна державна політика часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання українського виробництва. За даними Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України, у межах програми компенсації 25 % вартості української агротехніки з квітня 2024 р. до лютого 2026 р. сільськогосподарські виробники та підприємства агропереробки придбали 14 611 одиниць техніки й обладнання на майже 10,5 млрд грн, а обсяг державної компенсації при цьому становив 2,2 млрд грн [6]. На 2026 р. на реалізацію цієї програми передбачено 1,8 млрд грн. Для підприємств, у яких 80 % і більше земель розташовано на територіях бойових дій, у 2026 р. передбачено можливість отримання компенсації у розмірі 40 % вартості техніки та обладнання [6].

Зазначений механізм має принципово важливе значення з погляду економічних взаємовідносин у сфері матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств. Держава в цьому випадку не здійснює централізованого розподілу техніки між сільськогосподарськими підприємствами, а створює фінансовий стимул для здійснення відповідної добровільної ринкової операції. Підприємство самостійно визначає власну потребу, обирає відповідну техніку, укладає договір купівлі та здійснює оплату, а держава компенсує визначену частину вартості. Одночасно формується додатковий попит на продукцію українських виробників сільськогосподарської техніки.

Таким чином, один інструмент публічного управління одночасно впливає на економічні взаємовідносини сільськогосподарського виробника з постачальником та на взаємозв'язки між аграрним і машинобудівним секторами.

Саме такий механізм можна визначити як стимулююче публічне управління економічними взаємовідносинами. Його перевага полягає в тому, що держава не заміщує суб'єктів ринку, а змінює економічні умови здійснення ними господарських операцій. У результаті знижується фінансове навантаження на сільськогосподарське підприємство, підвищується його інвестиційна спроможність, стимулюється попит на техніку та одночасно підтримується виробничий потенціал національного машинобудування.

Водночас результативність такого механізму залежить від якості його адміністрування. Якщо доступ до державної підтримки супроводжується складними процедурами, значними трансакційними витратами, недостатньою інформаційною прозорістю або тривалими строками прийняття рішень, позитивний ефект фінансової підтримки знижується. Тому вдосконалення матеріально-технічного забезпечення доцільно пов'язувати не лише із збільшенням обсягів бюджетного фінансування, а й із підвищенням ефективності публічного адміністрування відповідних програм.

Перспективним у цьому аспекті є розвиток цифрових інструментів взаємодії держави та сільськогосподарських виробників. Сучасні дослідження цифровізації аграрних послуг свідчать, що цифрові платформи здатні поєднувати сільськогосподарських виробників, фінансові установи, постачальників послуг і органи державної влади, одночасно зменшуючи трансакційні витрати та підвищуючи прозорість ринкової взаємодії [5, с. 10–13]. Особливе значення має Державний аграрний реєстр, який поступово перетворюється з інформаційного ресурсу на інституційний інструмент цифрової взаємодії держави та аграрного бізнесу [5, с. 11–13].

Цифровізація має безпосереднє значення і для матеріально-технічного забезпечення. Через цифрові механізми може забезпечуватися ідентифікація сільськогосподарських підприємств, верифікація інформації про них, подання заявок на участь у програмах підтримки, моніторинг використання коштів та інформаційна взаємодія з фінансовими установами. У такому разі публічне управління створює своєрідну цифрову інфраструктуру економічних взаємовідносин, яка сприяє скороченню адміністративних витрат та підвищенню доступності державних інструментів для підприємств [5, с. 12–13].

Важливо також враховувати, що сучасне матеріально-технічне забезпечення дедалі більше виходить за межі традиційного придбання тракторів, комбайнів чи іншої техніки. Воно включає технології точного землеробства, цифрові системи управління, сенсорні технології, автоматизоване обладнання, засоби моніторингу, програмне забезпечення та інші технологічні рішення. Тому публічне управління має створювати умови не просто для кількісного збільшення технічних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах, а для якісної комплексної технологічної модернізації сільськогосподарського виробництва.

У цьому контексті важливим є перехід від традиційної моделі державної підтримки до комплексної моделі публічного управління матеріально-технічним розвитком сільськогосподарських підприємств. Її основу доцільно формувати за такими взаємопов'язаними напрямами: фінансове стимулювання оновлення техніки; розвиток доступного кредитування та лізингу; підтримка вітчизняного виробництва техніки; розвиток сервісної та ремонтної інфраструктури; цифровізація доступу до державних програм; інформаційне та консультаційне забезпечення; розвиток кооперaційних форм використання технічних ресурсів; удосконалення нормативно-правового регулювання.

Особливого значення набуває розвиток лізингових та кредитних механізмів. Матеріально-технічне переоснащення потребує значних довгострокових інвестицій, тоді як фінансові можливості багатьох сільськогосподарських підприємств є суттєво обмежені внаслідок цілої низки причин внутрішнього та зовнішнього характеру. Саме тому публічне управління може впливати на економічні взаємовідносини у сфері матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств не лише через пряме бюджетне фінансування цих підприємств, а й шляхом зниження ризиків для фінансових установ, удосконалення гарантійних механізмів, компенсації частини вартості кредитів або лізингових платежів, розвитку програм спільного фінансування.

Ще одним перспективним напрямом є стимулювання спільного використання технічних ресурсів. Для малих і середніх сільськогосподарських підприємств придбання дорогої спеціалізованої техніки не завжди є економічно обґрунтованим. За таких умов публічне управління може сприяти формуванню інституційних умов для створення машинно-технологічних станцій, сільськогосподарських кооперативів та інших форм спільного використання техніки. Це дає змогу

знизити капіталомісткість доступу до сучасних технологій і водночас підвищити ефективність використання технічних ресурсів.

Таким чином, публічне управління може здійснювати багатоканальний вплив на матеріально-технічне забезпечення сільськогосподарських підприємств і формування у цій сфері ефективних взаємовигідних економічних взаємовідносин. Його результативність доцільно оцінювати не лише за обсягом бюджетних коштів, спрямованих на підтримку аграріїв, а за кінцевими змінами в економічних взаємовідносинах: доступністю фінансових ресурсів, скороченням трансакційних витрат, активізацією інвестицій, доступністю сучасної техніки, розвитком сервісної інфраструктури, підвищенням конкуренції між постачальниками та зростанням технологічної спроможності підприємств.

Отже, ефективність матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств України формується на перетині внутрішніх управлінських рішень підприємства та зовнішнього інституційного середовища функціонування цих підприємств. Економічні взаємовідносини щодо придбання, фінансування, лізингу, обслуговування та використання технічних ресурсів не можуть бути ефективними за несприятливих нормативних, фінансових, інформаційних та організаційних умов цього функціонування. Саме тому публічне управління доцільно розглядати як самостійний чинник удосконалення системи матеріально-технічного забезпечення.

Науково-практичний підхід до вдосконалення цієї системи матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств полягає у переході від переважно прямої підтримки окремих суб'єктів до формування сприятливого інституційного середовища для взаємодії всіх учасників матеріально-технічного забезпечення. У такій моделі держава виконує не стільки функцію безпосереднього розподільника ресурсів, скільки функції регулятора, координатора, гаранта та цифрового інтегратора економічних взаємовідносин. Це дозволяє поєднати ринкові механізми із публічними інструментами стимулювання та створює передумови для більш стійкого технологічного оновлення аграрного сектору України.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:


1. Биба В. В., Махічева П. В. Матеріально-технічне забезпечення сільськогосподарських підприємств України. Економіка і регіон, 2017., № 5 (66). С. 69–74.
2. Захарчук О. В. Технічне забезпечення сільськогосподарських підприємств в Україні. Економіка АПК, 2019, № 2. С. 48–56. DOI: 10.32317/2221-1055.201902048.
3. Прокопенко Н. С., Виклюк М. І., Скорик М. О. Механізм державного регулювання аграрного сектора економіки: інституційний аспект. Ефективність державного управління, 2016. Вип. 3 (48), ч. 2. С. 263–270. DOI: 10.33990/2070-4011.48.2016.175793.
4. Коритний О. Г. Інституційне середовище сталого розвитку аграрного сектору національної економіки. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки, 2018, № 6, т. 3. С. 34–37. DOI: 10.31891/2307-5740-2018-264-6(3)-34-37.
5. Бобровська О., Критенко О. Цифровізація аграрних послуг як фактор розвитку аграрного сектору України. Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення, 2026. Вип. 16. С. 6–16. DOI: 10.31470/2786-6246-2026-16-6-16.\
6. Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України. «Зроблено в Україні»: за два роки компенсації 25% вартості аграрії придбали українську агротехніку на 10,5 млрд грн. 24.04.2026. URL: https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=10a350ab-028e-4203-80ca-56eb3ca fa665&title=ZroblenoVUkraini (дата звернення: 28.08.2026).

**DOI: https://doi.org/10.64828/conf-153-2026-4**
**УДК 351.82:656.073:339.564:633.1(477)**

**Черевко Георгій Владиславович**
доктор економічних наук, професор
**Черевко Ірина Василівна**
доктор економічних наук, професор
**Фігура Роман Вікторович**
аспірант кафедри економіки
Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. З. Ґжицького
м. Львів, Україна

# ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ І ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЛОГІСТИКИ ЕКСПОРТУ ЗЕРНА УКРАЇНИ

**Анотація.** Представлено результати дослідження ролі публічного управління у розвитку та підвищенні ефективності логістики експорту зерна України. Обґрунтовано, що результативність експортних логістичних ланцюгів залежить не лише від діяльності суб'єктів господарювання, а й від стану транспортної та портової інфраструктури, нормативно-правового регулювання, митного адміністрування, цифровізації, міжнародної координації та диверсифікації логістичних маршрутів. Визначено основні напрями публічно-управлінського впливу на формування стійкої, мультимодальної та конкурентоспроможної системи експорту зерна України.

**Ключові слова:** публічне управління, логістика, експорт зерна, аграрний сектор, транспортна інфраструктура, морські порти, мультимодальні перевезення, логістичні маршрути, Україна.

Україна традиційно займає вагому позицію на світовому ринку продукції вирощування зернових культур, а експорт зерна є одним із важливих джерел валютних надходжень країни та відчутною складовою забезпечення глобальної продовольчої безпеки. Водночас повномасштабна війна докорінно змінила умови функціонування української експортної логістики взагалі і у зерновому секторі економіки - зокрема. Блокування морських портів на початковому етапі війни, пошкодження транспортної та складської інфраструктури, необхідність переорієнтації вантажопотоків на сухопутні та річкові маршрути, перевантаження залізничних переходів і пунктів пропуску, а також відповідне зростання вартості транспортування продукції сформували нову систему логістичного забезпечення експорту зерна [1, с. 216–218].

Проблема власне  полягає в тому, що логістичні витрати та тривалість доставки безпосередньо впливають на конкурентоспроможність українського зерна на світових ринках. Зростання вартості транспортування знижує маржу виробників та експортерів, підвищує ризики невиконання контрактів і відповідно може зменшувати привабливість української продукції для іноземних покупців. Тому розвиток логістики експорту зерна слід розглядати не лише як завдання транспортних підприємств або експортерів, а як комплексний об'єкт публічного управління.

Результати наукових досліджень засвідчують, що українська зернова логістика ще до початку повномасштабного вторгнення характеризувалася низкою системних проблем. Серед них виокремлювалися недостатня ефективність транспортної інфраструктури, високі логістичні витрати, обмеженість пропускної спроможності окремих ділянок транспортної мережі, проблеми із залізничними перевезеннями та недостатнє використання водного транспорту [2, с. 137–140; 3, с. 70–83]. Отже, війна не сформувала всі проблеми експортної логістики, а значною мірою загострила вже існуючі структурні дисбаланси.

Логістичний ланцюг експорту зерна має складну багаторівневу структуру та охоплює переміщення продукції від сільськогосподарського виробника до елеватора, залізничного або автомобільного термінала, морського чи річкового порту, а далі — до кінцевого покупця на

зовнішньому ринку. На кожній із цих ділянок виникають витрати, втрати, ризики та організаційні обмеження. Тому навіть підвищення ефективності окремої ланки не гарантує оптимізації всієї системи. Наприклад, збільшення пропускної спроможності порту не дасть належного результату за недостатньої пропускної спроможності залізничних підходів або пунктів перетину державного кордону.

Саме системний характер логістики визначає необхідність публічно-управлінського впливу на експорт українського зерна. Публічне управління у сфері логістики охоплює державне регулювання логістичних процесів, розвиток та експлуатацію транспортної інфраструктури, стимулювання логістичних проєктів, удосконалення нормативно-правової бази, зниження адміністративних і торговельних бар'єрів, а також забезпечення інформаційної взаємодії між учасниками ринку [2, с. 141–145]. Відповідно, держава впливає на ефективність експорту не лише шляхом безпосереднього фінансування інфраструктурних об'єктів, а й через формування інституційних умов функціонування логістичних ланцюгів.

Важливим підтвердженням такого підходу є досвід функціонування морських каналів експорту українського зерна. За даними сучасних досліджень, у період функціонування Чорноморської зернової ініціативи з 1 серпня 2022 р. до 22 липня 2023 р. через українські морські порти було перевезено 32,8 млн т зернових та олійних культур, а після створення Українського морського коридору морський напрям знову став ключовим елементом експортної логістики [1, с. 218–219]. Це демонструє, що організаційні, дипломатичні, безпекові та інфраструктурні рішення публічного характеру здатні безпосередньо змінювати і регулювати параметри міжнародних товарних потоків.

Водночас залежність від одного логістичного каналу створює значні ризики. У довоєнний період морські порти забезпечували основну частину експорту української аграрної продукції, тому їх блокування у 2022 р. спричинило різку зміну структури експортних потоків. Альтернативою стали західні сухопутні переходи та дунайські порти. Проте ці маршрути не були спочатку розраховані на переміщення таких масштабів зернових вантажів. У результаті виникли черги на прикордонних переходах, дефіцит вагонів, обмеженість перевалочних потужностей та зростання логістичних витрат [4, с. 60–63; 5].

Таким чином, одним із головних завдань публічного управління має стати не пошук одного «ідеального» маршруту експорту зерна, а формування диверсифікованої логістичної системи, здатної оперативно перерозподіляти вантажопотоки залежно від безпекової ситуації, кон'юнктури світового ринку та пропускної спроможності окремих транспортних коридорів.

У цьому контексті доцільно перейти від поняття «логістичного маршруту» до поняття «мережевої резильєнтності експортної логістики». Резильєнтність системи означає здатність зберігати функціональність у разі порушення окремої її ланки та швидко відновлювати або перенаправляти вантажопотоки. Для України це має принципове значення, оскільки ризики, пов'язані із воєнним часом, створюють можливість раптового блокування або пошкодження окремих об'єктів транспортної інфраструктури. Відповідно, ефективна система публічного управління повинна передбачати резервні маршрути, альтернативні транспортні потужності та механізми швидкого реагування.

Значний потенціал для підвищення ефективності експорту має розвиток мультимодальних перевезень. Поєднання автомобільного, залізничного, річкового та морського транспорту дає змогу розподіляти навантаження між різними елементами логістичної мережі та зменшувати залежність від лише одного виду транспорту. Наукові дослідження зернової логістики в Україні наголошують на необхідності розвитку альтернативних транспортних маршрутів, модернізації інфраструктури та підвищення ефективності взаємодії різних видів транспорту [4, с. 63–66]. При цьому роль публічного управління полягає у створенні умов для технологічної та організаційної сумісності таких перевезень. Йдеться про узгодження транспортної політики, розвиток перевантажувальних терміналів, модернізацію залізничних підходів до портів, удосконалення дорожньої інфраструктури, координацію роботи пунктів пропуску та цифровізацію обміну інформацією між учасниками логістичного процесу у даному секторі економіки.

Окремим напрямом є підвищення ефективності логістики експорту українського зерна є розвиток залізничної інфраструктури. Результати досліджень української зернової логістики свідчать, що проблеми залізничного транспорту пов'язані не лише з кількістю рухомого складу, а й зі станом інфраструктури, тарифною політикою та організацією перевезень [4, с. 64–67]. У воєнних умовах значення залізниці додатково зросло через необхідність транспортування значних обсягів зерна до західних кордонів та портів. Тому публічне управління має бути спрямоване на довгострокове підвищення пропускної спроможності залізничної системи, оновлення рухомого складу, модернізацію вузлових станцій та розвиток інтермодальних терміналів. Водночас важливо забезпечити конкурентність та економічну обґрунтованість тарифної політики, оскільки надмірне зростання транспортних витрат безпосередньо позначається на кінцевій ціні українського зерна на зовнішніх ринках.

Важливою складовою системи заходів щодо підвищення ефективності логістики експорту українського зерна є розвиток портової інфраструктури. Морські порти залишаються стратегічною ланкою української експортної логістики, оскільки саме морський транспорт забезпечує найбільш ефективне переміщення великих партій зерна на далекі відстані. Результати досліджень 2026 р. свідчать про високий рівень невизначеності прогнозів здійснення портової перевалки через воєнні, інфраструктурні та ринкові ризики, що підкреслює необхідність стратегічного планування розвитку портових потужностей [1, с. 231–232]. Тобто, завдання публічного управління полягає не тільки у відновленні пошкоджених портів, а й у формуванні довгострокової політики розвитку портової інфраструктури. Така політика має враховувати прогнозні обсяги виробництва та експорту зерна, сезонність вантажопотоків, потребу в резервних потужностях, можливості розширення терміналів та інтеграцію українських портів у євро підвищення ефективності логістики експорту українського зерна пейські транспортні коридори.

Не менш важливим напрямом підвищення ефективності логістики експорту українського зерна є вдосконалення прикордонної та митної логістики. Навіть за достатньої пропускної спроможності української транспортної системи затримки на кордонах можуть створювати «вузьке місце» всієї експортної мережі. Для зерна, особливо в період сезонного піку експорту, затримка на кордоні означає додаткові витрати на зберігання, простої транспортних засобів, ризик порушення строків поставки та зниження ефективності використання рухомого складу. Тому важливим напрямом публічного управління є спрощення та цифровізація адміністративних процедур. Перспективним в цьому плані є формування наскрізного цифрового інформаційного середовища, у якому дані про вантаж, транспортний засіб, маршрут, митні процедури та проходження контрольних пунктів можуть використовуватися різними суб'єктами без багаторазового дублювання інформації. Такий підхід відповідає концептуальним засадам розвитку публічного управління логістикою, відповідно до яких необхідними є уніфікація документообігу, інформаційне забезпечення та зменшення прикордонних і торговельних бар'єрів [2, с. 145–147].

Цифровізація при цьому має розглядатися не як окремий технологічний проєкт, а як інструмент підвищення ефективності публічного управління, в т. ч. і у сфері логістики експорту зерна. Використання цифрових систем дає можливість здійснювати моніторинг вантажопотоків у режимі, наближеному до реального часу, прогнозувати ризики виникнення перевантаженості окремих ділянок мережі, координувати транспортні потоки та забезпечувати більш оперативне прийняття управлінських рішень.

Окремого значення для підвищення ефективності логістики експорту українського зерна набуває публічно-приватне партнерство. Масштаб модернізації транспортної та портової інфраструктури України потребує значних інвестицій, які не можуть бути забезпечені виключно за рахунок державного бюджету. Публічно-приватне партнерство дозволяє поєднувати державні механізми регулювання та гарантування з фінансовими ресурсами й управлінськими компетентностями приватного сектору [6, с. 49–53]. У транспортно-логістичній сфері механізми публічно-приватного партнерства можуть використовуватися для модернізації портових терміналів, будівництва та розвитку логістичних хабів, створення інтермодальних терміналів, відновлення

транспортної інфраструктури та впровадження цифрових логістичних систем. Водночас ефективність таких проєктів залежить від якості державного управління, рівня прозорості процедур, наявності чіткого розподілу ризиків та рівня стабільності нормативно-правового середовища [6, с. 53–57].

Важливим є також міжнародний вимір публічного управління. Експортна логістика зерна України фактично є частиною міжнародної логістичної системи, а тому її ефективність залежить від характеру взаємодії України з країнами Європейського Союзу, міжнародними організаціями, портовими адміністраціями та іноземними транспортними операторами. Особливої уваги потребує інтеграція української транспортної мережі до європейської системи транспортних коридорів. У цьому контексті публічне управління має забезпечувати не лише внутрішню координацію, а й міжнародну інституційну взаємодію. Йдеться про узгодження технічних стандартів, транспортних процедур, цифрових документів, митного контролю, режимів перетину кордонів та розвитку транскордонної інфраструктури. Саме інтеграція української логістичної системи до європейського транспортного простору може створити довгострокову основу для зменшення обсягу транзакційних витрат та підвищення конкурентоспроможності українського експорту.

На нашу думку, механізм публічно-управлінського впливу на ефективність експорту зерна доцільно представити як послідовність взаємопов'язаних його елементів: нормативно-правове регулювання → транспортна та портова інфраструктура → цифрова координація → міжнародна взаємодія → диверсифікація логістичних маршрутів → зниження логістичних витрат і часу доставки → підвищення конкурентоспроможності українського зерна. При цьому ефективність публічного управління не варто оцінювати виключно за обсягом державних інвестицій у транспортну інфраструктуру. Більш об'єктивними показниками цієї ефективності можуть бути середня вартість доставки однієї тонни зерна за основними експортними напрямами, тривалість проходження логістичного маршруту, час простою транспортних засобів, пропускна спроможність портів і прикордонних переходів, частка мультимодальних перевезень, рівень цифровізації процедур та здатність системи оперативно переорієнтовувати вантажопотоки у разі виникнення надзвичайних ситуацій.

Тобто, підвищення ефективності логістики експорту зерна України потребує переходу від фрагментарного управління окремими видами транспорту до інтегрованого публічного управління всією логістичною системою. Такий підхід передбачає координацію державної транспортної, аграрної, митної, інвестиційної та зовнішньоекономічної політики. У цьому випадку публічне управління виступає не додатковим елементом експортної логістики, а інституційною основою її ефективного функціонування.

Особливе значення для забезпечення ефективності логістики експорту зерна України має поєднання трьох стратегічних завдань: забезпечення поточної безперервності експорту, формування стійкої логістичної мережі в умовах воєнних ризиків та модернізація транспортної інфраструктури з урахуванням перспектив європейської інтеграції. Зосередження лише на першому завданні призводитиме до постійного реагування на кризові ситуації, тоді як системне публічне управління дозволяє одночасно вирішувати поточні та стратегічні проблеми. Тобто, розвиток і підвищення ефективності логістики експорту зерна України значною мірою визначаються якістю публічного управління. Війна продемонструвала, що стійкість експортної логістики залежить від здатності держави швидко формувати альтернативні маршрути, координувати роботу транспортних та портових систем, забезпечувати міжнародну взаємодію та підтримувати функціонування критичної інфраструктури. Водночас довгострокове підвищення ефективності логістики експорту зерна потребує не лише відновлення втрачених потужностей, а й структурної перебудови логістичної системи у цьоиу секторі.

Перспективною моделлю в цьому плані є формування інтегрованої, мультимодальної та цифровізованої системи експорту зерна, в якій держава забезпечує нормативні, інфраструктурні, організаційні та безпекові умови для ефективної діяльності приватних суб'єктів. Пріоритетними напрямами публічного управління тут повинні бути: модернізація портової та залізничної інфраструктури, розвиток мультимодальних логістичних хабів, цифровізація митних і транспортних

процедур, підвищення пропускної спроможності прикордонних переходів, розвиток публічно-приватного партнерства, диверсифікація експортних маршрутів та поглиблення інтеграції української транспортної мережі з європейською.

Таким чином, публічне управління слід розглядати як один із ключових чинників підвищення конкурентоспроможності українського зерна на світовому ринку та підвищення ефективності логістики здійснення його експорту. Його завдання полягає не в безпосередньому управлінні кожною господарською операцією, а у створенні такого інституційного та інфраструктурного середовища здійснення зазначеного експорту, за якого суб'єкти аграрного сектору, транспортні компанії, портові оператори, фінансові установи та міжнародні партнери можуть ефективно взаємодіяти. Саме такий підхід створює передумови для зниження логістичних витрат, скорочення часу доставки, підвищення стійкості експортних ланцюгів та зміцнення позицій України як одного з провідних постачальників зерна на світовий ринок.

**СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**


1. Івашків І., Саєнко В., Лизун М., Ліщинський І. Прогнозування експорту зернових та олійних культур через порти України в умовах війни. Журнал європейської економіки, 2026. Т. 25, № 1 (96). С. 216–233. DOI: https://doi.org/10.35774/jee2026.01.216.
2. Шелест Р. Концептуальні засади публічного управління сферою логістики в Україні. Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення, 2023, № 4. С. 137–147. DOI: https://doi.org/10.31470/2786-6246-2023-4-137-147.
3. Nekrasenko, L., Pittman, R., Doroshenko, O., Chumak, V., Doroshenko, A. Grain logistics in Ukraine: the main challenges and effective ways to reach sustainability. Economic Annals-XXI, 2019, №178(7-8). P.70-83. DOI: https://doi.org/10.21003/ea.V178-06.
4. Некрасенко Л. А., Ткачук О. В. Актуальні проблеми зернової логістики в Україні. Збірник наукових праць Державного університету інфраструктури та технологій. Серія «Економіка і управління», 2024. Вип. 56. С. 59–66. DOI: https://doi.org/10.32703/2664-2964-2024-56-59-66.
5. Yanovska V., Król M., Pittman R. The logistics of grain exports from wartime Ukraine: What are the highest priority areas to address? Transportation Research Interdisciplinary Perspectives, 2025. Vol. 30. Article 101363. DOI: https://doi.org/10.1016/j.trip.2025.101363.
6. Карпа М., Кіцак Т. Розвиток публічно-приватного партнерства як інструмент повоєнного відновлення транспортної системи України. Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення. 2026. № 16. С. 49–58. DOI: https://doi.org/10.31470/2786-6246-2026-16-49-58.

**DOI: https://doi.org/10.64828/conf-153-2026-5**
**УДК 351.82:005.332.4:631.11(477)**

**Касьянчук Святослав Мирославович**
аспірант кафедри менеджменту та розвитку територій ім. Є. Храпливого
Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій
ім. С. З. Ґжицького
м. Львів, Україна

# ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МЕНЕДЖМЕНТУ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

**Анотація.** Обґрунтовано роль публічного управління у підвищенні ефективності менеджменту конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств України. Визначено взаємозв'язок між внутрішніми управлінськими рішеннями підприємства та зовнішнім інституційним середовищем його функціонування. Розглянуто вплив державної аграрної політики, фінансової підтримки, регуляторних механізмів, цифровізації, інновацій та євроінтеграційних процесів на формування конкурентних переваг сільськогосподарських підприємств. Запропоновано напрями вдосконалення публічно-управлінського впливу на менеджмент конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств України.

**Ключові слова:** публічне управління, менеджмент, конкурентоспроможність, сільськогосподарські підприємства, конкурентні переваги, державна аграрна політика, державна підтримка, інновації, цифровізація.

В умовах трансформації української економіки, воєнних викликів та поглиблення європейської інтеграції проблема забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств набуває стратегічного значення. Аграрний сектор України одночасно виконує функції забезпечення продовольчої безпеки, формування експортного потенціалу, створення робочих місць та підтримки розвитку сільських територій. Водночас конкурентні позиції окремого підприємства залежать не лише від якості його внутрішнього менеджменту, ресурсного потенціалу та обраної стратегії, а й від умов зовнішнього середовища його функціонування, значна частина яких формується суб'єктами публічного управління.

Конкурентоспроможність сільськогосподарського підприємства є складною економічною категорією, яка характеризує його здатність формувати та утримувати переваги порівняно з іншими учасниками ринку. Для сільськогосподарських підприємств така здатність визначається поєднанням виробничих, фінансових, технологічних, кадрових, маркетингових, логістичних та організаційних чинників. Результати досліджень конкурентоспроможності українських сільськогосподарських підприємств свідчать про необхідність розмежування внутрішніх і зовнішніх факторів її формування, а також керованих і некерованих його чинників [1, с. 47–50]. Відповідно, ефективний менеджмент конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств повинен передбачати не тільки управління внутрішніми ресурсами цих підприємств, а й постійний моніторинг змін зовнішнього середовища їх функціонування.

Менеджмент конкурентоспроможності в цьому контексті доцільно розглядати як цілеспрямовану систему управлінських дій щодо формування, розвитку, реалізації та захисту конкурентних переваг підприємства. Його завданнями є оцінювання конкурентного потенціалу, визначення стратегічних цілей, вибір конкурентної стратегії, управління ресурсами, інноваційною активністю, витратами, якістю продукції та ринковим позиціонуванням. Сучасні дослідження стратегічного управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств акцентують увагу на необхідності поєднання внутрішніх можливостей підприємства із зовнішніми умовами господарювання та формування довгострокових конкурентних переваг [2].

Водночас саме зовнішнє середовище функціонування значною мірою визначає рівень ефективності менеджменту конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. Підприємство може мати достатній виробничий потенціал, професійний менеджмент і перспективну стратегію, однак несприятливі умови кредитування, недостатня транспортна інфраструктура, складні

адміністративні процедури, нестабільність державної підтримки або обмежений доступ до інноваційних ресурсів можуть істотно знижувати результативність його управлінських рішень.

Таким чином, виникає об'єктивна потреба розглядати менеджмент конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства у тісному взаємозв'язку з публічним управлінням. Його вплив не означає безпосереднього управління конкурентоспроможністю конкретного підприємства органами державної влади чи місцевого самоврядування. Навпаки, йдеться про формування такого інституційного середовища, у якому підприємство отримує можливість ефективніше використовувати власний потенціал та реалізовувати конкурентну стратегію.

Публічне управління в цьому випадку можна розглядати як систему впливів, що формує «правила гри» для суб'єктів аграрного ринку. До них належать нормативно-правове регулювання, державна аграрна політика, фінансово-кредитна підтримка, податкові та інвестиційні механізми, розвиток інфраструктури, державне регулювання якості та безпечності продукції, інформаційне забезпечення, цифровізація адміністративних послуг, підтримка інновацій та людського капіталу. Саме сукупність цих чинників створює зовнішні умови, у межах яких функціонує система менеджменту конкурентоспроможності підприємства.

Результати наукових досліджень державного регулювання аграрного бізнесу підтверджують, що особливості сільськогосподарського виробництва — сезонність, залежність від природно-кліматичних умов, значна капіталомісткість, цінова нестабільність та високий рівень ризиків — обумовлюють необхідність особливого публічно-управлінського впливу [3]. Водночас такий вплив має бути спрямований не на адміністративне втручання у господарську діяльність підприємств, а на компенсацію системних обмежень і створення сприятливих умов для розвитку підприємницької активності.

Особливе значення в цьому плані має ступінь передбачуваності державної аграрної політики. Для менеджменту конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства стратегічний горизонт має принципове значення, оскільки формування конкурентних переваг підприємства потребує довгострокових інвестицій у технічне переоснащення, технології, персонал, переробку та розвиток каналів збуту. Якщо правила державної підтримки або регуляторне середовище постійно змінюються, підприємство змушене переорієнтовувати ресурси з довгострокового розвитку на короткострокове реагування. Отже, стабільність і прогнозованість публічної політики є самостійним чинником ефективності менеджменту конкурентоспроможності.

Не менш важливим є фінансовий аспект проблеми. Конкурентоспроможність сільськогосподарського підприємства безпосередньо залежить від його можливості інвестувати у сучасну техніку, технології, зрошення, енергозбереження, зберігання та переробку продукції. Державна підтримка може підвищувати доступність відповідних інструментів через компенсаційні механізми, кредитні програми, грантову підтримку та інші форми стимулювання. Результати досліджень державної політики розвитку аграрного бізнесу показують, що фінансова підтримка, субсидування та стимулювання інновацій є важливими інструментами підвищення ефективності та конкурентоспроможності підприємств усього аграрного сектору [4].

Важливо, однак, що фінансова підтримка сама по собі не гарантує підвищення конкурентоспроможності. Її ефект залежить від того, наскільки ефективно підприємство інтегрує отримані ресурси у власну систему менеджменту. Наприклад, державна компенсація частини вартості техніки матиме довгостроковий конкурентний ефект лише за умови, що придбані підприємствами засоби виробництва сприятимуть зниженню собівартості, підвищенню продуктивності праці, покращенню якості продукції або розширенню можливостей виходу на нові ринки. Таким чином, публічне управління та менеджмент підприємства в цілому мають доповнювати один одного.

Важливим напрямом підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств є цифровізація. Сучасні цифрові технології дозволяють удосконалювати планування виробництва, управління ресурсами, моніторинг земель, контроль витрат, прогнозування врожайності та аналіз ринкової кон'юнктури. Результати досліджень цифровізації сільськогосподарських підприємств підтверджують її значення як чинника формування конкурентних переваг цих підприємств, оскільки цифрові технології сприяють оптимізації управлінських процесів та підвищенню оперативності прийняття рішень [5]. Водночас цифровізація має важливе публічно-управлінське вимірювання. Цифрові державні сервіси можуть скорочувати адміністративні витрати підприємств, спрощувати доступ до державної підтримки, підвищувати прозорість процедур та покращувати інформаційний обмін між державою і бізнесом. Таким чином, цифрова трансформація публічного управління створює додаткові передумови для підвищення ефективності менеджменту конкурентоспроможності на рівні підприємства.

Особливо актуальним є формування комплексного цифрового середовища, у якому сільськогосподарське підприємство може отримувати інформацію про доступні програми підтримки, подавати необхідні документи в електронній формі, відстежувати статус заявок та взаємодіяти з державними інституціями без надмірних адміністративних витрат. У такому випадку цифровізація публічного управління безпосередньо впливає на трансакційні витрати підприємства та, відповідно, на його конкурентну позицію.

Іншим важливим напрямом підвищення ефективності менеджменту конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств є розвиток інновацій. Конкурентоспроможність сучасного сільськогосподарського підприємства дедалі менше визначається лише кількістю ресурсів, якими воно володіє, і дедалі більше — здатністю ефективно використовувати нові технології, організаційні рішення та інформацію. Інноваційна активність підприємства може забезпечувати йому зниження витрат, підвищення продуктивності, покращення якості продукції та формування нових конкурентних переваг [2]. Відповідно, публічне управління має створювати умови для взаємодії підприємств із науковими установами, закладами освіти, технологічними компаніями та інноваційними центрами. Перспективним інструментом у цьому аспекті є підтримка кластерних форм взаємодії між технологічно пов'язаними суб'єктами господарювання. Агрокластери можуть забезпечувати координацію інтересів виробників, переробних підприємств, логістичних операторів, наукових установ та органів публічної влади. Така модель дозволяє створювати синергетичний ефект, коли конкурентоспроможність окремого підприємства підвищується за рахунок розвитку конкурентоспроможності всього регіонального або галузевого середовища. Результати досліджень стратегічного управління конкурентоспроможністю аграрного сектору також пов'язують розвиток кластерних структур із можливістю концентрації ресурсів, знань та інновацій [6].

Для України кластерний підхід може бути особливо актуальним у контексті післявоєнного відновлення економіки. Формування регіональних агропромислових кластерів може сприяти спільному використанню інфраструктури, розвитку переробки, підвищенню доданої вартості продукції та формуванню сильніших позицій на внутрішньому й зовнішньому ринках. Роль публічного управління при цьому полягає у створенні інституційних умов для налагодження кооперації, розвитку інфраструктури, підтримці інноваційних проєктів та координації інтересів учасників.

Окремим фактором підвищення ефективності менеджменту конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств є людський капітал. Навіть за наявності сучасної техніки та цифрових технологій підприємство не може забезпечити стійкі конкурентні переваги без компетентного управлінського та виробничого персоналу. Особливої актуальності ця проблема набуває в умовах демографічних втрат, міграції та дефіциту кваліфікованих кадрів. Сучасні дослідження стратегічної конкурентоспроможності аграрної сфери підкреслюють значення людського потенціалу для довгострокового розвитку аграрного виробництва [7, с. 65–72]. Причому, дедалі важливішого значення набуває здоров'я безпосередніх носіїв людського капіталу – працівників підприємств.

Тому публічне управління може впливати на ефективність менеджменту конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств через розвиток професійної освіти, підготовку та перепідготовку кадрів, підтримку дорадчих служб і стимулювання співпраці між підприємствами та закладами освіти. У цьому випадку публічна політика формує не безпосередню конкурентну перевагу конкретного підприємства, а людський потенціал, на основі якого підприємства можуть формувати власні конкурентні переваги.

Ще одним важливим фактором підвищення ефективності менеджменту конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств є доступ до ринків збуту. Конкурентоспроможність сільськогосподарського підприємства не обмежується можливістю виробити продукцію з низькою собівартістю. Важливим є те, чи здатне підприємство реалізувати її на вигідному ринку, відповідати вимогам покупців, забезпечити необхідну якість та простежуваність продукції. У цьому аспекті публічне управління впливає на конкурентоспроможність підприємства через розвиток експортної інфраструктури, стандартизацію, сертифікацію, інформаційне забезпечення та сприяння виходу українських виробників на міжнародні ринки [8, с. 83–89].

Процеси євроінтеграції додатково підвищують значення такого підходу. Адаптація українських підприємств до європейських вимог створює для них як додаткові витрати, так і нові можливості. У короткостроковій перспективі необхідність досягнення необхідного рівня відповідності європейським стандартам може збільшувати витрати українських сільськогосподарських підприємств на модернізацію, сертифікацію та контроль якості. У довгостроковій же перспективі відповідність

європейським вимогам може стати джерелом конкурентних переваг, оскільки розширює доступ українських сільськогосподарських підприємств до більш містких та платоспроможних європейських ринків.

Отже, завдання публічного управління полягає у створенні умов, за яких адаптація до європейських стандартів не перетворюється виключно на додатковий регуляторний тягар для українських сільськогосподарських підприємств. Державна політика має супроводжувати процес адаптації цих підприємств інформаційною, консультаційною, фінансовою та інституційною підтримкою. Це дозволить перетворити євроінтеграційні вимоги на інструмент довгострокового підвищення конкурентоспроможності українських сільськогосподарських підприємств.

Узагальнюючи зазначене, взаємозв'язок публічного управління та менеджменту конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств можна представити як дворівневу систему. На першому рівні підприємство здійснює безпосереднє управління власними конкурентними перевагами: ресурсами, витратами, якістю продукції, технологіями, персоналом, маркетингом та інноваціями. На другому рівні публічне управління формує зовнішні умови, що визначають доступність ресурсів, рівень трансакційних витрат, передбачуваність діяльності, інфраструктурні можливості та доступ до ринків. Саме оптимальна узгодженість цих двох рівнів є необхідною умовою підвищення ефективності менеджменту конкурентоспроможності. Якщо внутрішній менеджмент підприємства є ефективним, але зовнішнє інституційне середовище функціонування підприємства створює значні бар'єри, потенціал його конкурентоспроможності не може бути повною мірою реалізований. Водночас навіть якісна державна політика не забезпечить автоматичного підвищення конкурентоспроможності без ефективних управлінських рішень на рівні підприємства.

У зв'язку з цим доцільно виокремити основні напрями вдосконалення публічного управління, орієнтованого на підвищення ефективності менеджменту конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств України: забезпечення стабільності та прогнозованості аграрної політики; удосконалення механізмів державної фінансової підтримки; розвиток доступного кредитування та інвестиційних інструментів; стимулювання технологічного оновлення та інновацій; цифровізація державних послуг; розвиток аграрної освіти та дорадництва; підтримка кооперації та кластерних форм взаємодії; розвиток транспортної, логістичної та ринкової інфраструктури; сприяння експорту та адаптації до європейських стандартів.

Важливо також змінити підхід до оцінювання результативності публічно-управлінського впливу на ефективність менеджменту конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. Його доцільно оцінювати не тільки за кількістю реалізованих програм чи обсягом бюджетних коштів, а за кінцевими змінами у конкурентному потенціалі підприємств. До відповідних показників можуть належати динаміка продуктивності праці, собівартості виробництва, інвестиційної активності, технологічного оновлення, частки продукції з високою доданою вартістю, експортної активності, цифровізації та фінансової стійкості підприємств.

Такий підхід відповідає сучасному розумінню ефективності менеджменту конкурентоспроможності, за якого конкурентна перевага підприємства не є статичним результатом, а здатністю цього підприємства постійно адаптуватися до змін середовища. Результати досліджень стратегічного управління конкурентним розвитком сільськогосподарських підприємств підкреслюють необхідність поєднання інноваційних рішень, інвестиційної активності та стратегічного управління потенціалом конкурентоспроможності [9, с. 118–124].

Таким чином, публічне управління доцільно розглядати не як зовнішній щодо менеджменту конкурентоспроможності фактор, а як важливий елемент інституційного середовища, що визначає можливості реалізації конкурентного потенціалу сільськогосподарських підприємств і ефективності менеджменту його конкурентоспроможності. Вплив публічного управління проявляється через формування правил функціонування аграрного ринку, доступність до фінансових та інноваційних ресурсів, розвиток інфраструктури, цифровізацію, людський капітал, експортну політику та інтеграцію України до європейського економічного простору.

Отже, підвищення ефективності менеджменту конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств України потребує поєднання внутрішніх управлінських механізмів підприємства із системною публічною політикою у цій сфері. Оптимальною є модель, за якої держава не підміняє підприємницьке управління, а створює умови для його ефективного здійснення. Саме через стабільне регуляторне середовище, доступ до фінансових та інноваційних ресурсів, розвиток інфраструктури, цифровізацію, підготовку кадрів і підтримку виходу сільськогосподарських підприємств на зовнішні ринки публічне управління може сприяти підвищенню ефективності менеджменту конкурентоспроможності цих підприємств. У перспективі така взаємодія повинна бути орієнтована не

стільки на компенсацію окремих проблем сільськогосподарських підприємств, скільки на формування їхньої довгострокової здатності самостійно створювати та утримувати конкурентні переваги. Саме це дозволить перейти від переважно підтримувальної моделі державної політики до моделі публічного управління розвитком конкурентного потенціалу сільськогосподарських підприємств України.

**СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**


1. Юрчук Н. П. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств України на сучасному етапі економічних трансформацій. Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики, 2020, № 3 (53). С. 46–60. DOI: https://doi.org/10.37128/2411-4413-2020-3-4.
2. Співак С. М., Кирич Н. Б. Стратегічне управління конкурентоспроможністю сільськогосподарського підприємства в сучасних умовах. Економіка та суспільство, 2025, № 82. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-82-113.
3. Дмитренко Р. М. Особливості державного регулювання аграрного бізнесу. Публічне урядування. 2024, № 3 (40). С. 21–31. DOI: https://doi.org/10.32689/2617-2224-2024-3(40)-2.
4. Навроцький О. О. Державна політика розвитку аграрного бізнесу. Економіка та суспільство, 2024, № 70. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-70-5.
5. Алєксєєва О. В., Мазур К. В., Кривогубець В. А. Діджиталізація як важливий фактор формування конкурентоспроможності аграрних підприємств. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління, 2024, № 14. DOI: https://doi.org/10.54929/2786-5738-2024-12-04-06.
6. Волик С. В., Савченко Т. В., Прібильнова І. Б. Стратегічне управління конкурентоспроможністю аграрного сектору: розвиток кластерних структур. Український журнал прикладної економіки та техніки, 2023, Т. 8, № 4. С. 371–375. DOI: https://doi.org/10.36887/2415-8453-2023-4-59.
7. Пітюлич М. М., Завадяк Р. І., Тізеш П. П., Червінська О. С. Формування стратегічної конкурентоспроможності аграрної сфери на основі людського потенціалу. Регіональна економіка, 2025, № 2 (116). С. 65–72. DOI: https://doi.org/10.36818/1562-0905-2025-2-6.
8. Керничний Є. Особливості державного управління розвитком експортного потенціалу аграрного сектору економіки України. Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення, 2024, № 7. С. 83–93. DOI: https://doi.org/10.31470/2786-6246-2024-7-83-93.
9. Mykolenko I., Berezina L. Mechanism of strategic management of competitive development of agricultural enterprises. Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology, 2024. Vol. 9, No. 4. P. 118–124. DOI: https://doi.org/10.36887/2415-8453-2024-4-17.

# INTERNATIONAL RELATIONS

**УДК 336.76**

**Рибалко Юлія Сергіївна**
асистент кафедри міжнародних фінансів
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
м. Київ, Україна

## МЕХАНІЗМ АДАПТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМ РЕСУРСОМ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ КОРПОРАЦІЇ

В сучасному бізнес середовищі економічні взаємовідносини характеризуються для суб'єктів ринку посиленням не стабільності, трансформацією глобальних фінансових потоків, прискоренням впровадження та застосування цифрових інструментів, змінами моделей міжнародного руху капіталу та відповідно зростанням ролі нефінансових факторів створення корпоративної вартості корпорацій. Тому ТНК на світовій арені за останні роки функціонують за умов високої динамічності, невизначеності та асиметрії будь яких ресурсів, що сукупно суттєво створює перешкоди для побудови довгострокового стратегічного планування і як наслідок дієвого управління фінансовим ресурсом на тактичному та операційному рівнях. На даний час традиційні та усталені методи управління фінансовим ресурсом, який орієнтований по більшій частині на відстеження руху грошових коштів, оптимізацію структури капіталу, формування стабільного фінансового стану та забезпечення сталого розвитку втрачають свою актуальність та дієвість [1, с.2728]. Оскільки при застосуванні класичних методів не враховується повною мірою вплив глобальних економічних трансформацій та цифрових змін, що спонукають до переосмислення, розширення та адаптації управлінських важелів до зовнішніх викликів.

За природою походження фінансовий ресурс ТНК має багаторівневий характер прояву та складається в наслідок взаємодії фінансових потоків між материнською компанією, дочірніми підприємствами, їх структурними підрозділами, міжнародними фінансовими інституціями, фондовими ринками та іншими стейкхолдерами світового бізнес середовища. В традиційному розумінні варто управляти та керувати грошовими потоками в межах традиційних функцій менеджменту – планування, організація, координація, контроль. Також виділяють управління фінансовими ресурсами в межах залученого капіталу та визначення рівня фінансової результативності всієї транснаціональної корпорації та окремих її структурних одиниць [2, с.165]. На даний час варто переорієнтувати фокус уваги та управляти фінансовим ресурсом ТНК як багаторівневою системою через організаційно – економічний механізм, який здатен координувати фінансові процеси в глобальному просторі, оперативно реагувати на зміни зовнішньої кон'юнктури та забезпечувати узгодженість рішень на всіх рівнях управління ТНК.

В результаті проведеного в попередніх розділах дослідження аналітичного характеру щодо комплексного оцінювання стану фінансового ресурсу транснаціональних корпорацій різних форм власності та видів діяльності підтвердив наявність суттєвої неоднорідності їх рівня розвитку. За результатами емпіричного обрахунку та визначення інтегрального показника фінансового ресурсу ТНК було виділено рейтинг, а більш поглиблений аналіз за складовими дозволив виділити кластери суб'єктів глобального ринку. За різного поєднання компонентів інтегрального індексу – фінансова стійкість, ринкова капіталізація, інноваційний потенціал, цифрова зрілість, глобальна інтегрованість та бренд-капітал, було сформовано кластери ТНК. Такий підхід наочно продемонстрував, що високий рівень інтегрального показника не засвідчує однакову ефективність використання фінансового ресурсу ТНК. А структуризація за складовими надала можливість встановити прогалини в управлінні цими ресурсами, що наразі повною мірою не регулюється корпораціями в умовах сучасного господарювання [3, с.133]. Тобто виникає нагальна потреба зміни традиційних моделей управління фінансовими ресурсами ТНК до адаптивних, сучасних, цифрових механізмів, що враховують особливості формування фінансових ресурсів та відповідають типології ТНК.

В даному контексті зміна механізмів управління фінансовим ресурсом ТНК в межах адаптивності варто розглядати як здатність вчасно змінювати параметри фінансової політики у відповідь на внутрішні зміни та зовнішні загрози корпорації. В нашому розумінні адаптивне

управління передбачає постійний циклічний процес узгодження стратегічних планів розвитку ТНК з рядом параметрами, а саме: внутрішніми фінансовими ресурсами, геополітичними ризиками, прогнозованими змінами міжнародних фінансових ринків, технологічними інноваціями, цифровим розвитком та вимогами сталого розвитку. На даний час більшість ТНК використовують традиційні методи управління фінансовим ресурсом. До них відносять реактивний метод, проактивний, метод реагування пост фактом, але всі вони реагують на наслідки будь якої проблеми та вирішують виключно результат. В такому випадку для сучасного світі це занадто вартісна втрата. Вбачається, що більш доречно застосовувати метод, що набув розповсюдження і в інших галузях, а саме – адаптивне управління. За такого підходу варіанти рішень формуються на етапі випередження настання будь якої події і тоді за обставин, які можуть настати, вже варіанти управлінських рішень що здатні мінімізувати негативний вплив зовнішніх та внутрішніх загроз до моменту їх матеріалізації в реальні події.

За вказаного підходу варто, що фінансовий ресурс ТНК не є статичним моно показником. Він сформований з багатьох компонентів і являє собою складну економічну систему, в якій кожен параметр об'єднаний з інший і має прямий та зворотній зв'язок. До того ж за класичним уявленням варто сказати, що складові поділяють на внутрішні та зовнішні. До перших варто віднести корпоративний капітал, операційна діяльність, інноваційна активність, інвестиційна політика, цифрова трансформація, стратегічне управління, якість корпоративного управління тощо. До зовнішніх складових належать – світова кон'юктура, міжнародні фінансові ринки (установи), інші стейкхоледри (як конкуренти, так і партнери), валютні ринки, регуляторні політики країн (особливо в частині експорту та імпорту), податкові режими (обмеження), геополітичні конфлікти, екологічні та інституційні вимоги. Саме за рахунок широко спектру факторів впливу на фінансовий ресурс та загальні умови функціонування ТНК в сучасному середовищі обумовлюють необхідність формування оновленого організаційно – економічного механізму управління фінансовим ресурсом корпорацій [4, с.8]. Базова варто відмітити, що такий механізм має інтегрувати різні інформаційні потоки, забезпечувати їх вчасну діагностику та приймати адаптивні управлінські рішення, що сприятимуть сталому розвитку транснаціональної корпорації.

Відповідно, для того щоб дієво визначити ефективність використання (управління) фінансового ресурсу ТНК не можливо використовувати виключно фінансові показники, варто спиратись на кількісне вимірювання, що можна обрахувати використовуючи інтегровані математичні інструменти. Спираючись на попередні методологічні представлення – в частині пропозицій щодо обрахунку інтегрованого індексу фінансового ресурсу ТНК – він покладений як базис для визначення рівня управлінських рішень. При тому варто знову повернутись до вказаної в попередніх дослідженнях методології в частині того, що інтегральний індекс слугує показником відправної точки щодо вірно прийнятих управлінських рішень, а кластеризація за його складовими вказує на вірний вектор щодо вибору стратегічного руху ТНК. Таким чином, вбачається, що інтегральний індекс трансформується з результативного показника в параметр керування системи адаптивного управління.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:


1. Mujtaba A. Strategic financial management in the era of globalization: The role of capital budgeting in multinational corporations. The Critical Review of Social Sciences Studies. 2025. № 3(1). P. 2724-2739. DOI: https://doi.org/110.59075/yhmpha94
2. Shengxin Wu. Strategies for Optimizing International Financial Management in Multinational Corporations. Accounting and Corporate Management. 2024. Vol. 6. P. 162-169. DOI: http://dx.doi.org/10.23977/acccm.2024.060320
3. Мозговий О., Швиданенко О., Швиданенко В. Фінансові стратегії транснаціональних корпорацій в умовах глобалізаційної нестабільності. Управління змінами та інновації. 2025. № 16. С. 130-136. DOI: https://doi.org/10.32782/CMI/2025-16-20
4. Fernandez M., Schmidt H., Tanaka Y., Petrovich A. Financial Risk Management in Multinational Corporations: A Comprehensive Analysis. International Journal of Management, Business, and Economics. 2024. № 1(1). P. 7-10. URL: https://jurnals.net/access/IJMBE/article/view/2

# LAW AND INTERNATIONAL LAW

**УДК 347.77:347.121.2**

**Зінченко Сергій Олександрович**
аспірант
НДІ інтелектуальної власності НАПрН України

## МЕЖІ ЗДІЙСНЕННЯ ПАТЕНТНИХ ПРАВ У КОНТЕКСТІ ПРИНЦИПУ ДОБРОСОВІСНОСТІ

**Анотація.** У тезах досліджено межі здійснення патентних прав крізь призму принципу добросовісності. Розмежовано межі самого патентного права та межі способів його здійснення, охарактеризовано критерії, за якими формально правомірна реалізація виключного права може набувати ознак зловживання. Особливу увагу приділено функціональному призначенню патентної охорони, пропорційності способів захисту, поведінці володільця патенту та співвідношенню приватного і суспільного інтересів.

**Ключові слова:** патентне право, добросовісність, зловживання правом, володілець патенту, межі здійснення права, пропорційність, патентна охорона.

Чинне патентне законодавство надає володільцю патенту виключне майнове право перешкоджати використанню винаходу чи корисної моделі іншими особами, зокрема забороняти таке використання у передбачених законом випадках. Саме тому обмеження доступу конкурентів до запатентованого технічного рішення, вимога припинити його неправомірне використання або звернення до суду за захистом не можуть самі по собі розглядатися як недобросовісна поведінка. Такі наслідки є звичайним проявом виключного характеру патентного права. Водночас сучасна практика засвідчує, що юридично чинне право може здійснюватися у спосіб, який формально спирається на надані законом повноваження, однак за своєю метою, характером або наслідками істотно відхиляється від призначення патентної охорони. Саме в цій площині постає питання про межі здійснення патентних прав і роль принципу добросовісності у визначенні таких меж.

В українській цивілістичній доктрині проблема зловживання правами інтелектуальної власності дедалі частіше розглядається не як вихід суб'єкта за зовнішні межі наданого йому права, а як особливий спосіб його реалізації. І. Зайцева-Калаур обґрунтовує необхідність відмежування правомірного здійснення виключних прав від їх недобросовісного використання та звертає увагу на функціональне призначення суб'єктивного права як один із головних орієнтирів такої оцінки [1]. С. Зінченко, досліджуючи саме патентні права, також наголошує, що зловживання може мати місце за наявності формально чинного суб'єктивного права, коли спосіб його реалізації суперечить меті правового регулювання або використовується для одержання переваги, яка не відповідає призначенню відповідної правової норми [2]. Такий підхід має принципове значення, оскільки дозволяє відокремити зловживання від звичайного правопорушення.

Доцільно розрізняти межі самого патентного права та межі його здійснення. Межі патентного права визначають нормативний обсяг дозволеної поведінки володільця патенту. Вони встановлюються, зокрема, об'єктом охорони, формулою винаходу, територією дії охоронного документа, строком чинності майнових прав, передбаченими законом винятками та випадками вільного використання. Якщо особа вимагає охорони щодо технічного рішення, яке не охоплюється формулою винаходу, або посилається на право після припинення строку його чинності, йдеться передусім про відсутність відповідного повноваження, а не про зловживання ним. Межі здійснення права мають іншу природу: вони характеризують допустимі способи реалізації вже наявного повноваження та пов'язуються із загальними вимогами добросовісності, розумності, справедливості й забороною використання права на шкоду іншим особам.

Таке розмежування узгоджується зі статтями 3 і 13 Цивільного кодексу України. Добросовісність належить до загальних засад цивільного законодавства, а під час здійснення цивільних прав особа повинна утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині, а також від зловживання правом в інших формах [12]. Отже, цивільне законодавство виходить із того, що наявність суб'єктивного права не усуває вимог до

способу поведінки його носія. Для патентних прав це особливо важливо, оскільки їх здійснення зазвичай безпосередньо впливає на становище конкурентів, виробників, споживачів та інших учасників ринку.

Принцип добросовісності в патентних відносинах не повинен тлумачитися як підстава для довільного послаблення виключного права. Його значення полягає не в запереченні патентної монополії, а в оцінці конкретного способу її реалізації. Володілець патенту має законний інтерес у припиненні порушення, одержанні належної винагороди, укладенні ліцензійних договорів і запобіганні неправомірному використанню результату винахідницької діяльності. Водночас реалізація цих повноважень не повинна перетворюватися на самостійну мету завдання шкоди, штучного блокування господарської діяльності або одержання вигоди, яка явно не відповідає економічному та правовому значенню запатентованого рішення.

У зарубіжній доктрині близьку функцію виконує принцип пропорційності. Р. Сікорський, аналізуючи застосування судових заборон у патентних спорах держав Європейського Союзу, показує, що надмірно жорстке застосування засобів захисту може створювати для володільця патенту переговорну перевагу, яка виходить далеко за межі економічної цінності винаходу [8]. Особливого значення це набуває тоді, коли запатентований елемент становить лише незначну частину складного виробу, а заборона реалізації всього виробу здатна спричинити для відповідача або третіх осіб значні втрати. За таких умов пропорційність не заперечує право на захист, але вимагає співвіднести інтерес володільця патенту, характер порушення, наслідки обраного засобу та можливість досягнення правомірної мети менш обтяжливим способом.

З позицій принципу добросовісності визначальним є не сам факт негативних наслідків для іншої особи. Будь-яке ефективне здійснення виключного права може обмежувати можливості конкурентів, а судова заборона закономірно створює для порушника економічні втрати. Тому критерієм недобросовісності не може бути лише наявність шкоди або конкурентного обмеження. Значення має сукупність обставин: правова мета поведінки володільця патенту, співвідношення обраного засобу з характером порушення, послідовність дій сторін, наявність реального інтересу в охороні винаходу, поведінка під час переговорів, а також співмірність вигоди володільця патенту і несприятливих наслідків для інших учасників правовідносин [1; 8].

Першим орієнтиром для встановлення меж добросовісного здійснення патентного права є функціональне призначення патентної охорони. Патентна охорона має забезпечувати володільцю патенту тимчасову виключність як правовий стимул до створення, розкриття та впровадження технічних рішень. Вона не надається виключно заради блокування ринку чи створення процесуального важеля проти невизначеного кола осіб. Звідси випливає, що поведінка, за якої патент використовується переважно не для охорони результату винахідницької діяльності, а для одержання непропорційної переваги, може потребувати оцінки з погляду добросовісності. Водночас сама відсутність виробництва запатентованого продукту володільцем патенту не є достатньою підставою для висновку про зловживання, оскільки закон допускає різні моделі комерціалізації прав, зокрема ліцензування.

Другим орієнтиром є пропорційність способу захисту. У патентних спорах це питання найвиразніше проявляється під час застосування судової заборони. Формально таке повноваження спрямоване на припинення неправомірного використання винаходу. Однак наслідки заборони можуть бути різними залежно від технологічного та ринкового контексту. Якщо спір стосується одного невеликого елемента складного пристрою, припинення обігу всього виробу здатне створити для відповідача збитки, які багаторазово перевищують значення спірного технічного рішення. У такій ситуації судовий контроль за пропорційністю не означає легалізації порушення, а слугує інструментом недопущення перетворення права на захист у засіб надмірного тиску [8; 10].

Третім орієнтиром є мета та характер поведінки володільця патенту. Для зловживання правом важливо встановити, чи спрямована поведінка на реалізацію законного інтересу, чи правова форма використовується як засіб досягнення результату, який суперечить призначенню відповідного інституту. С. Зінченко звертає увагу на поєднання об’єктивної та суб’єктивної складових зловживання: формальні умови можуть бути дотримані, але мета правового регулювання фактично не досягається, тоді як поведінка суб’єкта спрямовується на одержання переваги через використання створеної правом можливості [2]. У патентній сфері такий підхід дає змогу оцінювати не лише зміст вимоги володільця патенту, а й послідовність його дій до виникнення спору та під час захисту права.

Четвертим орієнтиром є добросовісність переговорної поведінки. Для багатьох сучасних технологічних ринків патентний спір передує переговорам про надання дозволу на використання винаходу або супроводжує їх. Якщо володілець патенту формально пропонує ліцензування, але

висуває умови, які очевидно не спрямовані на досягнення домовленості, або використовує загрозу повного припинення діяльності лише для одержання платежу, непропорційного значенню конкретного патенту, така поведінка може свідчити про відхилення від стандарту добросовісності. Водночас і користувач винаходу повинен діяти послідовно: затягування переговорів, відмова від обґрунтованих пропозицій чи продовження використання об'єкта без наміру врегулювати відносини також не узгоджуються з вимогою добросовісності. Тому оцінка повинна охоплювати поведінку обох сторін, а не лише володільця патенту.

Окремою проблемою є співвідношення недобросовісного набуття патенту та зловживання вже набутим патентним правом. Ці явища взаємопов'язані, однак не тотожні. В. Дмитренко на прикладі корисних моделей показує, що спрощені умови набуття прав та недобросовісна поведінка заявників можуть перетворювати охоронний документ на інструмент недобросовісної конкуренції [3]. Зокрема, небезпеку становлять ситуації, коли правова охорона одержується щодо технічних рішень, відомих ринку або фактично створених іншими особами, а потім використовується для перешкоджання діяльності добросовісних виробників. У такому разі первинна проблема стосується обґрунтованості виникнення права, тоді як подальше висунення вимог на його підставі може створювати вже окрему проблему способу здійснення права.

Розмежування зазначених ситуацій має практичне значення для вибору правового засобу реагування. Якщо патент видано на об'єкт, який не відповідав передбаченим законом умовам правової охорони, належним механізмом є оспорювання або визнання майнових прав недійсними в установленому порядку. Якщо ж патент є чинним і його дійсність не заперечується, але спосіб використання правомочностей набуває ознак недобросовісності, на перший план виходять положення про межі здійснення цивільних прав і заборону зловживання правом. Змішування цих конструкцій може призводити до помилкового висновку, ніби будь-який слабкий або спірний патент автоматично свідчить про зловживання з боку володільця патенту.

Показовою формою недобросовісної поведінки у сфері патентування є так зване «вічне озеленення» патентів. С. Кондратюк розглядає цю практику на прикладі лікарських засобів як послідовне одержання охорони на другорядні модифікації відомого продукту з метою продовження фактичної ринкової виключності [4]. Саме по собі патентування вдосконалення не є неправомірним: нова форма речовини, спосіб застосування або інше технічне рішення можуть відповідати встановленим законом умовам охорони. Ризик виникає тоді, коли система охорони використовується не для захисту реального винахідницького внеску, а для штучного підтримання монопольного становища без належного технічного результату. Тому вирішальним має бути не формальний факт наявності декількох патентів, а якість винахідницького внеску та спосіб використання набутих прав.

Особливо чутливою така практика є у фармацевтичній сфері, де патентна виключність безпосередньо пов'язана з доступністю лікарських засобів. Дослідження О. Кодинця та співавторів показує, що послідовне патентування другорядних змін, формування сукупностей охоронних документів та використання процесуальних механізмів можуть затримувати вихід відтворених лікарських засобів на ринок [7]. У цьому контексті принцип добросовісності повинен застосовуватися разом зі спеціальними вимогами патентоздатності та механізмами забезпечення суспільного інтересу. Водночас суспільна важливість доступу до ліків не означає, що будь-яке здійснення патентних прав у фармацевтичній сфері має розглядатися як підозріле. Баланс досягається через суворе застосування критеріїв правової охорони, належну експертизу та співмірне використання засобів захисту.

Іншим проявом проблеми є діяльність суб'єктів, які набувають патенти переважно для пред'явлення вимог до великої кількості можливих користувачів технологій. У науковій літературі така поведінка часто описується як патентний тролінг. Дослідження Дж. П. Чоя та Г. Герлаха показує, що особливості багаторазових спорів можуть створювати для такого суб'єкта додаткову переговорну силу: результат одного спору впливає на очікування інших потенційних відповідачів і може підвищувати готовність до виплати винагороди навіть без повного судового розгляду [11]. Емпіричне дослідження Дж. Фенга та К. Жаравеля, своєю чергою, вказує на зв'язок між якістю патентної експертизи, подальшими спорами та ймовірністю недійсності окремих патентів [9]. Ці висновки підтверджують, що недобросовісне використання патентного механізму може бути пов'язане не лише з поведінкою після видачі патенту, а й з інституційною якістю процедури його набуття.

Разом із тим віднесення певного суб'єкта до категорії осіб, які не виробляють продукцію, не може саме по собі визначати недобросовісність його вимог. Патент є оборотоздатним майновим правом, а його відчуження та ліцензування становлять законні форми економічного обігу. Університет, наукова установа, окремий винахідник або спеціалізована компанія можуть цілком

правомірно одержувати дохід від передачі прав без самостійного виробництва товару. Тому оцінка повинна концентруватися на конкретних діях: як сформульовано вимогу, чи співмірний заявлений розмір винагороди, чи існує реальна готовність до врегулювання, чи використовується загроза заборони як засіб непропорційного тиску, чи спрямована систематична поведінка на захист винаходу або лише на одержання платежів від суб'єктів, для яких витрати на судовий спір перевищують суму вимоги.

Питання про межі здійснення патентних прав тісно пов'язане і з конкурентним правом, однак ці правові механізми не слід ототожнювати. К. Сіньйоретта, аналізуючи співвідношення патентної охорони та правил конкуренції в Європейському Союзі, звертає увагу на те, що не кожне надмірне здійснення патентного права одночасно відповідає умовам зловживання домінуючим становищем [6]. Конкурентне право має власні критерії застосування, зокрема необхідність встановлення відповідного ринку та домінування. Натомість цивільно-правова заборона зловживання правом може охоплювати ширше коло ситуацій, коли поведінка не містить усіх ознак порушення конкурентного законодавства, але суперечить добросовісності та функціональному призначенню суб'єктивного права.

Важливим є також питання ліцензування. Володілець патенту загалом вільний вирішувати, чи надавати іншій особі дозвіл на використання запатентованого рішення, якщо інше прямо не встановлено законом. Однак у певних ринкових умовах ліцензійна політика може впливати не лише на приватні інтереси сторін, а й на різноманітність продукції, конкуренцію та добробут споживачів. П. Рей і Д. Салант показують, що суб'єкт, який контролює важливі права інтелектуальної власності, може мати економічні стимули надавати надто багато або надто мало дозволів порівняно з рівнем, який був би оптимальним для суспільного добробуту [15]. Для юридичної оцінки самого цього економічного ефекту недостатньо, однак він пояснює, чому в окремих випадках межі патентної виключності потребують узгодження з нормами конкурентного законодавства та спеціальними механізмами примусового ліцензування.

Міжнародний підхід також виходить із необхідності поєднання ефективного захисту та запобіжників проти зловживань. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності вимагає, щоб процедури забезпечення прав були справедливими та не створювали перешкод для законної торгівлі, а також передбачає запобіжники проти зловживання такими процедурами [14]. Для досліджуваної теми це важливо не як самостійний критерій добросовісності, а як підтвердження того, що міжнародний стандарт охорони інтелектуальної власності не зводиться до максимально сильного примусу. Ефективність захисту має поєднуватися з процесуальною справедливістю та недопущенням надмірного використання правозахисних механізмів.

Національне регулювання патентних прав також містить спеціальні межі та винятки, які відображають необхідність балансу приватного і суспільного інтересу. Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» визначає зміст майнових прав, випадки використання винаходу без згоди володільця патенту, умови припинення та визнання прав недійсними [13]. Такі норми встановлюють зовнішні межі патентної виключності. Принцип добросовісності доповнює їх, оскільки застосовується до способу поведінки в межах формально наданих повноважень. Відповідно, добросовісність не повинна підміняти спеціальні норми патентного законодавства, але може виконувати коригувальну функцію там, де буквальне здійснення права призводить до результату, несумісного з його призначенням.

Особливу роль у формуванні таких меж відіграє суд. І. Яковець, аналізуючи зловживання правами інтелектуальної власності на лікарські засоби, пов'язує можливість реагування на недобросовісне здійснення прав із загальними положеннями цивільного законодавства про заборону зловживання [5]. Судова оцінка має бути конкретною і спиратися на встановлені обставини, а не на абстрактне припущення про конфлікт приватного та суспільного інтересів. Застосування принципу добросовісності без чітких критеріїв створювало б небезпеку непередбачуваності та могло б послабити правову визначеність патентної охорони. Тому доцільним є послідовне дослідження мети поведінки, її зв'язку з функцією патентного права, пропорційності обраного способу захисту та поведінки сторін до виникнення спору.

З огляду на це до критеріїв, які можуть свідчити про перехід від правомірного здійснення патентного права до його недобросовісного використання, доцільно віднести: наявність чинного суб'єктивного права, яке використовується не відповідно до функціонального призначення; очевидну непропорційність між законним інтересом володільця патенту та наслідками обраного способу реалізації або захисту права; використання правової форми переважно для завдання шкоди, створення штучного бар'єра або одержання переваги, не пов'язаної з цінністю охоронюваного

технічного рішення; непослідовну чи суто формальну переговорну поведінку; а також системне використання процесуальних засобів з метою тиску, а не реального припинення порушення. Жоден із цих критеріїв не повинен застосовуватися ізольовано. Висновок про зловживання можливий лише на підставі сукупності обставин конкретної справи.

Правові наслідки встановленої недобросовісності також мають відповідати характеру порушення меж здійснення права. Частина шоста статті 13 Цивільного кодексу України надає суду можливість зобов'язати особу припинити зловживання своїми правами та застосувати інші наслідки, встановлені законом [12]. У патентній сфері це не означає автоматичного припинення самого патенту. Якщо право виникло законно, недобросовісність конкретного способу його здійснення повинна насамперед впливати на допустимість відповідної вимоги або обраного способу захисту. Питання недійсності прав, навпаки, має вирішуватися на підставах, передбачених спеціальним патентним законодавством. Такий поділ дозволяє не змішувати санкцію за дефект виникнення права з реакцією на недобросовісний спосіб його реалізації.

У цьому контексті принцип пропорційності може бути корисним для визначення форми судового захисту. Дослідження Ф. Гофмана та Б. Рауе щодо практики Єдиного патентного суду Європи показує, що застосування судової заборони має враховувати характер порушення, інтереси сторін і наслідки заборони [10]. Для української правозастосовної практики ці підходи становлять інтерес не як механічний зразок, а як підтвердження загальної тенденції: патентний захист повинен бути ефективним, але його інтенсивність має відповідати фактичним обставинам спору. Саме така логіка узгоджується з добросовісністю як вимогою до здійснення цивільного права.

Окремої уваги потребує співвідношення принципу добросовісності з принципом правової визначеності. Володілець патенту повинен мати можливість передбачити, які дії вважаються допустимою реалізацією наданого йому виключного права, а потенційний користувач — розуміти межі власної поведінки. Якщо добросовісність застосовуватиметься як невизначене посилання на загальну справедливість, вона може створити ризик довільного обмеження патентних прав. Саме тому в науковій літературі обґрунтовується необхідність конкретизації загальних принципів через фактичні критерії поведінки [1; 2; 8]. Для патентного спору такими критеріями можуть бути характер порушення, значення запатентованого елемента для кінцевого продукту, співвідношення між розміром очікуваної вигоди та наслідками заборони, поведінка сторін під час переговорів, наявність альтернативних способів припинення порушення та вплив обраного заходу на третіх осіб. Такий підхід дає змогу зберегти гнучкість принципу добросовісності, не перетворюючи його на непередбачувану підставу для перегляду будь-якої вимоги володільця патенту.

Не менш важливо відмежовувати добросовісне прагнення максимально ефективно використати патент від поведінки, що набуває зловживального характеру. Володілець патенту може обирати комерційну модель, встановлювати умови ліцензування, звертатися до суду та вимагати припинення порушення. Навіть жорстка переговорна позиція не є автоматично недобросовісною, якщо вона пов'язана з реальною цінністю винаходу та спрямована на відновлення порушеного права. Ознаки зловживання виникають тоді, коли юридична можливість використовується передусім як важіль для досягнення результату, не пов'язаного з охороною винаходу. Тому для правильної кваліфікації важливо встановити не лише зміст окремої вимоги, а й загальний контекст поведінки володільця патенту: попередні повідомлення, пропозиції врегулювання, строки реагування, співвідношення вимог із фактичним масштабом використання винаходу та готовність прийняти співмірний спосіб компенсації.

У цьому аспекті показовим є питання про тривале невжиття заходів щодо порушника. Саме по собі зволікання із захистом не припиняє чинного патентного права, якщо закон не встановлює іншого. Проте поведінка, за якої володілець патенту упродовж значного часу усвідомлено не реагує на використання винаходу, а після формування залежності від відповідної технології раптово висуває вимогу про повне припинення діяльності, може бути одним із чинників оцінки добросовісності. Р. Сікорський звертає увагу на значення попередньої поведінки сторін під час визначення пропорційності судової заборони [8]. Такий підхід особливо доречний для складних технологічних продуктів, де заміна окремого елемента після налагодження виробництва потребує значного часу та витрат. Водночас цей критерій не може застосовуватися механічно: суд повинен з'ясувати причини бездіяльності, момент одержання інформації про порушення та наявність реальної можливості своєчасно захистити право.

Суспільний інтерес є ще одним елементом, який може враховуватися під час визначення меж здійснення патентного права, але його значення також не слід абсолютизувати. Патентна система сама по собі побудована на поєднанні приватного і суспільного інтересу: суспільство визнає

тимчасову виключність в обмін на розкриття технічного рішення та стимулювання інновацій. Тому посилання на інтерес споживачів не може автоматично усувати виключність. Водночас у сферах, пов'язаних зі здоров'ям, безпекою, критичною інфраструктурою або доступом до суспільно важливих технологій, наслідки повної судової заборони можуть виходити далеко за межі спору між двома суб'єктами. У таких випадках принцип пропорційності дає змогу оцінити, чи можна забезпечити захист прав володільця патенту іншим засобом, який не створює надмірної шкоди третім особам [7; 8; 10]. Йдеться не про безоплатне використання винаходу, а про пошук правової форми, що одночасно забезпечує належну винагороду і не спричиняє невиправданого суспільного обтяження.

У національній практиці особливого значення набуває правильний вибір між загальноцивільними та спеціальними засобами. Якщо проблема полягає в тому, що патент не відповідає умовам надання правової охорони, необхідно застосовувати процедури визнання прав недійсними. Якщо поведінка утворює склад недобросовісної конкуренції або зловживання домінуючим становищем, мають застосовуватися відповідні норми конкурентного законодавства. Якщо ж формально чинний патент використовується способом, який суперечить добросовісності, але спеціальний склад правопорушення відсутній, значення набувають загальні положення статті 13 Цивільного кодексу України [12]. Така послідовність запобігає надмірному розширенню доктрини зловживання правом і водночас не залишає без правової оцінки ті ситуації, у яких буквальне застосування спеціальної норми створює очевидно непропорційний результат.

Важливо, що принцип добросовісності повинен діяти симетрично. Він стосується не лише володільця патенту, а й особи, яка використовує винахід. Якщо потенційний користувач свідомо ігнорує права, затягує переговори, приховує обсяг використання або розраховує на складність судового захисту, така поведінка також не повинна створювати для нього перевагу лише тому, що суд перевіряє пропорційність вимог володільця патенту. Інакше принцип добросовісності перетворився б з універсального стандарту цивільної поведінки на односторонній засіб обмеження патентних прав. Тому судове зважування інтересів має охоплювати поведінку обох сторін, ступінь їхньої обізнаності, реальність спроб домовитися та внесок кожної сторони у виникнення або загострення спору. Такий симетричний підхід найбільше відповідає змісту загальних засад цивільного законодавства.

З огляду на природу патентних прав оцінка добросовісності повинна бути особливо виваженою щодо розміру винагороди. Висока ліцензійна плата сама по собі не свідчить про зловживання, оскільки економічна цінність винаходу може бути значною. Водночас небезпека виникає тоді, коли сума вимоги формується переважно під впливом загрози зупинення всього виробництва, хоча спірний патент охоплює лише незначний елемент продукту. У такому разі переговорна сила володільця патенту може походити не з цінності винаходу, а з процесуального наслідку повної заборони. Саме цю проблему зарубіжні дослідники пов'язують із необхідністю пропорційного застосування засобів захисту [8; 10]. Для правозастосування це означає, що оцінювати потрібно не абстрактну «справедливу ціну» патенту, а причинний зв'язок між правомірною цінністю охоронюваного рішення та тією перевагою, яку створює обраний спосіб примусу.

Нарешті, межі здійснення патентного права мають формуватися не шляхом створення закритого переліку заборонених моделей поведінки, а через послідовне застосування загальних критеріїв до конкретних обставин. Патентні відносини швидко змінюються разом із технологіями, тому закон не здатний наперед описати всі можливі форми недобросовісного використання виключності. Саме в цьому полягає практичне значення принципу добросовісності: він дозволяє реагувати на нові способи використання правової форми, не змінюючи при цьому сутності патентного права. Однак така гнучкість потребує мотивованого судового рішення, у якому має бути чітко показано, яка саме поведінка відхилилася від функціонального призначення права, чому обраний спосіб захисту є непропорційним і які обставини підтверджують недобросовісність. Без такого обґрунтування посилання на загальний принцип не може бути достатньою підставою для обмеження законно набутого права.

Отже, межі здійснення патентних прав не вичерпуються формальним обсягом виключних повноважень, установлених спеціальним законодавством. Поряд із зовнішніми межами самого права існують внутрішні вимоги до способу його реалізації, які випливають із принципів добросовісності, розумності, справедливості та заборони зловживання правом. Їх застосування не повинно ставити під сумнів виключну природу патенту або перетворювати будь-яке обмеження конкурента на правопорушення. Навпаки, добросовісність дає змогу відрізнити нормальне використання патентної

виключності від ситуацій, у яких правова форма використовується всупереч функціональному призначенню охорони.

Проведений аналіз дає підстави сформулювати кілька узагальнень. По-перше, слід чітко розмежовувати недобросовісне набуття патенту, вихід за межі самого патентного права та зловживання чинним правом: ці явища мають різні юридичні підстави й потребують різних засобів реагування. По-друге, принцип добросовісності у патентних відносинах виконує коригувальну функцію та спрямований насамперед на оцінку мети, способу і наслідків поведінки володільця патенту. По-третє, найважливішими орієнтирами такої оцінки є функціональне призначення патентної охорони, пропорційність обраного способу захисту, послідовність поведінки сторін і відсутність штучного використання патенту як засобу непропорційного тиску. По-четверте, встановлення зловживання не повинно ґрунтуватися на одному формальному показнику; воно потребує комплексної оцінки обставин конкретного спору. Саме такий підхід дає змогу одночасно забезпечити належну охорону винахідницьких результатів і не допустити використання патентної виключності всупереч її правовому та соціально-економічному призначенню.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:


1. Зайцева-Калаур І. В. Зловживання правами інтелектуальної власності: теоретико-правові аспекти. Аналітично-порівняльне правознавство. 2026. № 3, ч. 1. DOI: 10.24144/2788-6018.2026.03.1.45.
2. Зінченко С. О. Актуальні проблеми визначення поняття зловживання патентними правами. Наукові інновації та передові технології. 2024. № 9(37). С. 365–375. DOI: 10.52058/2786-5274-2024-9(37)-365-375.
3. Дмитренко В. В. Недобросовісна конкуренція при набутті та здійсненні права на корисну модель. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2025. № 3. С. 43–52. DOI: 10.33731/32025.338636.
4. Кондратюк С. Зловживання критеріями патентоздатності під час патентування винаходів на лікарські засоби. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2023. № 3. С. 52–60. DOI: 10.33731/32023.282331.
5. Яковець І. С. Зловживання правом: аспекти прав інтелектуальної власності на лікарські засоби. Наукові записки. Серія: Право. 2023. № 15. С. 221–226. DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-221-226.
6. Signoretta C. From the abuse of Community (IP) law to the abuse of (intellectual) property rights: time for an EU patent misuse doctrine? Journal of Intellectual Property Law & Practice. 2023. Vol. 18, No. 9. P. 682–703. DOI: 10.1093/jiplp/jpad068.
7. Кодинець А. О., Дорошенко О. Ф., Волинець І. П., Дорожко Г. К., Петренко В. О., Білецький В. В. Зловживання патентними правами на лікарські засоби в умовах воєнного стану. Медичні перспективи. 2024. Т. 29, № 4. С. 237–246. DOI: 10.26641/2307-0404.2024.4.319395.
8. Sikorski R. Towards a More Orderly Application of Proportionality to Patent Injunctions in the European Union. IIC – International Review of Intellectual Property and Competition Law. 2022. Vol. 53. P. 31–61. DOI: 10.1007/s40319-021-01139-6.
9. Feng J., Jaravel X. Crafting Intellectual Property Rights: Implications for Patent Assertion Entities, Litigation, and Innovation. American Economic Journal: Applied Economics. 2020. Vol. 12, No. 1. P. 140–181. DOI: 10.1257/app.20180361.
10. Hofmann F., Raue B. Injunctions and damages for patent infringement under the UPCA in light of the principle of proportionality—Part I: injunctions. Journal of Intellectual Property Law & Practice. 2024. Vol. 19, No. 7. P. 577–589. DOI: 10.1093/jiplp/jpae035.
11. Choi J. P., Gerlach H. A Model of Patent Trolls. International Economic Review. 2018. Vol. 59, No. 4. P. 2075–2106. DOI: 10.1111/iere.12330.
12. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV: станом на дату підготовки тез.
13. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі: Закон України від 15 грудня 1993 року № 3687-XII: станом на дату підготовки тез.
14. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності від 15 квітня 1994 року.
15. Rey P., Salant D. Abuse of dominance and licensing of intellectual property. International Journal of Industrial Organization. 2012. Vol. 30, No. 6. P. 518–527. DOI: 10.1016/j.ijindorg.2012.05.003.

# MILITARY SCIENCES, NATIONAL SECURITY AND STATE BORDER SECURITY

**УДК 355.1:159.9**

**Осадчий Євген Олегович**
слухач Інституту стратегічних комунікацій
Національного університету оборони України
**Нехаєнко Сергій Іванович**
начальник науково-дослідного відділу
проблем розвитку та впровадження стратегічних комунікацій
Національного університету оборони України,
кандидат педагогічних наук

## ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РЕКРЕАЦІЇ У ДЕСАНТНО-ШТУРМОВИХ ВІЙСЬКАХ В УМОВАХ ВІДСІЧІ ШИРОКОМАСШТАБНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Повномасштабне військове вторгнення російської федерації в Україну 24 лютого 2022 року обумовлює необхідність внесення змін до існуючої системи рекреації військовослужбовців Збройних Сил України (далі – ЗСУ). Це пов’язано з тим, що значно збільшилась кількість особового складу ЗС України за рахунок мобілізованих і резервістів, а також зросла потреба у рекреації військовослужбовців. Досвід відсічі військової агресії однозначно довів, що ефективність бойової діяльності особового складу залежить не лише від уміння майстерно володіти зброєю та бойовою технікою, але й від створення та забезпечення сприятливих соціальних та правових умов їх діяльності, всебічного задоволення потреб особового складу. Обмеження та надвисокі навантаження, які несуть військовослужбовці мають враховуватися та компенсуватися державою шляхом їх повного матеріально-побутового, фінансового забезпечення та особливого правового статусу.

Одним із важливих його компонентів, для підтримки на необхідному рівні морально-психологічного стану особового складу є рекреація, яка покликана сприяти створенню необхідних умов виконання особовим складом завдань за призначенням.. Рекреація у військовому контексті – це комплекс психофізіологічних заходів, спрямованих на відновлення бойової готовності, подолання стресу та підтримання морально-психологічного стану особового складу. Для Десантно-штурмових військ (далі – ДШВ) ЗСУ, де десантники постійно виконують найінтенсивніші штурмові завдання на найнебезпечніших напрямках, рекреація є не лише інструментом відпочинку, а й стратегічним фактором збереження боєздатності підрозділів (військових частин). Однак виконання бойових завдань в складній бойовій обстановці, довготривале виконання завдань, кадровий дефіцит і системні організаційні проблеми суттєво ускладнюють реалізацію повноцінної рекреації, що призводить до виснаження, зростання тривожності та зниження мотивації.

Однією з найгостріших проблем є відсутність чітких і передбачуваних ротацій. Військовослужбовці ДШВ часто утримуються на позиціях чи в районі ведення бойових дій по 2–6 місяців без заміни. Це призводить до фізичного виснаження, погіршення сну, зростання тривожності та психоемоційного дистресу. Наказ Головнокомандувача ЗСУ про обов’язкові ротації кожні два місяці (вступив у силу 2026 року) залишається в більшості випадків невиконаним через брак особового складу, інтенсивність бойових дій та ризики евакуації. За досвідом рекрутингової групи 8-го корпусу ДШВ, кандидати постійно запитують про терміни служби та баланс «служба – відпочинок», але відсутність чітких орієнтирів породжує сумніви й невизначеність. У результаті рекреація стає хаотичною: окремі бійці отримують короткочасні «тихі порти» у власних підрозділах, але масовий режим ротацій не працює. Це безпосередньо впливає на конверсію рекрутингу та загальну боєздатність підрозділів.[1]

Психологічна рекреація також зазнає значних ускладнень. Більшість реабілітаційних центрів орієнтовані переважно на поранених, а не на виснажених морально десантників. Кадровий дефіцит фахівців, логістичні труднощі (віддаленість від фронту) та стигматизація психічних розладів (ПТСР,

тривожні розлади) обмежують доступність послуг. У ДШВ, де до 70 % новобранців приходять із негативним настроєм через страх і дезінформацію, рекреація стає критично важливою, але масштабується недостатньо. Є успішні приклади локальних ініціатив (наприклад, у 7-му корпусі ДШВ, де після 5–7 днів у центрі психологічної реабілітації рівень тривожності знижується на 40–50 %, а якість сну покращується вдвічі), але вони не охоплюють масово весь особовий склад. Загалом понад 70 % військовослужбовців потребують кваліфікованої психологічної допомоги, проте звертаються лише 13,3 %.[3]

Матеріально-технічні та організаційні проблеми посилюють ситуацію. Забезпечення формою, харчуванням і гігієною в таборах чи на позиціях часто не відповідає нормам, а обігрів, чиста вода та безперебійне живлення – рідкість у зимовий період. Фізична рекреація (військові ігри, тренування) обмежена через відсутність укриттів, повітряні тривоги та комендантську годину. Довготривалі програми реабілітації (від 5–18 днів) проводяться рідко, а санаторно-курортні заклади для десантників не адаптовані до воєнних реалій. Тимчасовий бойовий статут Десантно-штурмових військ ЗСУ (частина ІІІ, рота) передбачає заходи відновлення боєздатності роти, але їх реалізація ускладнена постійними бойовими завданнями.[4]

Крім того, брак координації між державними структурами (Міністерство оборони, Генеральний штаб ЗСУ, територіальні центи комплектування) і волонтерськими проектами створює прогалини. Багато ініціатив («тихі порти», програми для звільнених з полону) працюють ефективно на рівні підрозділів, але не охоплюють масово. Це призводить до нерівномірності: одні бійці отримують якісну підтримку, інші – ні. У контексті відсічі агресії, коли ДШВ стримують просування противника, ці проблеми не лише знижують індивідуальну боєздатність, а й загрожують загальному морально-психологічному стану військ. Додатково ускладнює ситуацію накопичення статистики: лише за один період у 2025 році зафіксовано понад 21 тисячу випадків самовільного залишення частини, що частково свідчить про виснаження та відсутність мотивуючої рекреації.[5]

Подолання зазначених проблем вимагає комплексних рішень. Необхідно впровадити чіткий регламент ротацій (з урахуванням специфіки виконання завдань ДШВ) не пізніше одного місяця, створити мережу спеціалізованих центрів психологічної реабілітації з постійним фінансуванням і адаптованою програмою (арттерапія, сенсорна релаксація, фізичні вправи). У перспективі це сприятиме збереженню людського капіталу ДШВ, профілактиці психоемоційних розладів та загальній стійкості Сил Оборони України під час відсічі широкомасштабної агресії.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:


1. Кобилянський В. Мобілізація під час війни – полковник ДШВ про підготовку бійців. – 2026. – 18 березня. – URL: https://telegraf.ua/ukr/ukrayina/5935561-poka-idet-bolshaya-voyna-mobilizatsiyu-ostanovit-nevozmozhno-polkovnik-dshv-o-strakhakh-novobrantsev-i-podgotovke-desantnikov (дата звернення: 10.08.2026).
2. Невідома О. Рекрутинг без ілюзій: як у 8 корпусі ДШВ змінюють підхід до рекрутингу. – 2026. – 8 квітня. – URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/4110220-oleksandra-nevidoma-nacalnica-grupi-rekrutingu-8-korpusu-dsv-zsu.html (дата звернення: 10.08.2026).
3. Невідома О. Рекрутинг ЗСУ - у ДШВ назвали ключові проблеми. 2026. 8 квітня. URL: https://www.unian.ua/society/rekruting-zsu-u-dshv-nazvali-klyuchovi-problemi-13342404.html (дата звернення: 10.08.2026).
4. Розвідка і десант – військові показали, як реабілітують спецпідрозділ після завдань. 2026. 7 березня. – URL: https://nv.ua/ukraine/events/rozvidka-i-desant-viyskovi-pokazali-yak-reabilituyut-specpidrozdili-pislya-zavdan-foto-i-metodi-50589467.html (дата звернення: 10.08.2026).
5. Волошина В. В. Психологічні засади реабілітації військовослужбовців в Україні : дис. … д-ра філософії за спец. 053 Психологія. – Кривий Ріг : Криворізький державний педагогічний університет, 2026. 312 с.
6. Борисова О. О. Психореабілітація учасників та учасниць бойових дій : навч.-практ. посіб. Одеса, 2025. 181 с.
7. Тимчасовий бойовий статут Десантно-штурмових військ Збройних Сил України, частина ІІІ (рота). Грудень 2019 (зі змінами) / Г. Г. Мойсюк. Київ : Центр навчальної літератури, 2023. 544 с.

**DOI: https://doi.org/10.64828/conf-153-2026-9**
**УДК 351.86:323.28:37.013(477)**

**Галаган Григорій Анатолійович**
аспірант Національної академії Служби безпеки України,
генерал-майор
м. Київ, Україна
ORCID: 0009-0004-9124-930X
**Ящук Петро Володимирович**
старший викладач кафедри психології та інклюзивної освіти
методик природничо-математичних дисциплін і технологій
Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти
імені Анатолія Назаренка
м. Хмельницький, Україна
ORCID: 0009-0009-9367-0604

# АНТИТЕРОРИСТИЧНА ПІДГОТОВКА НАСЕЛЕННЯ ЯК МЕХАНІЗМ ЗМІЦНЕННЯ СУСПІЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

**Анотація.** У тезі обґрунтовано необхідність формування цілісної загальнодержавної системи антитерористичної підготовки населення України в умовах воєнних і гібридних загроз. Встановлено, що наявне нормативне регулювання охоплює окремі складові навчання у сферах боротьби з тероризмом, цивільного захисту та освіти, однак не забезпечує єдності змісту, практичної спрямованості, доступності й критеріїв оцінювання результатів. Розкрито значення антитерористичної підготовки як освітнього механізму зміцнення суспільної стійкості та зменшення вітальної уразливості населення. Запропоновано людиноцентричну модель, орієнтовану на збереження життя, здоров'я, гідності та функціональної спроможності людини. Обґрунтовано доцільність запровадження єдиного стандарту базових антитерористичних компетентностей, диференційованої типової програми «Вітальна безпека: антитерористична обізнаність та готовність населення», сценарного навчання і регулярного практичного відпрацювання дій. Визначено необхідність нормативного закріплення міжвідомчої координації, підготовки фахівців та оцінювання результативності навчання за рівнем реальної готовності громадян діяти в умовах загрози.

**Ключові слова:** антитерористична підготовка населення, суспільна стійкість, вітальна безпека, вітальна уразливість, воєнний стан, людиноцентричний підхід, антитерористичні компетентності, культура безпеки, сценарне навчання.

**Основні положення**

Повномасштабна збройна агресія проти України докорінно змінила середовище життєдіяльності населення та засвідчила комплексний характер сучасних загроз. Ракетні й безпілотні удари, диверсії, терористичні акти, мінування територій, пошкодження критичної інфраструктури, інформаційно-психологічні операції та дезінформація можуть виникати одночасно, взаємно посилюватися і спричиняти загибель та травмування людей, погіршення їхнього фізичного і психічного здоров'я, порушення нормального функціонування територіальних громад та державних інституцій. За таких обставин захищеність населення залежить не лише від професійного потенціалу сил безпеки і оборони, правоохоронних органів, рятувальних та медичних служб, а й від готовності громадян своєчасно розпізнати загрозу, уникнути панічних і ризикованих дій, виконати офіційні вказівки та зберегти здатність до відповідальної поведінки. Тому законодавчо визначена система антитерористичної підготовки населення має набути цілісного практичного втілення як освітній механізм формування знань, компетентностей і стійких поведінкових навичок, доступний кожному незалежно від віку, місця проживання, професії, стану здоров'я та рівня цифрової грамотності.

В умовах воєнного стану антитерористична підготовка населення має розвиватися у взаємозв'язку з навчанням діям у надзвичайних ситуаціях і формуванням готовності до дій в умовах воєнних та гібридних загроз, оскільки їхні зовнішні прояви, наслідки й базові алгоритми захисту людини нерідко перетинаються.

Правові засади антитерористичної підготовки населення визначені Законом України «Про боротьбу з тероризмом», у якому вона розглядається як система організаційних, освітніх,

просвітницьких, практично-навчальних, науково-методологічних та інших заходів, спрямованих на формування антитерористичних компетентностей [1]. Особливе значення має передбачене цим Законом повноваження Служби безпеки України спільно з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, через їхні територіальні органи здійснювати антитерористичну підготовку населення та науково-методологічне забезпечення антитерористичної діяльності [1]. Зазначені положення створюють законодавчу основу для поєднання координаційних можливостей Служби безпеки України, практичного досвіду органів і підрозділів цивільного захисту та освітньо-наукового потенціалу відповідних установ. Проте їх практичне втілення потребує нормативного визначення єдиного змісту навчання, розподілу повноважень, форм підготовки, вимог до навчальних матеріалів і критеріїв оцінювання сформованих у населення компетентностей.

Результативність державної політики у цій сфері залежить не тільки від спеціальних заходів компетентних органів. Населення перебуває безпосередньо у просторі можливого виникнення загрози, а отже може бути як об'єктом посягання, так і важливою ланкою її раннього виявлення. Це не означає покладення на громадян функцій силових структур або заохочення до самостійного втручання у загрозливу ситуацію. Завдання полягає у формуванні здатності помічати підозрілі ознаки, безпечно залишати зону ризику, невідкладно повідомляти уповноважені органи, користуватися укриттями, організовано евакуюватися, надавати домедичну допомогу в межах набутих навичок, підтримувати дітей, людей старшого віку та осіб з інвалідністю, а також не поширювати відомостей, здатних зашкодити людям чи роботі сил безпеки. Така підготовка передбачає не небезпечну самодіяльність, а формування культури правомірної, виваженої та узгодженої поведінки.

Чинне законодавство вже містить передумови для розвитку відповідної системи. Кодекс цивільного захисту України закріплює засади захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та передбачає навчання громадян діям за таких обставин [2], а Порядок, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 444, визначає організаційний механізм і види такого навчання [4]. Закон України «Про освіту» дає підстави розглядати знання й практичні навички у сфері безпеки як складову компетентностей, необхідних для відповідального життя, збереження здоров'я та взаємодії в суспільстві [3]. Міжвідомчу основу антитерористичної діяльності формує Положення про єдину державну систему запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків [5], а Правила антитерористичної безпеки встановлюють вимоги до захищеності об'єктів можливих терористичних посягань [6]. Попри наявне нормативне підґрунтя, ці механізми мають різне призначення і поки що не утворюють цілісної загальнодержавної моделі формування базових антитерористичних компетентностей населення. Навчання здійснюється у системах цивільного захисту, освіти, охорони здоров'я, на підприємствах, в установах і територіальних громадах, проте його зміст, періодичність, практична спрямованість та доступність для різних груп залишаються неоднаковими.

Наслідком такої фрагментарності є розрив між номінальною поінформованістю та реальною готовністю діяти. Особа може знати номер екстреної служби, але розгубитися в разі виявлення підозрілого предмета; ознайомитися з правилами евакуації, проте не зуміти застосувати їх у задимленому чи пошкодженому приміщенні; розуміти необхідність пройти до укриття, але не врахувати потреб дитини або маломобільного громадянина. Пам'ятка сама по собі не формує компетентності, як і одноразова лекція не створює стійкої поведінкової навички. Освіта у сфері безпеки стає результативною лише тоді, коли знання перетворюється на зрозумілий алгоритм, алгоритм закріплюється практичним відпрацюванням, а набута здатність виявляється у відповідальній поведінці під час безпосередньої загрози.

**Методологічною основою такої підготовки доцільно визначити людиноцентричний підхід**. **Авторське бачення полягає** в тому, що за такого підходу результативність антитерористичної підготовки потрібно оцінювати не за кількістю проведених заходів, виданих пам'яток чи охоплених слухачів, а за рівнем сформованості практичних компетентностей і фактичним зменшенням вітальної уразливості різних груп населення. Через призму вітальної безпеки населення розглядається не як однорідна сукупність пасивних отримувачів інформації, а як спільнота осіб із різним станом здоров'я, життєвим досвідом, рівнем мобільності, психологічної стійкості, цифрової грамотності та здатності сприймати повідомлення. Вітальна безпека охоплює захищеність життя, здоров'я, гідності й функціональної спроможності людини, а також систему суспільних відносин, інституцій і заходів, спрямованих на своєчасне розпізнавання загроз, запобігання критичним втратам, належне реагування та відновлення після кризових подій. У наукових дослідженнях ця парадигма передбачає поєднання інституційного захисту з розвитком індивідуальної та суспільної готовності протидіяти небезпекам

[9]. Відповідно, антитерористична підготовка є не допоміжним інформаційним заходом, а практичним освітнім інструментом збереження вітального потенціалу населення.

**Людиноцентричність потребує** диференціації змісту й методики навчання. Для дітей матеріал має бути зрозумілим, психологічно безпечним і позбавленим надмірної деталізації, здатної викликати страх; для молоді — поєднувати практичні алгоритми з розвитком критичного мислення та цифрової відповідальності; для працівників установ і підприємств — ураховувати професійні ризики, особливості об'єкта та посадові обов'язки; для людей старшого віку й осіб з інвалідністю — передбачати доступні формати, повторюваність, адаптовані маршрути евакуації та персоналізовані способи отримання допомоги. Окремої уваги потребують керівники закладів освіти, охорони здоров'я і соціального захисту, організатори заходів із масовим перебуванням людей, працівники критичної інфраструктури та представники місцевого самоврядування, оскільки їхні рішення безпосередньо впливають на безпечність колективних дій. Рівний доступ до освіти у сфері безпеки не передбачає однакових навчальних підходів: кожен має отримувати знання, засоби комунікації та практичну підтримку, адаптовані до його можливостей і потреб.

Зміст навчання доцільно визначати **єдиним стандартом базових антитерористичних компетентностей населення**, що охоплюватиме необхідні знання, практичні навички та поведінкову готовність до дій в умовах загрози. Він має охоплювати розуміння характеру терористичних, воєнних і гібридних загроз; розпізнавання типових ознак небезпеки без необґрунтованого підозрювання інших осіб; знання каналів офіційного повідомлення; алгоритми дій у разі виявлення підозрілого предмета, загрози вибуху, нападу, захоплення людей, обстрілу, пожежі або руйнування будівлі; правила користування укриттями й евакуаційними маршрутами; основи домедичної допомоги, психологічної саморегуляції, взаємодопомоги, протидії паніці та нерозголошення чутливих даних. **Стандарт повинен установлювати очікуваний результат**, але допускати різні форми його досягнення: очні заняття, дистанційні модулі, роботу мобільних навчальних груп, практичні тренування, симуляції та короткі повторювальні курси.

На цій основі може бути розроблена **типова програма «Вітальна безпека: антитерористична обізнаність та готовність населення»**. Її зміст доцільно будувати не навколо залякування переліком можливих загроз, а навколо формування здатності діяти. Основною методичною одиницею має стати практична ситуація, у якій учасник розпізнає проблему, визначає межі власної компетенції, обирає безпечний алгоритм і взаємодіє з іншими. Сценарне навчання дає змогу виявити приховані недоліки: недоступність запасного виходу, відсутність відповідального за допомогу маломобільним особам, нерозуміння сигналів оповіщення, перевантаження каналів зв'язку чи схильність поширювати неперевірені повідомлення. Показниками результативності в такому разі мають бути не звітні цифри, а правильність виконання практичного сценарію, скорочення часу оповіщення й евакуації, доступність процедур для вразливих осіб, якість взаємодії з екстреними службами та зменшення кількості помилок, що створюють додатковий ризик.

Для нормативного та організаційного забезпечення цієї моделі доцільно розробити й затвердити постановою Кабінету Міністрів України загальнодержавний порядок організації антитерористичної підготовки населення. У межах такого акта необхідно передбачити єдиний стандарт базових антитерористичних знань і практичних навичок, типову навчальну програму, механізми міжвідомчої координації, вимоги до змісту й доступності навчальних матеріалів, форми практичної підготовки та критерії оцінювання її результативності. Типова програма має диференціювати зміст, тривалість і методику навчання з урахуванням віку, професійних обов'язків, стану здоров'я, особливих освітніх потреб та рівня вітальної уразливості учасників. Для осіб, які організовуватимуть і проводитимуть відповідне навчання, необхідно розробити програми професійної підготовки та підвищення кваліфікації, визначити перелік необхідних компетентностей, вимоги до практичної підготовленості й порядок періодичного підтвердження кваліфікації, а за потреби — розробити відповідні професійні стандарти.

У межах запропонованої моделі потребує нормативного визначення роль Міністерства освіти і науки України. Виходячи з того, що Служба безпеки України є головним органом у загальнодержавній системі боротьби з терористичною діяльністю, саме вона спільно з Антитерористичним центром при СБУ має забезпечувати стратегічну координацію, визначення безпекового змісту підготовки та відповідність навчальних матеріалів характеру актуальних загроз [1; 10]. Поряд із визначенням безпекового змісту такої підготовки необхідно забезпечити її освітнє впровадження, що потребує залучення органу, спроможного інтегрувати відповідні знання і практичні навички у формальну, неформальну та інформальну освіту.

Висувається гіпотеза, що Міністерство освіти і науки України у взаємодії зі Службою безпеки України, Державною службою України з надзвичайних ситуацій, закладами освіти і науковими установами може стати провідним суб'єктом розроблення педагогічної методології антитерористичної підготовки населення. До його функцій доцільно віднести організацію розроблення типових освітніх програм і навчально-методичних матеріалів, визначення форм та методів навчання для різних вікових і соціальних груп, підготовку педагогічних працівників, а також упровадження механізмів оцінювання сформованих компетентностей. За такого розподілу СБУ відповідатиме за професійну обґрунтованість і безпекову достовірність змісту, а МОН — за його методично належне, доступне та системне освітнє втілення. З огляду на превентивне значення освіти логічним і своєчасним видається нормативне закріплення за Міністерством освіти і науки України статусу суб'єкта міжвідомчої системи антитерористичної підготовки населення з чітким визначенням його повноважень у цій сфері.

**Запропонована освітня модель узгоджується з національною системою стійкості**, яка орієнтує державу й суспільство на своєчасне виявлення загроз, оцінювання вразливостей, запобігання негативним впливам, ефективне реагування та відновлення [7]. Суспільна стійкість у цьому розумінні не зводиться до пасивного витримування тривалої небезпеки. Вона виявляється у збереженні керованості, довіри, взаємодопомоги, критичного мислення та здатності підтримувати життєво важливі функції без хаосу й соціальної дезорганізації. Антитерористична підготовка зміцнює її на первинному й водночас визначальному рівні — через свідомі та належно підготовлені дії кожної людини. Своєчасне повідомлення компетентного органу, відмова від оприлюднення чутливих даних, організований перехід до укриття, правильно надана домедична допомога або підтримка особи в стані гострої стресової реакції можуть стати рішеннями, від яких залежить збереження багатьох життів.

**Концепція боротьби з тероризмом в Україні визначає** стратегічну спрямованість державної політики у цій сфері та посилює значення превентивного, ризик-орієнтованого підходу [8]. Його освітнє втілення потребує переходу від універсальних застережень до навчання з урахуванням реальних загроз і вразливостей певної території, установи чи групи населення. Територіальні громади мають володіти актуальними даними про місцеві ризики, укриття, маршрути евакуації, резервні канали зв'язку, медичні ресурси та потреби вразливих мешканців. Заклади освіти, державні установи, підприємства і багатоквартирні будинки повинні не лише мати належні інструкції, а й періодично перевіряти, чи зрозумілі вони людям та чи можуть бути виконані на практиці. Загальнонаціональний стандарт необхідно поєднувати з локальними сценаріями, оскільки однаковий сигнал загрози вимагає різних рішень у школі, лікарні, адміністративній будівлі, житловому комплексі або під час масового заходу.

**Невід'ємною частиною антитерористичної підготовки має бути** цифрова та інформаційна грамотність. Неправдиве повідомлення, передчасне оприлюднення місця події, публікація фото роботи сил безпеки чи емоційне тиражування неперевірених відомостей здатні збільшити масштаби шкоди. Громадяни повинні знати, де перевіряти офіційні повідомлення, як розпізнавати маніпуляції, чому не можна публікувати чутливі дані та яким чином передавати необхідні відомості компетентним органам без їх відкритого поширення. Зі свого боку, держава має забезпечувати швидке, достовірне й доступне інформування, адже довіра до офіційних джерел є передумовою дисциплінованої поведінки, тоді як комунікаційний вакуум сприяє поширенню чуток, страху та дезорганізації.

В умовах триваючої війни основні зусилля держави й суспільства закономірно зосереджені на невідкладному реагуванні на загрози та подоланні їхніх наслідків, тому питання системної антитерористичної підготовки населення не завжди отримують належну довгострокову увагу. Уже сьогодні та надалі, зокрема після завершення активних бойових дій, необхідно комплексно осмислювати набутий досвід, визначити, які організаційні, нормативні, освітні та комунікаційні механізми виявилися недостатньо дієвими, які об'єктивні й суб'єктивні чинники перешкоджали їх реалізації та з яких причин окремі групи населення не мали достатніх вітальних компетентностей для належних дій у терористичних, воєнних та інших кризових ситуаціях.

Метою такого аналізу має бути виявлення системних прогалин, об'єктивне оцінювання виконання відповідальними суб'єктами покладених на них завдань, визначення чинників, які знижували дієвість відповідних механізмів, урахування висновків, зроблених із набутого досвіду, та формування ефективнішої моделі підготовки населення до можливих загроз у майбутньому.

Узагальнення викладеного дає підстави розглядати антитерористичну підготовку населення в умовах воєнного стану як міжгалузевий механізм, що поєднує можливості систем національної безпеки, цивільного захисту, освіти та охорони здоров'я. Її практичне призначення полягає не в мілітаризації суспільної свідомості, а у формуванні культури самозбереження, взаємодопомоги та

правомірної взаємодії громадян із державними органами. Запропонована модель має ґрунтуватися на людиноцентричному підході, враховувати вітальну уразливість різних груп населення, поєднувати єдиний стандарт з адаптованими програмами, теоретичне навчання — з регулярним практичним відпрацюванням, а державну координацію — з можливостями територіальних громад, закладів освіти і науки та інститутів громадянського суспільства.

Інституціоналізація запропонованої моделі потребує затвердження Кабінетом Міністрів України загальнодержавного порядку організації антитерористичної підготовки населення, запровадження єдиного стандарту базових антитерористичних компетентностей і диференційованої типової навчальної програми. Окремим напрямом має стати професійна підготовка та періодичне підвищення кваліфікації фахівців, залучених до організації і проведення відповідного навчання.

Нормативне врегулювання цих питань, створення мережі спеціалізованих навчальних центрів і запровадження єдиних критеріїв оцінювання дадуть змогу перетворити розрізнені заходи на послідовну та доступну систему підготовки громадян. Головним показником її ефективності має бути збереження життя, здоров'я, гідності та функціональної спроможності людини. У цьому полягає вітальний зміст суспільної стійкості: стійким є не те суспільство, яке звикає до втрат, а те, яке завчасно навчається їх не допускати, узгоджено діє під час загрози та зберігає людський потенціал навіть у найскладніших умовах.

**Висновки**

Проведений аналіз засвідчив, що наявні в Україні правові, організаційні та освітні механізми підготовки громадян до терористичних, воєнних і гібридних загроз залишаються недостатньо узгодженими та не забезпечують належного рівня практичної готовності різних груп населення. Антитерористична підготовка населення має бути невід'ємною складовою державної політики у сферах національної безпеки, цивільного захисту, освіти та охорони здоров'я. Її призначення полягає не в мілітаризації суспільної свідомості, а у формуванні здатності громадян своєчасно розпізнавати загрози, ухвалювати безпечні рішення, запобігати паніці, надавати взаємодопомогу та правомірно взаємодіяти з державними органами. Ефективність такої підготовки забезпечується перетворенням знань на стійкі поведінкові навички, сформовані й перевірені під час сценарного навчання та практичних тренувань. Людиноцентрична модель має враховувати вітальну уразливість різних груп населення, поєднувати єдиний стандарт з адаптованими програмами, а державну координацію — з можливостями територіальних громад, закладів освіти і науки та інститутів громадянського суспільства. Парадигма вітальної безпеки дає змогу оцінювати результативність цієї системи не за кількістю проведених заходів, а за реальною готовністю громадян діяти в умовах загрози та рівнем зменшення їхньої вразливості. Подальші дослідження доцільно спрямувати на розроблення показників сформованості антитерористичних компетентностей, апробацію навчальних програм і визначення їхнього впливу на суспільну стійкість. Головним критерієм ефективності має бути збереження життя, здоров'я, гідності та функціональної спроможності людини навіть у найскладніших умовах.

**СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**


1. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003 № 638-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15 (дата звернення: 12.08.2026).
2. Кодекс цивільного захисту України : Кодекс України від 02.10.2012 № 5403-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17 (дата звернення: 12.08.2026).
3. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 (дата звернення: 12.08.2026).
4. Про затвердження Порядку здійснення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях : постанова Кабінету Міністрів України від 26.06.2013 № 444. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/444-2013-п (дата звернення: 12.08.2026).
5. Про затвердження Положення про єдину державну систему запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків : постанова Кабінету Міністрів України від 18.02.2016 № 92. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92-2016-п (дата звернення: 12.08.2026).
6. Про затвердження Правил антитерористичної безпеки : постанова Кабінету Міністрів України від 15.10.2024 № 1172. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1172-2024-п (дата звернення: 12.08.2026).
7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про

запровадження національної системи стійкості» : Указ Президента України від 27.09.2021 № 479/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021 (дата звернення: 12.08.2026).
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 квітня 2026 року «Про Концепцію боротьби з тероризмом в Україні» : Указ Президента України від 11.06.2026 № 492/2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/492/2026 (дата звернення: 12.08.2026).
9. Ryzhov I. M., Yashchuk P. V. Vital security paradigm in new millennium: coordinate system and state-of-the-art. Journal of Law and Political Sciences. 2025. Vol. 46, Issue 3. P. 94–127. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17069814
10. Рижов І. М. Базові концепти антитерористичної безпеки : монографія. Київ : Нац. акад. СБУ, 2016. 327 с.

# CHEMISTRY, CHEMICAL AND BIOENGINEERING

**DOI: https://doi.org/10.64828/conf-153-2026-8**
**UDC 544.6**

**Gorobets Margaryta**
Ph.D., Physical Chemistry
V. I. Vernadsky Institute of General and Inorganic Chemistry
National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine

## PHYSICOCHEMICAL PROPERTIES AND ELECTRICAL CONDUCTIVITY OF NASCN AND KSCN–DIMETHYL SULFONE SYSTEMS

**Abstract.** The development of highly efficient electrochemical systems for low- and medium-temperature chemical power sources (CPS) requires the optimization of novel electrolyte compositions. This work aims to determine the concentration limits of solution formation for sodium and potassium thiocyanates in an organic solvent—dimethyl sulfone (DMS, $(CH_3)_2SO_2$) —and to investigate their physical, chemical, and electrolytic behavior. The specific electrical conductivity (κ) and phase transitions of the binary systems NaSCN – $(CH_3)_2SO_2$ (0–100 mol % DMS) and KSCN – $(CH_3)_2SO_2$ (0–100 mol % KSCN) were investigated across a wide temperature range from room temperature up to 350 °C. The liquidus lines for both pseudobinary systems were constructed from conductometric data and phase-transition boundaries. Individual DMS exhibited a stable chemical composition, no supercooling, a sharp jump in conductivity at its melting point (110 °C), and a linear conductivity profile in the liquid state. The NaSCN-$(CH_3)_2SO_2$ system exhibited strong chemical interactions, forming temperature-dependent solvates and displaying an incongruently melting profile with a eutectic point at 89 °C. In contrast, the KSCN - $(CH_3)_2SO_2$ system demonstrated enhanced low-melting properties (38–180 °C) and a strictly eutectic profile. Samples with ≥ 50 mol% KSCN exhibited a near-exponential conductivity-temperature dependence due to enhanced electrolytic dissociation. At 138 °C, the sample with 70 mol % KSCN exhibited a remarkably high conductivity of $0.75 \cdot 10^{-1}$ S/cm. The high specific electrical conductivity ($1.0–12.0 \cdot 10^{-2}$ S/cm), broad homogenous liquid ranges, and low melting points (< 100 °C) of these thiocyanate–DMS composites, particularly within the 60–90 mol % DMS range, render them highly promising candidates for high-power electrolyte applications. Further optimization with KSCN -NaSCN eutectic mixtures is proposed to extend the liquid-phase boundaries toward lower temperatures.

**Keywords:** dimethyl sulfone; Sodium thiocyanate; Potassium thiocyanate; Specific electrical conductivity; Liquidus line; Solvate formation; Chemical power sources.

Among secondary batteries, chemical power sources that use alkali metal anodes and salt or salt-solvated electrolytes play an important role. These energy sources have great potential because of their high specific energy and power, excellent reversibility, and the absence of side reactions. A significant disadvantage is their relatively high operating temperature. The operating temperature of high-temperature chemical power sources can be reduced by using low-melting salt melts as electrolytes. Such melts include alkali metal thiocyanates, acetates, formates, or their mixtures. Operating temperatures below 300°C, together with liquid electrolytes, eliminate technical complexities, thereby streamlining the practical application of these chemical power sources [1,2]. Alkali metal thiocyanates were initially used as electrolytes in lithium thermal cells, as reported in work [2]. The electrochemical systems studied included anodes made of lithium alloys and cathodes of – $CaCrO_4$, AgBr, $V_2O_5$, and Na – 3,5 dinitrobenzene. During a 5-minute discharge, currents ranging from 32 to 74 mA/cm$^2$ were achieved at voltages between 2.5 and 1.5 V (at 200°C). All systems exhibited low active metal utilization coefficients, primarily due to anode passivation and chemical reactions between oxygen-containing cathode materials and the alkali metal thiocyanate melts.

Drawing from core principles for creating highly effective electrochemical systems, sodium and potassium thiocyanates, combined with the organic solvent dimethyl sulfone (DMS), were chosen as initial materials to further enhance and optimize electrolytic systems for medium- and low-temperature chemical

power sources (CPS) [3]. Alkali metal thiocyanates are characterized by relatively low melting points and high specific electrical conductivities [1,4]. Prior experiments demonstrated that sodium and potassium thiocyanates dissolve readily in molten dimethyl sulfone ($(CH_3)_2SO_2$), especially at higher temperatures, because dimethyl sulfone has a melting point below 110 °C. These insights are applicable to forming electrolyte mixtures containing NaSCN, KSCN, and $(CH_3)_2SO_2$.

This work aims to identify the precise concentration limits for forming sodium and potassium thiocyanate solutions in dimethyl sulfone and to explore the physicochemical properties of $(CH_3)_2SO_2$, including its melting point, boiling point, and electrical conductivity.

Dimethyl sulfone is a crystalline solid that melts at around 110 °C [5]. As shown in Fig. 1, the electrical conductivity of dimethyl sulfone increases abruptly upon transitioning into the liquid state. Within the investigated temperature range, the specific electrical conductivity increases linearly, showing a positive temperature coefficient. The conductivity ranges from $(2–3)\cdot10^{-4}$ S/cm.

The absence of hysteresis in the electrical conductivity values measured during heating and cooling indicates a stable chemical composition and the absence of supercooling. Specifically, the temperature dependence of the electrical conductivity shows complete convergence of the experimental data points for both heating (cross symbols) and cooling (circle symbols) cycles across the entire investigated range. Below 110 °C, the solid phase exhibits a low, nearly constant baseline conductivity. At the melting point, a sharp, single-step jump in electrical conductivity occurs within a narrow temperature interval, confirming the high purity of the dimethyl sulfone sample. Above this phase transition zone, in the liquid state, the specific electrical conductivity increases monotonically and linearly with temperature, reaching approximately $2.7\cdot10^{-4}$ S/cm at 175 °C.

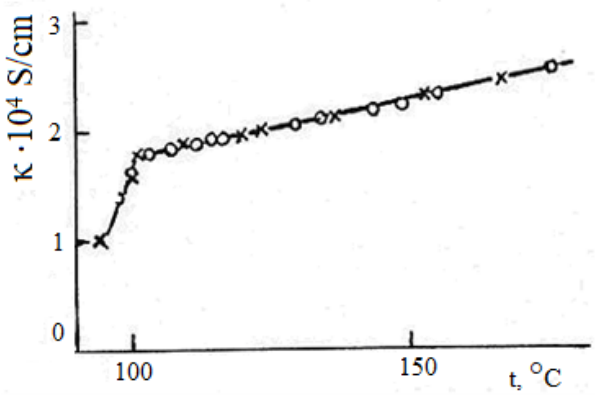



**Fig. 1. Temperature dependence of the electrical conductivity of dimethyl sulfone: ○ – cooling; × - heating.**

In the next step, the specific electrical conductivity was measured for the NaSCN–dimethyl sulfone system (9 samples with concentration ratios of 0, 10, 40, 50, 60, 70, 80, 90, and 100 mol % of $(CH_3)_2SO_2$ at temperatures from room temperature to 350 °C) and the KSCN–dimethyl sulfone system (11 samples with KSCN concentrations from 0 to 100 mol % in 10% increments). Based on changes in electrical conductivity during the transition of the mixture from a homogeneous liquid state to a heterogeneous state, as well as direct determinations of phase transition temperatures, the liquidus lines were constructed.

Figure 2 presents the temperature dependence of the electrical conductivity of the NaSCN-$(CH_3)_2SO_2$ system. As the data indicate, the conductivity of all samples increases nearly linearly with temperature. With an increase in the sodium thiocyanate content, the magnitude of the temperature coefficient of electrical conductivity also increases significantly. The electrical conductivity isotherms (Fig. 3), in comparison with the liquidus line, most clearly demonstrate the mutual influence of the starting components on the properties of the mixture. The profiles of the κ isotherms indicate chemical interactions between the substances in the molten state, leading to the formation of sodium thiocyanate solvates of varying compositions as a function of temperature. At 100 °C, a maximum is recorded on the isotherm in the liquid state, corresponding to a component ratio that can be described by the chemical formula $NaSCN\cdot9(CH_3)_2SO_2$ [0,1NaSCN – $0,9(CH_3)_2SO_2$], as well as a minimum at the equimolar component ratio, $NaSCN\cdot(CH_3)_2SO_2$. At a temperature of 150 °C (within the range of the investigated concentrations and temperatures), a maximum

corresponding to $NaSCN \cdot 1{,}5(CH_3)_2SO_2$ and a minimum at a ratio of $3NaSCN \cdot 2(CH_3)_2SO_2$ are observed. A relative maximum on the isotherm at 200 °C corresponds to the equimolar composition of the substance — $NaSCN \cdot (CH_3)_2SO_2$, which is the most highly conductive under these conditions ($\kappa = 8 \cdot 10^{-2}$ S/cm). At the highest temperatures, no special points are recorded on the isotherms, and the $\kappa = f(\text{composition})$ dependence exhibits an S-shaped profile. Based on the physicochemical investigation of the sodium thiocyanate–dimethyl sulfone system, the following conclusions can be drawn: The liquidus profile of the pseudobinary system indicates substantial physicochemical interaction between the components and resembles the phase diagrams of binary systems in which an incongruently melting compound is formed. Two characteristic points are recorded on the liquidus line: the first corresponds to the eutectic composition [$NaSCN \cdot 4(CH_3)_2SO_2$] and a temperature of 89 °C, while the second corresponds to $NaSCN \cdot 1{,}5(CH_3)_2SO_2$ and 99 °C, after which a sharp, stepwise increase in temperature is observed.

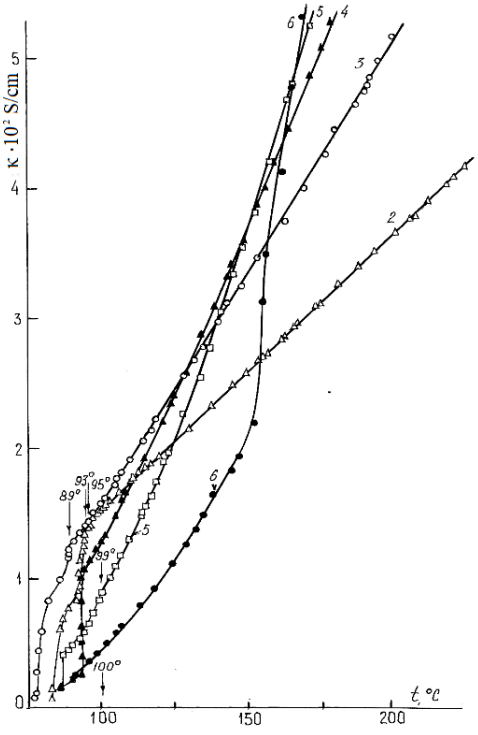



**Fig. 2. Temperature dependence of the electrical conductivity of the NaSCN -$(CH_3)_2SO_2$ system: 1- pure $(CH_3)_2SO_2$ melt; 2 - 10; 3 – 20; 4 – 30; 5 – 40; 6 – 50 mol.% NaSCN.**

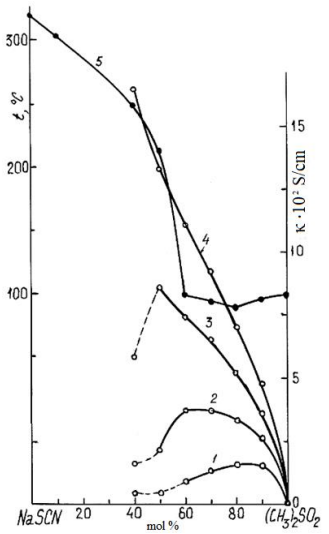



**Fig. 3. Electrical conductivity isotherms (1–4) of the NaSCN–$(CH_3)_2SO_2$ system melts in comparison with the liquidus line (5): 1 – for 100; 2 – 150; 3 – 200; 4 – 250$^0$C.**

The latter is explained by the fact that before reaching its melting point (above 99 °C), the compound corresponding to the equimolar composition — $NaSCN \cdot (CH_3)_2SO_2$ — decomposes to form a melt and sodium thiocyanate crystals. From our point of view, the greatest attention should be paid to the system materials corresponding to a component concentration ratio of 60–90% (mol.%) of $(CH_3)_2SO_2$. These materials exhibit a melting temperature $T_m$ below 100 °C and a broad temperature interval of stable state in the melt. Furthermore, the conductivity values of these samples ((1.0–12.0) $\square 10^{-2}$ S/cm) are significantly higher than those of existing electrolytic compositions under similar temperature conditions. The electrical conductivity of all system samples is ionic in both magnitude and temperature dependence.

In the KSCN–dimethyl sulfone system, the primary component, potassium thiocyanate, possesses a melting point nearly 1.8 °C lower than the $T_m$ of NaSCN. This results in the samples of the investigated system being more low-melting, with their melting temperatures bounded by the liquidus line falling within the range of 38–180 °C. The profile of the liquidus line is eutectic.

The electrical conductivity for all samples exhibits a positive temperature coefficient and shifts in a primarily linear manner (Fig. 4). However, for samples containing 50 mol % or more of KSCN, the conductivity–temperature function assumes a near-exponential profile, particularly within the first few tens

of degrees above the melting point. The latter phenomenon may be attributed to the superposition of the electrolytic dissociation process onto ionic charge transport. As the degree of dissociation increases with rising temperature, the profile of this dependence changes. The specific electrical conductivity values are higher than those for the samples of the NaSCN–$(CH_3)_2SO_2$ system and reach, for instance, $0.75 \cdot 10^{-1}$ S/cm at 138 °C and $3.33 \cdot 10^{-1}$ S/cm at 254 °C for the sample with 70 mol % KSCN. The concentration dependence of electrical conductivity is shown in Fig. 5, compared with the liquidus line. At 100 °C, a maximum is observed on isotherm 1, which corresponds to a component ratio of 0.2 KSCN and 0.8 $(CH_3)_2SO_2$ and can be described by the formula $KSCN \cdot 4(CH_3)_2SO_2$. With increasing temperature, this maximum shifts toward higher potassium thiocyanate concentrations and completely disappears at temperatures above 180 °C. The isotherms subsequently assume an S-shaped profile.

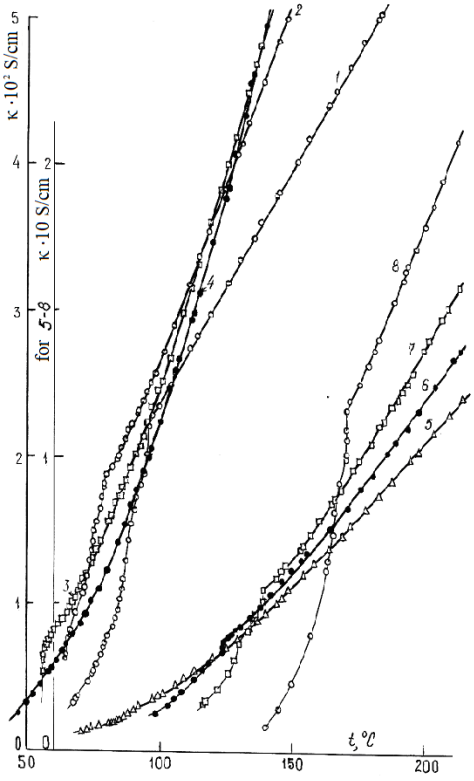



**Fig. 4. Temperature dependence of the electrical conductivity of the KSCN - $(CH_3)_2SO_2$ system: 1 - 10; 2 - 20; 3 – 30; 4 – 40; 5 – 50; 6 – 60; 7 – 70; 8 – 90 mol.% KSCN**

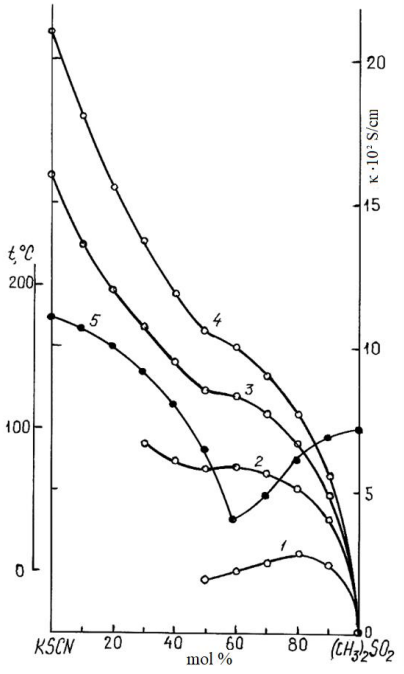



**Fig. 5. Electrical conductivity isotherms (1–4) of the KSCN–$(CH_3)_2SO_2$ system melts in comparison with the liquidus line (5): 1 – for 100; 2 – 150; 3 – 180; 4 – 200$^0$C**

The substantial specific electrical conductivity values and low melting points—more precisely, the wide temperature ranges of the stable molten state of the system samples—render the KSCN - $(CH_3)_2SO_2$ materials highly attractive for further investigation aimed at expanding the temperature limits of homogeneity toward lower temperatures. This can be achieved by using the eutectic mixture of the KSCN–NaSCN system for electrolyte development, as well as by continuing the search for solvents with higher specific electrical conductivity and lower melting points. This may serve as the objective for future research on the synthesis of electrolyte compositions for high-power, low-and medium-temperature chemical power sources.

**REFERENCES:**


1. Igarashi K., Mochinaga J. Surface tension and electrical conductivity of molten thiocyanates MSCN / M=Na,K,Rb and Cs. J. Chem. And Eng. Data, 1989. Vol. 34, no. 3. P.350 – 353.
2. Panzer R.E., Schaer M.J. Electrochemistry in fused alkali thiocyanates. J. Electrochem. Soc., 1965. Vol. 112, no.11. P.1136 – 1143.
3. Prisyazhnyi, V. D., Lisin V. I., Lee E. S. Low-Melting Salts and Glasses as Li-Battery Electrolytes / New Promising Electrochemical Systems for Rechargeable Batteries. – Dordrecht: Springer Netherlands, 1996. P. 101-110.
4. Islam S.S., Ismail K. Electrical conductance of 0,3 xNaSCN 1 – xKSCN 0,7(Na2S2O3·5.1H2O) melts. J. Chem. and Eng. Data, 1990. Vol. 35, no. 3. P.348 – 349.
5. Clark, T., Murray, J.S., Lane, P., Politzer, P. Why are dimethyl sulfoxide and dimethyl sulfone such good solvents? J. Mol. Modeling, 2008. Vol. 14, no. 8. P.689-697.

# AUTOMATION AND INSTRUMENT ENGINEERING

**DOI: https://doi.org/10.64828/conf-153-2026-10**
**УДК 629.05**

**Семенов Микита Сергійович**
слухач штатний
https://orcid.org/0009-0009-3950-850X
**Семенова Анастасія Володимирівна**
слухач штатний
Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба
м. Харків, Україна

## АВТОМАТИЗОВАНЕ КЕРУВАННЯ ПОВІТРЯНИМ РЕТРАНСЛЯТОРОМ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ГРУПИ БЕЗПІЛОТНИХ ЛІТАЛЬНИХ АПАРАТІВ

**Анотація.** У роботі було розглянуто автоматизоване керування повітряним ретранслятором у самоорганізованій мережі безпілотних літальних апаратів. Запропоновано алгоритм, що на основі поточних параметрів каналів визначає необхідність ретрансляції, обирає БпЛА-потенційний ретранслятора та формує його оптимальне положення. Для цього використано критерій якості каналу, що враховує SNR, частку втрачених пакетів, відстань і затримку. Наведено математичну модель, числові приклади та модельні результати для групи з чотирьох БпЛА. Окремо розглянуто вплив кількості ретрансляцій, геометрії мережі та похибки оцінювання параметрів каналу.

**Ключові слова:** бпЛА, FANET, повітряний ретранслятор, автоматизація, радіоканал, маршрутизація, оптимізація положення.

1. Вступ

Застосування груп безпілотних літальних апаратів створює вимоги до стійкої інформаційної взаємодії між бортами. FANET (Flying Ad Hoc Network) - це самоорганізована бездротова мережа, у якій окремі безпілотні літальні апарати виступають мережевими вузлами та забезпечують обмін інформацією між собою без обов’язкової наявності стаціонарної наземної інфраструктури. На відміну від звичайних самоорганізованих мереж (Ad Hoc), FANET характеризуються високою мобільністю вузлів і швидкою зміною топології мережі, що зумовлено постійним переміщенням БпЛА у тривимірному просторі. Сучасні огляди підкреслюють, що для таких мереж критичними є вибір маршруту, підтримання зв'язності та адаптація до зміни положення вузлів [1, с. 1256], [2, с.1263-1264].

Один із підходів до підвищення зв'язності полягає у використанні БпЛА як повітряного ретранслятора. Така схема дозволяє розділити один довгий канал на два коротші канали. Розміщення та траєкторія повітряного ретранслятора можуть оптимізуватися з урахуванням характеристик каналу, пропускної здатності та надійності передавання [3, с.2341-2345], [4, с.1-3], [5, с.248-251].

У цій роботі розглядається розширений варіант: ретранслятор не має фіксованого положення. Він вибирається з групи БпЛА автоматично, а його координати коригуються відповідно до поточного стану мережі (Рис. 1).

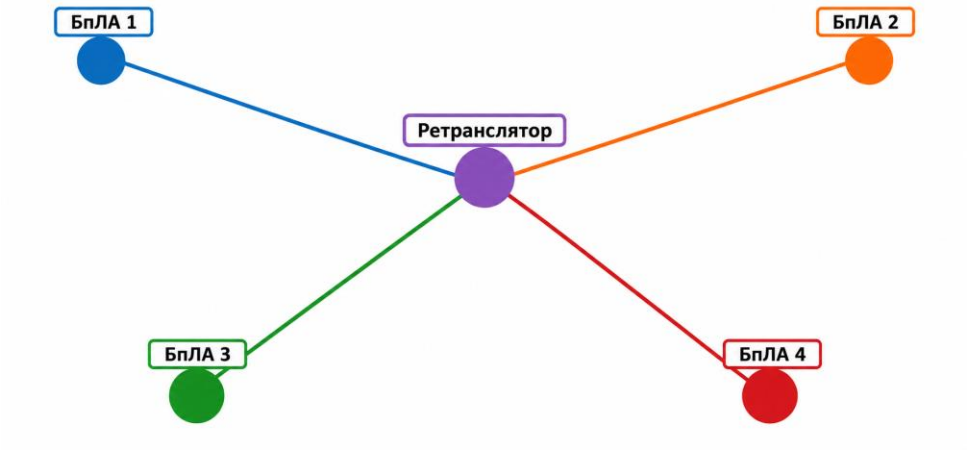



**Рис. 1. Структурна схема інформаційної взаємодії групи БпЛА через повітряний ретранслятор**

2. Аналіз проблеми та постановка задачі

Мережа містить N рухомих вузлів. Положення кожного БпЛА в просторі визначається координатами: $P_i = (x_i, y_i, z_i)$, де $x_i, y_i, z_i$ - координати $i$-го БпЛА у вибраній системі координат.

Відстань між двома довільними БпЛА і та j визначається формулою:

$$d_{ij} = \sqrt[2]{(x_i - x_j)^2 + (y_i - y_j)^2 + (z_i - z_j)^2}, \#(1)$$

де $d_{ij}$ - відстань між $i$-м та $j$-м БпЛА.

Під час передавання інформації якість каналу між двома вузлами визначається декількома параметрами. До основних параметрів належать відношення сигнал/шум $SNR_{ij}$, затримка передавання $\tau_{ij}$, частка втрачених пакетів $PLR_{ij}$ та відстань між вузлами $d_{ij}$. Сукупність цих параметрів дозволяє оцінити поточний стан інформаційного каналу.

У нормальному режимі роботи мережі передавання даних між двома БпЛА здійснюється безпосередньо. Такий варіант є найбільш простим, оскільки інформаційний пакет проходить лише через один радіоканал. Однак зі збільшенням відстані між вузлами, зміною їх просторового положення або погіршенням характеристик радіоканалу якість прямого з'єднання може знижуватися. У результаті збільшується кількість повторних передач та втрачених пакетів, а також зменшується ефективна пропускна здатність каналу.

Оцінка доцільності використання ретрансляції вводиться порогове значення якості каналу $Q_{min}$. Якщо поточне значення критерію якості задовольняє умові $Q_{ij} > Q_{min}$, пряма передача між БпЛА $i$ та $j$ вважається прийнятою. Якщо ж виконується умова $Q_{ij} < Q_{min}$, система переходить до пошуку альтернативного маршруту через один із доступних БпЛА групи. У цьому випадку формується множина потенційних ретрансляторів на роль повітряного ретранслятора: $R = \{r_1, r_1 \dots, r_m\}$, де $r_1, r_1 \dots, r_m$ - БпЛА, які можуть бути використані для організації проміжного каналу зв'язку. Для кожного потенційного ретранслятора оцінюється дволанкова передача за схемою $i > r > j$. На основі отриманих значень визначається оптимальний ретранслятор $r^*$.

3. Структурна схема та склад приладів

Запропонована система повітряної ретрансляції складається з апаратних і програмних засобів, які забезпечують приймання, оброблення та подальше передавання інформаційних пакетів між БпЛА. Основною особливістю системи є можливість автоматичного призначення одного з апаратів групи на роль ретранслятора залежно від поточного стану інформаційних каналів.

Функціональну структуру системи можна представити у вигляді декількох основних блоків: навігаційної підсистеми, інерціального вимірювального модуля (IMU), радіопередавального та радіоприймального модуля, бортового обчислювача, модуля оцінювання якості каналів і системи автоматичного керування польотом.

Для організації такого маршруту один із БпЛА групи призначається ретранслятором. При цьому інформаційний пакет передається за схемою: БпЛА-джерело > БпЛА-ретранслятор > БпЛА-одержувач.

Після отримання пакета ретранслятор не змінює його зміст, а здійснює його повторне передавання наступному вузлу відповідно до сформованого маршруту. Одночасно система контролює якість обох ділянок каналу.

**Таблиця 1.**

**Обладнання БпЛА**

| Модуль | Функція | Вхідні дані | Результат |
|---|---|---|---|
| GNSS/INS | Оцінювання положення | супутникові/інерціальні вимірювання | $x, y, z, v$ |
| IMU | Оцінка руху | акселерометри, гіроскопи | $a, \omega$ |
| Радіомодуль | Передача даних | пакети, службові кадри | $RSSI/SNR, PLR, \tau$ |
| Бортовий обчислювач | Оптимізація | параметри мережі | $r*, R*$ |
| Система керування | Переміщення | $R*$ | керуючі команди |

Унакальністю запропонованої системи є те, що функція ретранслятора не обов'язково закріплюється за одним конкретним БпЛА. Будь-який доступний вузол групи, який має відповідні характеристики каналу та достатній енергетичний ресурс, може бути призначений ретранслятором.

Якщо в процесі польоту положення БпЛА змінюється і точність цього маршруту погіршується, система може повторно виконати розрахунок та призначити інший вузол.

4. Математична модель каналу

Для можливості прямої інформаційної взаємодії між БпЛА та вибору повітряного ретранслятора використаємо математичну модель бездротового каналу. Основними параметрами моделі є просторове положення БпЛА, відстань між вузлами, потужність прийнятого сигналу, співвідношення сигнал/шум (SNR), імовірність втрати пакетів (PLR) та затримка передавання інформації.

Припустимо, щоположення двох БпЛА в декартовій системі координат задаються векторами $P_i = (x_i, y_i, z_i)$ та $P_j = (x_j, y_j, z_j)$.

Для спрощеної оцінки потужності прийнятого сигналу використаємо залежність

$$P_r(d) = P_t G_t G_r \left(\frac{\lambda}{4\pi d}\right)^2 10^{\left(-\frac{L_a dd}{10}\right)}, \#(2)$$

де $P_t$ - потужність передавача; $G_t$ $i$ $G_r$ - коефіцієнти підсилення передавальної та приймальної антен; $\lambda$ - довжина хвилі; $d$ - відстань між БпЛА; $L_a dd$ - додаткові втрати каналу, зумовлені особливостями поширення радіохвиль [6, с.2898-2901].

Отримане значення потужності прийнятого сигналу дає змогу визначити співвідношення сигнал/шум:

$$SNR = \frac{P_r}{N_0 B}, \#(3)$$

де $N_0$ - спектральна густина потужності шуму, а $B$ - ширина смуги пропускання каналу.

При збільшенні відстані між БпЛА потужність прийнятого сигналу зменшується, що призводить до погіршення $SNR$ та, відповідно, збільшення кількості помилково прийнятих або втрачених пакетів. Для автоматичного керування мережею доцільно оцінювати не тільки відстань між вузлами, а комплексний показник якості каналу.

Для цього введемо функцію якості каналу між БпЛА *i* та *j*:

$$Q_{ij} = W_1 SNR_{ij} - W_2 PLR_{ij} - W_3 \left(\frac{d_{ij}}{d_{max}}\right) - W_4 \left(\frac{\tau_{ij}}{\tau_{max}}\right), \#(4)$$

де $PLR_{ij}$ - частка втрачених пакетів; $\tau_{ij}$ - затримка передавання; $d_{max}$ - максимально допустима відстань між вузлами; $\tau_{max}$ - граничне допустиме значення затримки; $W_1 \ldots W_4$ - вагові коефіцієнти.

Одже, збільшення $SNR$ підвищує значення $Q_{ij}$, тоді як збільшення втрат пакетів, відстані або затримки його зменшує. Це дає змогу використовувати єдиний показник для порівняння різних маршрутів передавання інформації.

5. Приклад 1 - вибір ретранслятора

Розглянемо практичний приклад автоматичного вибору повітряного ретранслятора для забезпечення інформаційної взаємодії між двома БпЛА. У складі групи знаходяться чотири БпЛА. БпЛА №1 є джерелом інформації, а БпЛА №4 - її одержувачем. БпЛА №2 та БпЛА №3 можуть виконувати функцію повітряного ретранслятора.

**Таблиця 2.**

**Координати умовних БпЛА**

| БпЛА | **x**, км | **y**, км | **z**, км |
|---|---|---|---|
| №1 - джерело | 0 | 0 | 1,0 |
| №2 - потенційний ретранслятор | 4 | 2 | 1,2 |
| №3 - потенційний ретранслятор | 6 | 6 | 1,0 |
| №4 - одержувач | 10 | 8 | 1,0 |

Спочатку визначимо відстань між БпЛА №1 та БпЛА №4.

Вона становить $d_{i4} = \sqrt[2]{(0-10)^2 + (0-8)^2 + (1-1)^2} = 12{,}81$км.

Через значну відстань прямий канал може мати недостатню чіткість. Припустимо, що за результатами вимірювання його параметрів отримано: $PLR_{14} = 0{,}18,\ SNR_{14} = 8$ дБ, $\tau_{14} = 85$мс. Допустимо мінімально допустиме значення комплексної якості каналу $Q_{min}$ = 5. Прямий канал між БпЛА №1 та №4 вважається недостатньо надійним, і система переходить до пошуку потенційного ретранслятора (Рис. 2).

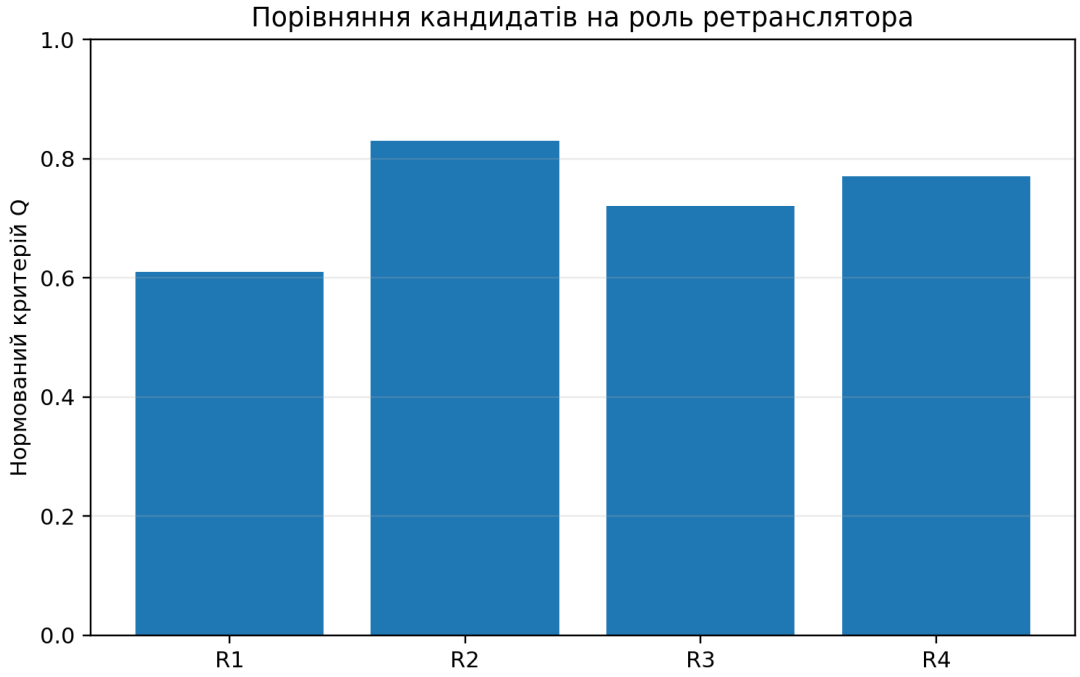



**Рис. 2. Порівняння потенційний ретрансляторів за критерієм Q**

Максимальне значення Q = 0,83 отримує потенційний ретранслятор R2. Саме цей вузол призначається ретранслятором. Важливо, що вибір виконується не лише за відстанню. Наприклад, R4

може бути геометрично ближчим, але мати гірший $SNR$ або більшу затримку. Це демонструє перевагу багатокритеріального підходу.

6. Приклад 2 - визначення оптимальної позиції

Після вибору БпЛА №2 як ретранслятора необхідно визначити його положення, за якого якість обох ділянок зв'язку буде максимальною [7, с.385-397]. БпЛА №1 та №4 залишаються нерухомими, а БпЛА №2 може змінювати своє положення.

**Таблиця 3.**

**Початкові координати**

| БпЛА | x, км | y, км | z, км |
|---|---|---|---|
| №1 | 0 | 0 | 1,0 |
| №2 | 4 | 2 | 1,2 |
| №4 | 10 | 8 | 1,0 |

Для пошуку оптимальної позиції роздивимось декілька можливих положень ретранслятора.

**Таблиця 4.**

**Приклад початкових координат**

| Позиція БпЛА №2 | $d_{12}$, км | $d_{24}$, км | $Q_{\text{маршруту}}$ |
|---|---|---|---|
| A (4; 2; 1,2) | 4,48 | 8,49 | 7,42 |
| B (5; 4; 1,2) | 6,41 | 6,40 | 8,15 |
| C (6; 5; 1,2) | 7,82 | 4,47 | 7,63 |

Найкращий результат отримано для позиції $B\ (5;\ 4;\ 1{,}2)$, оскільки відстані до обох БпЛА є приблизно однаковими, а якість маршруту має максимальне значення $R^* = (5; 4; 1{,}2)$км.

Система задає БпЛА №2 команду переміститися до оптимальної позиції, після чого інформаційний обмін здійснюється за маршрутом: БпЛА №1 > БпЛА №2 > БпЛА №4 (Рис.3).

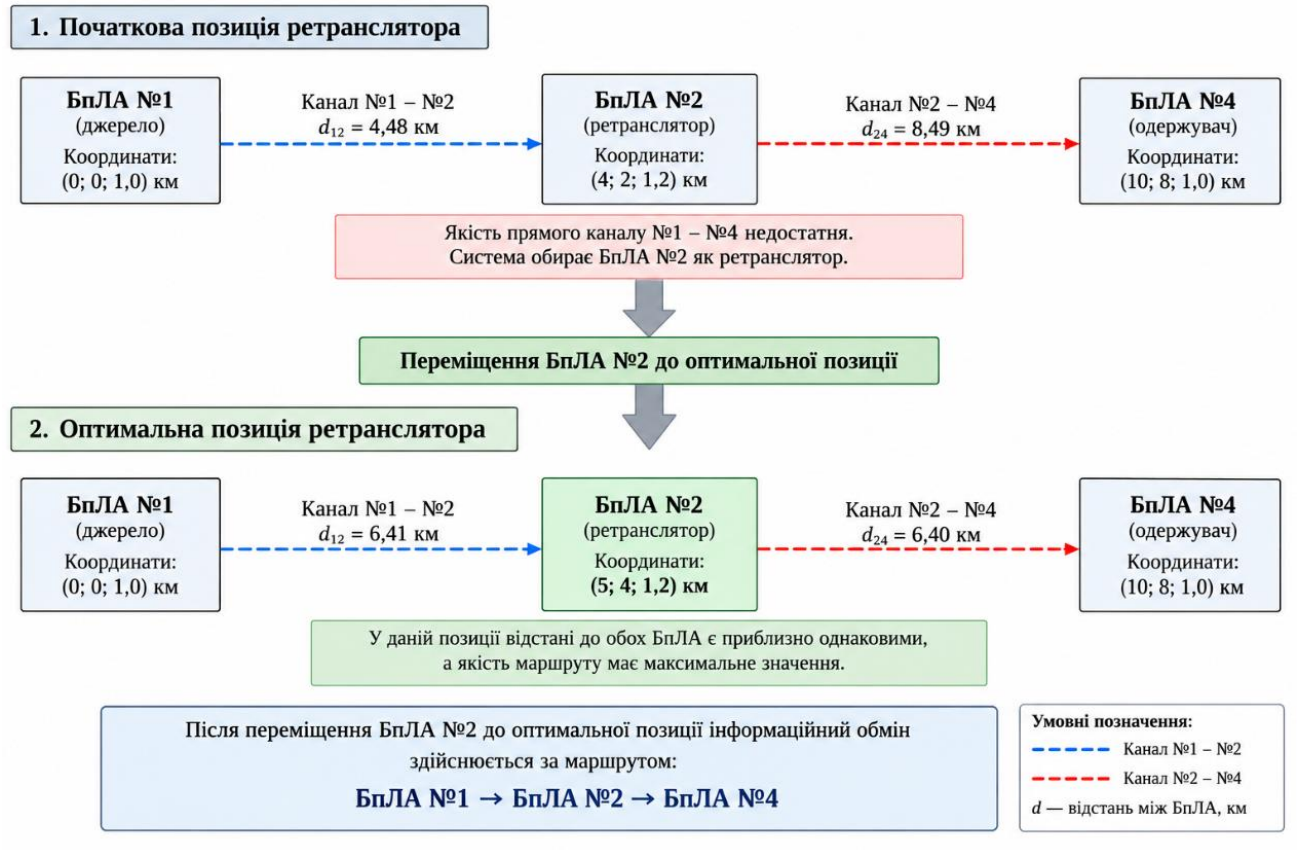


**Рис. 3. Геометрія пошуку положення повітряного ретранслятора**

7. Приклад 3 - розрахунок втрат за двома схемами

Порівняємо втрати пакетів для двох схем передавання інформації: прямого каналу між БпЛА №1 та №4 і каналу з використанням БпЛА №2 як ретранслятора.

Для прямого передавання візьмемо імовірність втрати пакета: $PLR_{14} = 0{,}18$. Втрати становлять 18 %. Для маршруту через ретранслятор: $p_1 = 0{,}04$ - втрати на ділянці №1 > №2; $p_2 = 0.08$ - втрати на ділянці №2 > №4.

Імовірність успішного передавання через дві ділянки:

$$P_{\text{успіху}} = (1 - p_1)(1 - p_2), \#(5)$$

$$P_{\text{успіху}} = (1 - 0{,}04) \cdot (1 - 0{,}08) = 0{,}96 \cdot 0{,}92 = 0{,}8832.$$

Тоді загальні втрати дорівнюють $PLR_{\text{маршруту}} = 1 - 0{,}8832 = 0{,}1168$. Втрати при використанні ретранслятора становлять 11,68 %. Зменшення втрат становить 6,32 %.

Використання БпЛА №2 як повітряного ретранслятора дозволяє зменшити втрати пакетів приблизно на 35 % порівняно з прямим передаванням. Це підтверджує доцільність автоматичного переходу від прямого каналу до двохділянкового маршруту при погіршенні якості зв'язку.

8. Приклад 4 - вплив кількості ретрансляцій на затримку

Проаналізуємо вплив кількості ретрансляцій на загальну затримку передавання інформації. Початкова затримка прямого каналу $\tau_0$ = 40 мс, а додаткова затримка на кожній ретрансляції - $\tau_{\text{r}}$ = 20 мс.

Загальну затримку визначимо:

$$\tau(k) = \tau^0 + k\,\tau_{\text{r}}, \#(6)$$

де $k$ - кількість ретрансляцій.

**Таблиця 5**

**Результати розрахунку**

| Кількість ретрансляцій $k$ | Схема | Затримка $\tau$, мс |
|---|---|---|
| 0 | №1 → №4 | 40 |
| 1 | №1 → №2 → №4 | 60 |
| 2 | №1 → №2 → №3 → №4 | 80 |
| 3 | №1 → №2 → №3 → №5 → №4 | 100 |

Отримані результати показують, що зі збільшенням кількості ретрансляцій затримка передавання зростає. Використання ретранслятора доцільне лише тоді, коли воно забезпечує суттєве підвищення надійності або якості зв'язку.

9. Алгоритм автоматичного керування

Алгоритм автоматичного керування забезпечує постійний контроль стану радіоканалів між БпЛА та коригування положення ретранслятора відповідно до зміни умов зв'язку [8, с.2-4]. Послідовність роботи алгоритму має такий вигляд (Рис. 4).




**Рис. 4. Алгоритм роботи системи**

10. Моделювання мережі з чотирьох БпЛА

Для перевірки запропонованого алгоритму промоделюємо групу з чотирьох БпЛА, які формують самоорганізовану мережу зв'язку. БпЛА №1 передає інформацію, БпЛА №4 є одержувачем, а БпЛА №2 та №3 можуть використовуватися як потенційні ретранслятори.

**Таблиця 6.**

**Початкові координати БпЛА**

| БпЛА | Координати, км | Роль |
|---|---|---|
| №1 | (0; 0; 1,0) | джерело |
| №2 | (4; 2; 1,2) | ретранслятор |
| №3 | (6; 6; 1,0) | потенційний ретранслятор |
| №4 | (10; 8; 1,0) | одержувач |

На першому етапі система оцінює прямий канал №1 > №4. Відстань між БпЛА становить $d_{14} = \sqrt[2]{(0-10)^2 + (0-8)^2} = 12{,}81$ км.

Через значну відстань якість прямого каналу є недостатньою, система переходить до пошуку маршруту через інші БпЛА. Розглядаються два варіанти: №1 > №2 > №4 та №1 > №3 > №4.

**Таблиця 7.**

**Результати моделювання**

| Маршрут | Qroute | PLR | Затримка, мс |
|---|---|---|---|
| №1 → №4 | 4,31 | 18,00 % | 85 |
| №1 → №2 → №4 | 7,42 | 11,68 % | 60 |
| №1 → №3 → №4 | 6,87 | 12,00 % | 67 |

Найвищу якість має маршрут через БпЛА №2. Система визначає його як ретранслятор та переміщує до оптимальної позиції $R^* = (5;\ 4;\ 1{,}2)$ км. Після переміщення відстані до БпЛА №1 та №4 становлять приблизно $d_{12} = 6{,}41$ км, $d_{24} = 6{,}40$ км.

Під час подальшого польоту координати БпЛА та параметри радіоканалів періодично оновлюються. Якщо якість каналу через БпЛА №2 стане нижчою за допустиме значення, система повторно оцінює БпЛА №3 та інші доступні вузли і, за необхідності, змінює ретранслятор.

Моделювання показує, що використання чотирьох БпЛА з динамічним вибором та переміщенням ретранслятора дозволяє адаптувати структуру мережі до зміни умов зв'язку та підтримувати необхідну якість інформаційного обміну.

11. Порівняння підходів

Для оцінювання ефективності запропонованого методу порівняємо три варіанти організації інформаційного обміну: пряме передавання між БпЛА, використання стаціонарно обраного ретранслятора та запропонований метод з автоматичним вибором і переміщенням ретранслятора.

**Таблиця 8.**

**Порівняння методів використання повітряного ретранслятора в мережі БпЛА**

| Підхід | Вибір ретранслятора | Зміна його позиції | Адаптація до зміни каналу | Якість зв'язку |
|---|---|---|---|---|
| Пряме передавання | Не використовується | Ні | Низька | Низька при великій відстані |
| Фіксований ретранслятор | Заздалегідь визначений | Ні | Обмежена | Середня |
| Запропонований метод | Автоматичний | Так | Висока | Висока |

У разі прямого передавання мережа має найпростішу структуру, однак зі збільшенням відстані між БпЛА зростають втрати пакетів та затримка.

Використання фіксованого ретранслятора покращує зв'язок, але його ефективність залежить від поточного положення БпЛА. При зміні топології мережі попередньо вибране положення може стати неоптимальним.

Запропонований підхід передбачає автоматичний вибір ретранслятора та визначення його оптимальної позиції на основі поточних параметрів радіоканалу. Це може дати зміну на адаптування мережі для переміщення БпЛА та зміни умов передавання інформації.

12. Вплив параметрів системи

Ефективність інформаційної взаємодії між БпЛА залежить від основних параметрів радіоканалу та просторового розташування вузлів. Найбільший вплив мають відстань між БпЛА, потужність передавача, $SNR$, втрати пакетів та затримка передавання.

Зі збільшенням відстані $d$ між БпЛА потужність прийнятого сигналу зменшується, що призводить до зниження $SNR$ та збільшення $PLR$. Переміщення ретранслятора до оптимальної позиції дозволяє зменшити максимальну довжину окремої ділянки маршруту.

Підвищення потужності передавача $P_{\text{t}}$, навпаки, збільшує потужність прийнятого сигналу та покращує якість каналу. Однак збільшення потужності призводить до підвищення енергоспоживання БпЛА, цей параметр має використовуватися з урахуванням доступного енергетичного ресурсу.

Збільшення $SNR$ позитивно впливає на надійність передавання, тоді як збільшення $PLR$ та затримки $\tau$ знижує загальну якість маршруту. Під час автоматичного вибору ретранслятора необхідно враховувати сукупність цих параметрів.

**Таблиця 9.**

**Вплив параметрів системи на якість зв'язку**

| Параметр | Зміна параметра | Вплив на систему |
|---|---|---|
| Відстань $d$ | Зростає | Зниження якості каналу |
| Потужність $P_{\mathrm{t}}$ | Зростає | Покращення якості, збільшення енергоспоживання |
| $SNR$ | Зростає | Підвищення надійності |
| $PLR$ | Зростає | Зниження надійності |
| Затримка $\tau$ | Зростає | Зниження ефективності |
| Кількість ретрансляцій | Зростає | Збільшення затримки |

Оптимальна конфігурація мережі повинна забезпечувати достатню якість зв'язку при мінімальній кількості ретрансляцій та раціональному використанні енергетичного ресурсу. Це обґрунтовує необхідність автоматичного вибору не тільки ретранслятора, а й його просторового положення.

13. Енергетична складова

Під час використання БпЛА як повітряного ретранслятора необхідно враховувати додаткові витрати енергії, пов'язані з передаванням інформації та переміщенням ретранслятора до оптимальної позиції.

Основними складовими енергоспоживання є робота бортового обчислювача, радіомодуля та системи керування польотом. Додаткове переміщення ретранслятора також потребує енергії, його доцільно виконувати лише тоді, коли очікуване покращення якості зв'язку виправдовує витрати [9, с.3-4].

Для врахування енергетичних витрат функцію якості можна доповнити відповідним штрафним коефіцієнтом:

$$Q' = Q - w_5\left(E_{\text{ретранс}}/E_{\max}\right), \#7$$

де $Q'$ - скоригований показник якості; $Q$ - початковий показник якості маршруту; $E_{\text{ретранс}}$ - енергія, витрачена на переміщення ретранслятора; $E_{\max}$ - максимально допустимі енергетичні витрати; $w_5$ - ваговий коефіцієнт енергетичної складової.

Це може дати підвищення енергоефективності мережі та збільшити тривалість польоту БпЛА, не погіршуючи необхідну якість інформаційного обміну.

14. Практична реалізація та програмна структура

Практична реалізація запропонованої системи може бути виконана на базі стандартних бортових компонентів БпЛА: навігаційного модуля, інерціального вимірювального блока, радіомодуля, бортового обчислювача та контролера польоту.

Загальна логіка програмної роботи може бути представлена послідовністю: Отримання координат > Оцінювання каналів > Розрахунок $Q$ > Вибір ретранслятора > Визначення позиції > Керування польотом > Передавання даних > Повторне оцінювання.

Для реалізації алгоритму може використовуватися бортовий комп'ютер, який періодично отримує дані від радіо- та навігаційних модулів. Після кожного циклу оцінювання система перевіряє умову $Q_{\mathrm{ij}} \geq Q_{\min}$.

Якщо умова виконується, використовується пряме передавання. У FANET вибір маршруту має враховувати високу мобільність вузлів, швидку зміну топології та необхідність підтримання надійного інформаційного обміну [10, с.1-4].

Для практичної системи доцільно виконувати оцінювання параметрів каналу з певним інтервалом часу. Це дозволяє своєчасно виявляти погіршення зв'язку та змінювати конфігурацію мережі.

15. Висновки

У роботі розглянуто підхід до автоматизованого керування повітряним ретранслятором для забезпечення надійної інформаційної взаємодії групи безпілотних літальних апаратів.

У результаті проведеного дослідження:

1. Запропоновано структуру самоорганізованої мережі БпЛА, у якій один із апаратів може автоматично виконувати функцію повітряного ретранслятора.
2. Розроблено математичну модель оцінювання якості радіоканалу з урахуванням відстані між БпЛА, $SNR$, втрат пакетів та затримки передавання.

3. Запропоновано алгоритм автоматичного вибору ретранслятора та визначення його оптимальної просторової позиції залежно від поточного стану мережі.
4. На прикладах показано, що використання ретранслятора дозволяє зменшити втрати пакетів. Для розглянутого випадку втрати зменшилися з 18% до 11,68%, тобто приблизно на 35%.
5. Встановлено, що збільшення кількості ретрансляцій призводить до зростання затримки передавання, тому доцільно використовувати мінімальну кількість проміжних вузлів, необхідну для забезпечення заданої якості зв'язку.
6. Показано доцільність переміщення ретранслятора до оптимальної позиції. Для розглянутої конфігурації оптимальним визначено положення $R* = (5;\ 4;\ 1{,}2)$ км, що забезпечує приблизно однакові відстані до БпЛА-джерела та БпЛА-одержувача.

Таким чином, запропонований підхід дозволяє автоматично адаптувати структуру мережі БпЛА до зміни умов радіозв'язку, поєднуючи вибір ретранслятора, оптимізацію його положення та контроль параметрів каналу. Подальші дослідження мають бути спрямовані на експериментальну перевірку розробленої моделі та реалізацію алгоритму на реальних бортових обчислювальних і радіотехнічних засобах.

**СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**


1. Bekmezci I., Sahingoz O. K., Temel Ş. Flying Ad-Hoc Networks (FANETs): A survey. Ad Hoc Networks. 2013. Vol. 11, No. 3. P. 1254–1270. DOI: 10.1016/j.adhoc.2012.12.004.
2. Li B., Zhao S., Miao R., Zhang R. A survey on unmanned aerial vehicle relaying networks. IET Communications. 2021. DOI: 10.1049/cmu2.12107.
3. Mozaffari M., Saad W., Bennis M., Nam Y.-H., Debbah M. A Tutorial on UAVs for Wireless Networks: Applications, Challenges, and Open Problems. IEEE Communications Surveys & Tutorials. 2019. Vol. 21, No. 3. P. 2334–2360. DOI: 10.1109/COMST.2019.2902862.
4. Shakhatreh H., Alenezi A., Sawalmeh A., Almutiry M., Malkawi W. Efficient Placement of an Aerial Relay Drone for Throughput Maximization. Wireless Communications and Mobile Computing. 2021. Vol. 2021. Article 5589605. DOI: 10.1155/2021/5589605.
5. Chen Y., Feng W., Zheng G. Optimum placement of UAV as relays. IEEE Communications Letters. 2018. Vol. 22, No. 2. P. 248–251. DOI: 10.1109/LCOMM.2017.2776215.
6. Al-Hourani A., Kandeepan S., Jamalipour A. Modeling air-to-ground path loss for low altitude platforms in urban environments. IEEE Global Communications Conference. 2014. P. 2898–2904. DOI: 10.1109/GLOCOM.2014.7037248.
7. Won J., Kim D.-Y., Park Y.-I., Lee J.-W. A survey on UAV placement and trajectory optimization in communication networks: From the perspective of air-to-ground channel models. ICT Express. 2023. Vol. 9, No. 3. P. 385–397. DOI: 10.1016/j.icte.2022.01.015.
8. Tao C., Liu B. Distributed coordinated motion control of multiple UAVs oriented to optimization of air-ground relay network. Scientific Reports. 2024. Vol. 14. Article 31501. DOI: 10.1038/s41598-024-83243-4.
9. Ji A., Wu J. Joint Deployment and Power Optimization for UAV Relay in Multiuser Networks. Wireless Communications and Mobile Computing. 2022. Vol. 2022. Article 9560806. DOI: 10.1155/2022/9560806.
10. Fatemidokht H., Kuchaki Rafsanjani M., Arya V., Gupta B. B. Routing protocols in FANETs: A comprehensive survey and taxonomy. Journal of Systems Architecture. 2026. Vol. 175. Article 103774. DOI: 10.1016/j.sysarc.2026.103774.

# ECOLOGY AND ENVIRONMENTAL PROTECTION TECHNOLOGIES

**УДК 504.064**

**Руденко Степан Валерійович**
кандидат географічних наук
**Руденко Валерій Петрович**
доктор географічних наук, професор
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна

## ОЦІНКА ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНСЬКИХ ЕТНІЧНИХ (ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ) ЗЕМЕЛЬ УКРАЇНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

**Анотація.** Оцінюється у вартісних показниках природно-ресурсний потенціал (ПРП) тринадцяти історико-географічних земель України станом на 01.01.2022р. Стверджується, що за величиною ПРП до першої трійки входять Донеччина, Запоріжжя (Дніпровщина) та Київська земля (Правобережна Україна). Найменший ПРП концентрується на Волині, Закарпатті та Буковині (Чернівецька обл.). Доводиться, що оцінка ПРП українських етнічних земель є вагомим важелем у побудові збалансованого природокористування

**Ключові слова:** українські етнічні землі, природно-ресурсний потенціал, збалансоване природокористування.

У територіальних межах сучасної України нами розглядаються такі українські етнічні (історико-географічні) землі, як: Закарпаття; Галичина (у складі Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської адміністративних областей); Волинь (Волинська та Рівненська області); Буковина (Чернівецька область); Поділля (Хмельницька, Вінницька та Житомирська області); Київська земля (Правобережна Україна) (Київщина, Черкащина, Кіровоградщина); Центрально-Лівобережна Україна (Чернігівщина, Сумщина, Полтавщина); Харківщина (Слобожанщина); Донеччина (Донецька та Луганські області); Запоріжжя (Дніпровщина) (Дніпропетровська та Запорізька області); Одещина; Центральне Причорномор'я (Чорноморська низина) (Миколаївська, Херсонська області); Крим. Саме за цими історико-географічними землями і був розрахований їх природно-ресурсний потенціал (див. табл. 1-2).

В основу розрахунку величини ПРП українських історико-географічних земель покладені матеріали вартісної переоцінки потенціалу природних ресурсів України, що була проведена нами у розрізі 278 природних районів, 57 областей, 14 країв (провінцій), 3 підзон, 4 зон, 3 країн держави станом на 01.01.2022р. [1]. Подана у табл.1 інформація характеризує величину і компонентну структуру ПРП історико-географічних земель України. Як видно з наведених даних, до першої п'ятірки за величиною ПРП входять Донеччина (понад 1/5 від усього потенціалу природних ресурсів України), Запоріжжя (Дніпровщина) (майже 15%), Київська земля (Правобережна Україна) (10%), Центрально-Лівобережна Україна (близько 9,9%) та Поділля (9,2%). На цих землях зосереджується 2/3 усіх природних багатств держави. Найменший ПРП характеризує такі землі (у порядку спадання величини потенціалу): Галичина (8,1% від показника по Україні), Крим (5,9%), Центральне Причорномор'я (Чорноморська низина) (5,8%), Харківщина (Слобожанщина) (4,3%), Одещина (3,7%), Волинь (3,5 %), Закарпаття (2,5%), Буковина (Чернівецька область) (1,3%). Відмінності у величині ПРП між крайніми землями – Донеччиною і Буковиною перевищують 16 разів.

Надзвичайно своєрідними є територіальні поєднання природних ресурсів у межах земель, що відображаються компонентною структурою їх ПРП. Так, на Донеччині сформувався потужний мінерально-земельно-водний природно-ресурсний комплекс, він же характерний і для Запоріжжя (Дніпровщини). Для Київської землі (Правобережної України) визначальним є земельно-водно-рекреаційний комплекс.

**Таблиця 1**

**Величина та компонентна структура природно-ресурсного потенціалу українських етнічних (історико-географічних) земель**

| Історико-географічні землі | Величина ПРП, млрд. грн. | Компонентна структура ПРП, % | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | мінеральні | водні | земельні | лісові | фауністичні | природні рекреаційні |
| 1. Закарпаття | 34,360 | 3,0 | 31,5 | 19,4 | 17,4 | 0,1 | 28,6 |
| 2. Галичина | 113,510 | 12,8 | 23,3 | 39,7 | 11,2 | 0,2 | 12,8 |
| 3. Волинь | 48,188 | 3,0 | 17,2 | 55,1 | 16,2 | 0,6 | 7,9 |
| 4. Буковина (Чернівецька область) | 17,878 | 6,5 | 15,1 | 50,8 | 11,6 | 0,1 | 15,9 |
| 5. Поділля | 128,084 | 3,6 | 12,8 | 71,1 | 6,5 | 0,5 | 5,5 |
| 6. Київська земля (Правобережна Україна) | 139,840 | 6,5 | 12,3 | 65,2 | 4,1 | 0,7 | 11,2 |
| 7. Центрально-Лівобережна Україна | 137,468 | 9,0 | 13,0 | 64,0 | 5,6 | 1,1 | 7,3 |
| 8. Харківщина (Слобожанщина) | 59,888 | 14,2 | 11,4 | 54,6 | 3,9 | 0,6 | 15,3 |
| 9. Донеччина | 293,360 | 73,1 | 5,7 | 15,6 | 0,6 | 0,2 | 4,8 |
| 10. Запоріжжя (Дніпровщина) | 206,618 | 56,1 | 8,8 | 28,8 | 0,4 | 0,4 | 5,5 |
| 11. Одещина | 51,800 | 1,8 | 11,1 | 71,8 | 1,3 | 0,5 | 13,5 |
| 12. Центральне Причорномор'я (Чорноморська низина) | 81,609 | 2,2 | 23,0 | 66,9 | 0,7 | 1,1 | 6,1 |
| 13. Крим | 82,940 | 10,0 | 19,3 | 39,0 | 1,8 | 0,3 | 29,6 |
| УКРАЇНА | 1395,543 | 28,3 | 13,1 | 44,4 | 4,2 | 0,5 | 9,5 |

Надзвичайно важливим в екологічному менеджменті є аналіз показників територіальної продуктивності ПРП історико-географічних земель, тобто обсягу потенціалу на одиницю їх площі (див. табл.2). Застосована розімкнена оцінна шкала, за якою середній показник територіальної продуктивності ПРП по Україні загалом приймається за 100 балів.

Як видно з табл.2, територіально найпродуктивнішим серед українських етнічних земель є інтегральний ПРП Донеччини (239 балів), що в 4,6 рази перевищує відповідний показник по Волині. Ще більш контрастним є характеристики за окремими видами природних ресурсів.

Отже, оцінка ПРП українських етнічних земель є вагомим важелем у побудові збалансованих проєктів і схем регіонального природокористування.

**Таблиця 2**

**Територіальна продуктивність природно-ресурсного потенціалу українських етнічних (історико-географічних) земель**

| Історико-географічні землі | Територіальна продуктивність природно-ресурсного потенціалу (у балах за розімкнутою шкалою, середній показник по Україні – 100 балів) | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | мінерального | водного | земельного | лісового | фауністичного | природно-рекреаційного | інтегрального |
| 1. Закарпаття | 13 | 279 | 98 | 138 | 20 | 345 | 116 |
| 2. Галичина | 45 | 176 | 89 | 267 | 33 | 132 | 99 |
| 3. Волинь | 6 | 68 | 64 | 201 | 63 | 42 | 52 |
| 4. Буковина (Чернівецька область) | 22 | 110 | 109 | 264 | 19 | 160 | 95 |
| 5. Поділля | 9 | 71 | 115 | 112 | 76 | 41 | 72 |
| 6. Київська земля (Правобережна Україна) | 19 | 76 | 119 | 79 | 113 | 95 | 81 |
| 7. Центрально-Лівобережна Україна | 22 | 66 | 101 | 94 | 157 | 53 | 70 |
| 8. Харківщина (Слобожанщина) | 41 | 72 | 92 | 97 | 100 | 131 | 82 |
| 9. Донеччина | 618 | 103 | 84 | 35 | 76 | 120 | 239 |
| 10. Запоріжжя (Дніпровщина) | 300 | 102 | 98 | 15 | 139 | 85 | 151 |
| 11. Одещина | 4 | 57 | 97 | 52 | 60 | 91 | 68 |
| 12. Центральне Причорномор'я (Чорноморська низина) | 5 | 117 | 100 | 12 | 151 | 42 | 66 |
| 13. Крим | 47 | 196 | 117 | 78 | 80 | 409 | 133 |
| УКРАЇНА | 100 | 100 | 100 | 100 | 100 | 100 | 100 |

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:


1. Руденко С.В., Руденко В.П. Сучасний вимір природно-ресурсного потенціалу природних країн, біомів, провінційних екосистем, природних областей та районів України. Менеджмент туристичної індустрії: освітньо-наукові домінанти : колективна монографія / Руденко В.П., Підгірна В.Н., Наконечний К.П. та ін. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. 2024. С. 4-21.

# PHILOSOPHY AND POLITICAL SCIENCE

**DOI: https://doi.org/10.64828/conf-153-2026-3**
**УДК 328(477):303.01**

**Морозюк Юрій Вікторович**
аспірант кафедри національної безпеки та політології
Національний університет «Острозька академія»
м. Острог, Україна
ORCID ID: 0009-0005-2037-1647

## ВИДИМА І «НЕВИДИМА» ПАРЛАМЕНТСЬКА РОБОТА: ПРОБЛЕМИ ОЦІНЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ

**Анотація.** У відкритих парламентських даних найкраще видно те, що легко порахувати: голосування, виступи, законопроєкти та депутатські запити. Підготовку текстів, переговори й роботу над компромісами простежити значно важче: вони часто залишають слабкий офіційний слід. У роботі пояснено, чому така нерівність даних спотворює рейтинги народних депутатів. На прикладі законопроєкту № 10449 показано, що навіть докладна офіційна історія розгляду не розкриває всієї підготовчої роботи. Замість одного сумарного бала запропоновано окремо оцінювати активність, зміст, роль у процедурі, результат і представницьку діяльність.

**Ключові слова:** парламентська активність, народні депутати України, парламентська поведінка, законотворча діяльність, представницька діяльність, оцінювання парламентської діяльності, відкриті парламентські дані, Верховна Рада України.

Коли роботу депутата оцінюють за даними сайту Верховної Ради, перед дослідником постає доволі проста, але принципова проблема: у таблицю потрапляє не вся робота, а лише та її частина, після якої залишається окремий запис. Голосування, виступ або зареєстрований запит видно одразу. Після робочої розмови з юристом, підготовки нової редакції чи тривалого погодження позицій може не залишитися жодного офіційного запису з прізвищем депутата. На нашу думку, саме тут виникає головна помилка багатьох рейтингів: вони вимірюють не стільки працю депутата, скільки те, наскільки легко її зафіксувати.

Тому ми пропонуємо говорити не про жорсткий поділ на «видиме» і «невидиме», а про різний ступінь видимості. Одні дії можна точно пов’язати з конкретним депутатом: наприклад, поіменний голос або виступ у стенограмі. Інші видно лише частково: протокол підтвердить, що депутат був на засіданні, але не покаже, чи запропонував він нове формулювання і як його обговорювали. Є й робота, слід якої доводиться відновлювати за кількома джерелами — документами комітету, інтерв’ю та матеріалами робочої групи.

Українське законодавство відносить до парламентської діяльності участь у засіданнях Верховної Ради та її органів, роботу над законопроєктами, депутатські запити і звернення [1]. Значна частина цих дій відображена на офіційному порталі або в наборах відкритих даних [4]. За ними можна перевірити, як депутат голосував, чи реєструвався на пленарному засіданні, які законопроєкти та запити подавав, коли виступав і до яких органів парламенту входив. Це надійна основа для дослідження, але вона не є повною біографією депутатської роботи.

Найбільше інформації залишає законодавча процедура. У порівняльній таблиці до другого читання зазначають автора поправки, її текст, рішення головного комітету та остаточну редакцію [2]. Протоколи, стенограми й акти комітетів також належать до офіційних документів і мають оприлюднюватися [3]. Однак дослідникові доводиться збирати цю історію по частинах. Відомості про одну й ту саму пропозицію можуть бути розкидані між карткою законопроєкту, таблицею поправок, стенограмою засідання і рішенням комітету. На персональній сторінці депутата готової відповіді немає.

Це добре видно на прикладі законопроєкту № 10449 про військову службу, мобілізацію та військовий облік. У картці проєкту є початковий текст, висновки комітету, порівняльна таблиця, хронологія і результати голосувань. 11 квітня 2024 року Верховна Рада ухвалила документ у цілому; він став Законом № 3633-IX [9]. Стенограма попереднього дня показує, що депутати наполягали на

окремому голосуванні поправок, номери яких перевищували 4000 [10]. Офіційні матеріали дають змогу досить докладно відтворити рух проєкту. Вони, однак, не відповідають на інше питання: хто першим запропонував компромісне формулювання, які розмови змінили позицію комітету і як між учасниками була поділена підготовча робота.

Для будь-якої оцінки важливо розуміти цю межу: порівняльна таблиця достовірно називає формального автора поправки, але не обов'язково автора її первинної ідеї. Протокол фіксує рішення комітету, хоча попередня суперечка або домовленість до нього не потрапляє. Так само кількість депутатських запитів говорить про активність, але ще не доводить, що проблема виборця була розв'язана. Для нас звідси випливає просте правило: офіційний запис треба читати як підтвердження конкретної дії, а не як повний звіт про всю виконану роботу.

Реєстрації законопроєкту або поправки зазвичай передує робота, яку складно побачити ззовні. Треба зібрати звернення й статистику, поговорити з юристами та профільними фахівцями, перевірити наслідки різних редакцій. Далі починається комітетський етап: пропозиції зводять в один текст, суперечливі місця погоджують, а підтримку шукають не лише під час офіційного засідання. Саме тому неформальний простір парламенту має значення для обміну інформацією, переговорів і мобілізації голосів [6]. Якщо аналізувати лише пленарну залу, значна частина цього процесу просто зникає.

Ролі всередині такої роботи розподіляються нерівномірно: один депутат може представляти проєкт із трибуни, інший — працювати над юридичною редакцією, ще хтось — спілкуватися з професійною спільнотою або шукати компроміс між фракціями. Найпомітнішим буде перший, хоча це не означає, що його внесок був найбільшим. Через це публічність варто оцінювати окремо від обсягу роботи й реального впливу.

Подібна проблема виникає і з виступами, адже доступ до пленарного слова залежить не тільки від бажання депутата, а й від правил дебатів, його місця у фракції та рішення партійного керівництва [7]. Тому мала кількість виступів може мати різні причини: пасивність, вузьку спеціалізацію, роботу поза пленарною залою або обмежений доступ до часу. Сам показник цього не пояснює, тож без відомостей про роль депутата висновок буде передчасним.

Найчастіше рейтинг підміняє якість кількістю: десять однотипних поправок можуть дати більше балів, ніж одна редакція, яка справді усуває прогалину. Друга проблема виникає, коли реєстрацію законопроєкту сприймають як доказ його якості або майбутнього ухвалення. Є й питання авторства: колективний результат інколи записують на одну публічну особу, а інколи механічно ділять між усіма співавторами. Нарешті, одна шкала ставить поруч депутатів із дуже різними можливостями — голову комітету, рядового члена фракції, опозиціонера і новачка.

Цю проблему добре ілюструє дослідження Річарда Шобесса, проведене на матеріалі роботи 325 депутатів парламентів Бельгії. Автор виокремив не лише три кількісні виміри активності, а й два якісні — зміст роботи та ефективність участі у виробленні політики [5]. Український парламент має інші правила і політичний контекст, тому готову модель не можна просто перенести. Проте сам висновок видається переконливим: те, що легко порахувати, не вичерпує роботи депутата.

Ми не вважаємо, що від чисел слід відмовлятися, адже проблема виникає лише тоді, коли різні види роботи зводять до одного бала. Замість таблиці місць доцільніше складати профіль депутата, у якому окремо показано активність, зміст, роль у процедурі, результат і представницьку роботу. Тоді читач бачитиме не лише оцінку, а й підстави, на яких вона побудована.

У першій частині такого профілю можна подати звичні показники: голосування, присутність, виступи, запити, законопроєкти та поправки. Але їх потрібно рахувати з урахуванням тривалості мандата, членства у відповідному органі та реальної можливісті діяти. Інакше депутат отримає нижчу оцінку за події, у яких фізично не міг брати участі.

Окремо треба читати зміст хоча б вибірки документів: для законопроєктів і поправок можна перевіряти, чи відповідають вони заявленій проблемі, чи мають правове обґрунтування і чи пропонують зрозумілий механізм. Для виступів важливо розрізняти презентацію проєкту, захист поправки, політичну заяву і контрольне запитання. Критерії такого аналізу мають бути відкритими, щоб інший дослідник міг повторити оцінювання.

Ще одне питання — роль депутата в самій процедурі, яку можна перевіряти за протоколами, стенограмами, таблицями поправок і матеріалами робочих груп. Вони можуть підтвердити доповідь, підготовлений висновок, головування або авторство конкретної редакції. Коли такого підтвердження немає, чесніше залишити результат за комітетом чи робочою групою, а не розподіляти його між усіма учасниками навмання.

Результат також варто розуміти ширше, ніж остаточне ухвалення закону. Поправку могли врахувати, запит міг спричинити змістовну відповідь, а рекомендація комітету — зміну практики державного органу. Дослідження законодавчої ефективності саме тому простежують рух ініціативи через кілька стадій [8]. Такий підхід краще показує реальний поступ і не прирівнює складну роботу до одного голосування в кінці.

Представницьку діяльність теж не слід оцінювати за кількістю прийомів або листів: насамперед важливі теми звернень, їх повторюваність, поява місцевої чи групової проблеми у запиті, виступі або поправці, а також подальший результат. При цьому дуже важливо, щоб особисті дані людей, які зверталися до народних депутатів, не були оприлюднені - тому відкритий аналіз має працювати лише зі зведеними даними.

Для найскладнішої частини дослідження одного самоопису депутата буде недостатньо, адже найбільш повно всю картину покаже його зіставлення з інтерв'ю учасників робочої групи, матеріалами секретаріату, версіями тексту та незалежною оцінкою фахівців. Враховуючи реалії української політики, на етапі залучення експертів варто назвати критерії добору, правила щодо конфлікту інтересів і показати, наскільки збігаються їхні висновки. Така перевірка не зробить оцінку цілком точною, але принаймні покаже межі того, що ми справді знаємо.

Роблячи висновки, ми виходимо з того, що один підсумковий бал не дає повного уявлення про роботу народного депутата. Він неминуче надає перевагу діям, які легко порахувати, і відсуває на другий план підготовку текстів, переговори та комітетську роботу. Історія законопроєкту № 10449 це добре показує: офіційних матеріалів багато, проте навіть вони не відкривають усього процесу підготовки рішення. Тому кількісні показники слід доповнювати читанням документів, перевіркою конкретної ролі депутата і наслідків його дій. Ми не пропонуємо будувати рейтинг від «найкращого» до «найгіршого». Набагато кориснішим буде профіль, у якому видно, що депутат зробив особисто, що стало результатом колективної роботи, а де даних для впевненого висновку просто немає.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:


1. Про статус народного депутата України : Закон України від 17.11.1992 № 2790-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2790-12 (дата звернення: 25.08.2026).
2. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1861-17 (дата звернення: 25.08.2026).
3. Про комітети Верховної Ради України : Закон України від 04.04.1995 № 116/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/116/95-вр (дата звернення: 25.08.2026).
4. Верховна Рада України. Портал відкритих даних. URL: https://data.rada.gov.ua/open/data/ogd (дата звернення: 25.08.2026).
5. Schobess R. Behind the Scenes: What Is Parliamentary Performance and How Can We Measure It? Parliamentary Affairs. 2022. Vol. 75, No. 4. P. 767–790. DOI: 10.1093/pa/gsab024.
6. Norton P. Power behind the Scenes: The Importance of Informal Space in Legislatures. Parliamentary Affairs. 2019. Vol. 72, No. 2. P. 245–266. DOI: 10.1093/pa/gsy018.
7. Proksch S.-O., Slapin J. B. Institutional Foundations of Legislative Speech. American Journal of Political Science. 2012. Vol. 56, No. 3. P. 520–537. DOI: 10.1111/j.1540-5907.2011.00565.x.
8. Volden C., Wiseman A. E. Legislative Effectiveness in the United States Congress: The Lawmakers. Cambridge : Cambridge University Press, 2014. 245 p. DOI: 10.1017/CBO9781139032360.
9. Верховна Рада України. Проєкт Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку (реєстр. № 10449 від 30.01.2024) : картка законопроєкту. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43604 (дата звернення: 26.08.2026).
10. Верховна Рада України. Стенограма пленарного засідання від 10.04.2024. URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_el_h2?data=10042024&nom_s=11 (дата звернення: 26.08.2026).

# PEDAGOGY AND EDUCATION

**УДК 378.147:61:004.9:159.942.5**

**Верезомська Світлана Жоржовна**
к. і. н., доцент
**Каюн Вікторія Олександрівна**
к. і. н., старший викладач
**Зінченко Наталія Олександрівна**
к. філос. н., доцент
**Харченко Тетяна Олексіївна**
к. і. н., старший викладач
**Перун Світлана Василівна**
викладач
кафедра філософії та суспільних наук
Полтавський державний медичний університет
м. Полтава, Україна

## ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МАЙБУТНІХ МЕДИЧНИХ ФАХІВЦІВ

**Анотація.** У статті проаналізовано та узагальнено можливості цифрових технологій в якості педагогічного засобу розвитку емоційного інтелекту майбутніх медичних фахівців у ЗВО України. Актуальність проблематики зумовлюється, з одного боку, прискореною цифровізацією освіти, упровадженням змішаних і дистанційних форм, а з іншого — зростанням психоемоційного навантаження на студентів і викладачів в умовах криз, небезпек і перервності освітнього процесу. У теоретико-нормативному плані дослідження спирається на національні документи, європейську рамку DigComp 2.2, етичні рекомендації щодо використання ШІ в освіті та міжнародні орієнтири цифрової охорони здоров'я та психічного благополуччя. Емпірично значущим підґрунтям для педагогічних висновків у контексті медсестринської освіти виступають українські публікації про особливості емоційного інтелекту здобувачів і його зв'язок з ефективністю професійної діяльності [9–10]. На цій основі обґрунтовано, що цифрові технології стають не лише каналом доставки навчального контенту, а середовищем для керованої практики емпатійної комунікації, саморегуляції та рефлексії за умови правильного дидактичного дизайну. Запропоновано модель інтеграції LMS, відеорозбору комунікації, симуляційних (у т. ч. розгалужених) сценаріїв, рольових телемедичних консультацій, цифрового дебрифінгу й е-портфоліо у структуру освітніх компонентів. Визначено педагогічні умови ефективності (психологічна безпека, етичність і конфіденційність, стійкість до перерв, мінімізація цифрової втоми, валідне компетентнісне оцінювання) та основні ризики (деперсоналізація взаємодії, формалізація емпатії, нерівність доступу, небезпека неетичного використання генеративних ШІ-інструментів).

**Ключові слова:** емоційний інтелект, медична освіта, цифрові технології, цифрові компетентності, змішане навчання, симуляційне навчання, етика даних, Україна.

Питання розвитку емоційного інтелекту майбутніх медичних фахівців в останні роки вийшло за межі «м'яких навичок», перетворившись на одну з умов професійної придатності, безпеки та гуманістичної якості медичної допомоги. Це пов'язано не лише з класичною вимогою пацієнт-орієнтованої комунікації, а й з тим, що сучасна практика охорони здоров'я дедалі частіше відбувається в умовах високої напруги, часу, дефіцитів і моральних дилем. Український контекст додає до цих викликів фактори тривалої нестабільності, ризиків для безпеки, досвіду втрат, підвищеної тривожності, а також перервності освітнього процесу, що змінює як структуру навчання, так і психологічний стан здобувачів. У такій ситуації емоційний інтелект можна трактувати як інтегративну здатність, що забезпечує точніше розпізнавання емоційних станів пацієнта й команди, кращу регуляцію власних реакцій і більш конструктивну взаємодію в комунікаційно складних ситуаціях. Водночас саме в ці роки цифрові технології стали домінантним середовищем організації навчання: для частини студентів — через дистанційні формати, для більшості — через змішане

навчання, яке доповнює очні заняття асинхронними цифровими активностями. Логічно постає запитання, чи може цифровізація бути не лише вимушеним компромісом, а продуктивним педагогічним ресурсом для формування емоційного інтелекту як професійної якості.

У державній політиці України пріоритет розвитку цифрових компетентностей закріплено в Концепції розвитку цифрових компетентностей та плані заходів з її реалізації [1], а також у Рамці цифрової компетентності для громадян України (DigCompUA) [2]. Ці документи підкреслюють важливість не тільки технічних умінь, а й відповідальної взаємодії в цифровому середовищі, безпеки, критичного мислення, культури комунікації та управління інформацією. Додатковою рамкою для освітніх змін слугує Концепція цифрової трансформації освіти і науки до 2026 року [3], яка актуалізує питання цифрового середовища, доступності, гнучкості навчання й нових педагогічних моделей. На європейському рівні DigComp 2.2 деталізує компоненти цифрової компетентності як сукупність знань, навичок і ставлень, що безпосередньо пов'язані з комунікацією, співпрацею, безпекою та цифровою ідентичністю [4]. Ці рамки є принципово важливими для медичної освіти, де цифрова компетентність невід'ємна від етики взаємодії, конфіденційності даних і відповідальності за наслідки комунікації. Саме тому у сучасних рекомендаціях Європейської Комісії щодо використання штучного інтелекту й даних у навчанні наголошується на необхідності прозорості, людського контролю, недопущенні дискримінації, захисті приватності та підтримці благополуччя учасників освітнього процесу [5]. У настановах ЮНЕСКО щодо генеративного ШІ в освіті та дослідженнях окремо підкреслено ризики неетичного застосування інструментів генерації текстів/зображень/сценаріїв, потребу академічної доброчесності, захисту персональних даних і недопущення підміни людського навчального досвіду штучно згенерованими сурогатами [6]. Отже, цифрові технології в підготовці медиків потрібно аналізувати не як нейтральні інструменти, а як педагогічні та етичні практики, що вимагають регуляції й осмисленого дизайну.

Переходячи безпосередньо до емоційного інтелекту, важливо підкреслити: у медичній освіті він набуває прикладного виміру через якість професійної комунікації й стійкість. Українські дослідження у сфері медсестринства останніх років підсилюють цю тезу. Так, у публікації про вплив емоційного інтелекту на ефективність роботи медичної сестри акцентовано, що емоційний інтелект пов'язаний із продуктивністю професійної взаємодії, організацією догляду, здатністю підтримувати пацієнта та діяти конструктивно в складних ситуаціях [10]. У матеріалі, присвяченому особливостям емоційного інтелекту медсестер, які навчаються на магістерській програмі з медсестринства, окреслено значущість емоційної сфери як чинника професійного становлення і здатності діяти в ситуаціях високого навантаження та комунікаційної складності [9]. Важливо, що такі публікації виникають не «поза» освітнім процесом, а всередині професійної підготовки, тобто можуть слугувати джерелом педагогічних висновків: розвиток емоційного інтелекту варто проєктувати як системний компонент освітньої програми, а не як разовий тренінг чи факультатив.

З огляду на це цифрові технології доцільно розглядати як середовище, у якому можна організувати повторювану практику, зворотний зв'язок і рефлексію — три ключові умови формування поведінкових умінь, пов'язаних із емоційним інтелектом. Якщо традиційна аудиторна робота часто обмежена часом і не завжди забезпечує безпечну можливість «програти» складну розмову кілька разів, то цифрові інструменти, навпаки, дозволяють повертатися до ситуацій, аналізувати їх фрагментарно, фіксувати зміни, порівнювати власні дії з еталонними комунікативними стратегіями. Однак така можливість реалізується лише тоді, коли цифровий інструмент включено в дидактичний сценарій, де студент не просто «переглядає відео» або «складає тест», а здійснює дію, отримує зворотний зв'язок і формує узагальнення для наступної практики.

Узагальнення викладених положень і наочного зіставлення педагогічного потенціалу цифрових рішень, можливих ризиків при їх застосуванні та варіантів їх усунення подано авторами у таблиці 1.

**Таблиця 1.**

**Порівняння цифрових інструментів і механізмів їхнього впливу на розвиток емоційного інтелекту майбутніх медичних фахівців**

| Цифровий інструмент | Механізм педагогічного впливу | Компоненти EI (що розвиваються) | Оцінювання/ризики →варіанти усунення ризиків |
|---|---|---|---|
| LMS (Moodle тощо) | Мікрокейси + рефлексія – регулярна формує «звичку» самоаналізу | самоусвідомлення; розуміння; саморегуляція | кейс-відповіді, рефлексивні записи/ ризик формалізації короткі чіткі критерії |
| Відеозв'язок (Teams/Zoom ) | Рольові консультації, деескалація, «емпатія на відстані» | соціальна регуляція; саморегуляція; емпатія | чек-лист + фідбек; ризик втоми → короткі сесії по 10–15 хв |
| Відеокейси + відеоаналіз | Повторний перегляд, «зупинка кадру», розбір невербальних маркерів | розпізнавання емоцій; розуміння; емпатійна точність | аналітичний звіт/розмітка маркерів; ризик стигми → правила психологічної безпеки |
| Розгалужені сценарії (branching) | Показ наслідків різних комунікативних стратегій; повторюваність і навчання на помилці | розуміння; соціальна регуляція; саморегуляція | сценарій вибору + обґрунтування; ризик «тестовості» → вимога аргументації |
| Віртуальні пацієнти/ цифрові кейси | Поєднання клінічного мислення з емоційним контекстом (страх, сором, опір, недовіра) | розуміння; емпатія; професійні межі | план комунікації + план ведення; ризик стандартизації → різні «персони» пацієнтів |
| Цифровий дебрифінг | Структура «що сталося – що відчував – що означає – що зміню»; формує саморегуляцію і стійкість | самоусвідомлення; саморегуляція; стійкість | форма дебрифінгу + план дій; ризик ретравматизації → добровільність деталізації, фасилітація |
| Е-портфоліо | Накопичення доказів прогресу, фідбеку і цілей; підтримка індивідуальної траєкторії | самоусвідомлення; саморегуляція; саморозвиток | портфоліо-артефакти; ризик бюрократизації → ліміти обсягу й регулярність |
| Форуми/ чати з модерацією | Тренування письмової емпатії, етики взаємодії, деескалації; командна підтримка | соціальна регуляція; емпатія; етичність комунікації | аналіз комунікації за рубрикою; ризик токсичності → правила і модерація |
| Самомоніторинг стану (форми) | Планова самодіагностика стресу/втоми й тригерів; розвиток навички відновлення | самоусвідомлення; саморегуляція | динаміка самоспостереження (конфіденційно); ризик «контролю» → лише підтримка, не санкції |

У практиці українських ЗВО найбільш поширеним цифровим середовищем є LMS (наприклад, Moodle) та подібні платформи для синхронної чи асинхронної взаємодії. Їхній потенціал для розвитку емоційного інтелекту часто недооцінюють, зводячи LMS до розміщення презентацій. Втім, якщо в LMS системно впроваджувати короткі рефлексивні мікрозавдання, сценарні кейси та інструменти взаємооцінювання, вона може виконувати роль «психолого-педагогічного тренажера» емпатійної поведінки. Для прикладу, щотижневі завдання можуть бути побудовані як аналіз коротких ситуацій з клінічної комунікації: студент визначає емоційні маркери (вербальні й невербальні), описує, чому він інтерпретує стан саме так, формулює запитання для уточнення і пропонує відповідь, що знижує напругу. Важливо, щоб оцінювання таких завдань не перетворювалося на перевірку «правильних слів», а орієнтувалося на аргументацію, відповідність етичним принципам і здатність бачити індивідуальний контекст пацієнта. Такі практики узгоджуються з рамками цифрових компетентностей, де онлайн-комунікація розглядається як співпраця, відповідальність і безпека [2; 4], а також з етичними настановами щодо даних і ШІ [5–6], адже кейси мають бути конфіденційними та не містити ідентифікаційних деталей реальних людей.

Наступним кроком має бути використання цифрових технологій у якості інструменту практики, а не лише для збору даних та їх аналізу. Тут особливого значення набувають симуляційні сценарії, у тому числі й різновекторні комунікативні ситуації. Особливо важливим у таких ситуаціях усвідомлення студентом – майбутнім медиком, що саме від його вибору типу взаємодії залежить подальша поведінка його «пацієнта» чи «родича». Саме такі сценарії дозволяють тренувати не тільки знання алгоритмів, а й гнучкість емоційної регуляції та деескалації. Це особливо важливо, наприклад, у ситуаціях коли пацієнт проявляє агресію, відчуває недовіру, впадає в паніку чи переживає шок від поганих новин. У традиційній аудиторній рольовій грі студент може отримати досвід один раз, тоді як цифровий сценарій дозволяє пройти його кілька разів, порівняти стратегії й побачити наслідки. Принципово важливо, щоб цифрові симуляції не зводилися до «вибору правильної репліки», а містили пояснення логіки взаємодії, етичні обмеження, і, за можливості, компонент самоспостереження. Для цього самі здобувачі освіти мають відповісти самі собі на запитання: «що я відчув(відчула) в момент напруги?», «як це вплинуло на мою відповідь?», «що могло б допомогти зберегти професійний тон?».

У реаліях сьогодення окремою зоною розвитку емоційного інтелекту стає телекомунікаційна взаємодія. Саме тому цифрова охорона здоров'я є стратегічним напрямом у світі й визначається ВООЗ як важлива складова сучасних систем [7]. Навіть якщо студентам ще не доводиться проводити справжні телемедичні консультацій, участь у навчальних рольових відео сесіях сприятиме розвитку в них «емпатії на відстані». Зрозуміло, що при відеозв'язку з пацієнтом спілкування буде відбуваєтися інакше. Дистанційно, через екран, важко помічати невербальні сигнали, чи то дрібні емоційні реакції пацієнта. Водночас проста пауза підчас розмови чи технічний збій зв'язку можуть бути хибно сприйняті самим пацієнтом як холодність або байдужість лікаря. Тому педагогічно виправдано буде включати в освітні компоненти короткі рольові телесесії із можливими подібними «ускладненнями» та їхнім подальшим розбором. При аналізі подібних ситуацій важливо акцентувати увагу на низці важливих питань:

- як майбутній медик забезпечив(ла) контакт із пацієнтом?
- чи перевірив(ла) розуміння пацієнтом своїх слів?
- як структуровано і логічно надавалися пацієнту пояснення?
- чи зумів(ла) підтримати пацієнта, не переходячи межу професійної ролі?

Саме тут емоційний інтелект проявляється як баланс між емпатією та професійними межами, а цифровий формат дозволяє записати фрагмент взаємодії для подальшого навчального аналізу (але лише за умови отримання інформованої згоди обох сторін і подальшого безпечного та відповідального зберігання матеріалу).

Ключовим елементом, що перетворює цифровий досвід на розвиток емоційного інтелекту, є рефлексія. Без рефлексії цифрові технології ризикують стати імітативними та поверховими. Якщо студент неусвідомлено виконує завдання за допомогою цифрових помічників, наприклад ШІ, але не демонструє розуміння матеріалу своєю поведінкою. Тому важливо системно впроваджувати цифровий дебрифінг — структуроване обговорення після симуляції чи рольової консультації, де послідовно аналізуються факт дії, емоційна реакція, інтерпретації, альтернативи та план удосконалення. Саме така структура дозволяє уникнути оціночних чи стигматизуючих суджень (на зразок - «ти неемпатичний»). Замість цього варто використовувати професійний аналіз - «у цей момент ваша відповідь могла бути сприйнята як різка чи неввічлива»; «подумайте, які слова і тон могли б знизити тривогу пацієнта?». У сучасних умовах підвищеного стресу і втоми подібна практика набуває ще й функції моральної підтримки, адже дозволяє майбутнім медикам осмислювати та опрацьовувати переживання емоційно важких кейси у безпечному місці - університеті. Оскільки значущість психічного здоров'я як пріоритету підкреслюється і в звіті ВООЗ про трансформацію психічного здоров'я [8] це задає загальний вектор для сучасної медичної освіти: навчальні практики мають не тільки вимагати результату, а й морально підтримувати студентів.

Разом із рефлексією та дебрифінгом доцільно впроваджувати е-портфоліо як форму фіксації прогресу у власних емоційно-комунікативних уміннях. Е-портфоліо може містити самооцінку, зворотний зв'язок викладача та одногрупників, короткі рефлексивні тексти про складні ситуації, а також індивідуальний план розвитку. В українських реаліях е-портфоліо корисне ще й тим, що забезпечує безперервність. Навіть якщо навчання переривається з якихось причин, студент повертається не до «порожнього місця», а до власної траєкторії прогресу. Водночас важливо уникнути бюрократизації та формалізації портфоліо, щоб воно не стало просто «папкою звітів». Портфоліо має працювати як інструмент зростання. Для цього записи у ньому мають вестись регулярно, бути короткими, але змістовними і не формальними.

Окремого обговорення потребує питання оцінювання розвитку емоційного інтелекту у майбутніх медичних фахівців. У цьому плані неможна оцінювати «відповідність емоцій» або «правильність емпатії». Такий підхід не тільки методологічно неправильний, а й може травмувати студента. При оцінюванні розвитку емоційного інтелекту важливо спиратися на саме на індикатори професійної комунікації та саморегуляції. Наприклад, враховувати, чи ставить студент відкриті запитання; чи віддзеркалює зміст і почуття співрозмовника; чи перевіряє розуміння; чи пояснює план дій зрозуміло; чи зберігає поважний тон у конфлікті; чи здатен визнати помилку й переформулювати. Ці індикатори можуть бути оформлені в рубрику, яка буде використана у симуляціях чи рольових заняттях. Також цифрові технології допомагають забезпечити прозорість: студент бачить критерії, отримує приклад зворотного зв'язку і має можливість повторити практику. У контексті сучасних дискусій про використання ШІ важливо зафіксувати: автоматизоване «вимірювання емпатії» за біометрією або непрозорими алгоритмами в освітньому процесі є чутливим і не відповідає підходам, що підкреслюють людський контроль, прозорість і відповідальність [5–6]. Допоміжне використання ШІ можливе лише як інструмент для транскрипції, структурування зворотного зв'язку чи підготовки чернеток сценаріїв, але рішення про оцінювання та педагогічні висновки мають залишатися за людиною-викладачем.

Усі описані можливості реалізуються лише за дотримання певних педагогічних умов. По-перше, потрібна психологічна безпека студентів у групі, адже формування емоційного інтелекту пов'язане із визнанням власних реакцій і помилок. Це означає чіткі правила: взаємну повагу, заборону приниження, право не розкривати надмірно особистий досвід, а також професійно-етичну фасилітацію викладача. По-друге, необхідна етичність роботи з даними: кейси мають бути обов'язково знеособленими, записи рольових сесій — з дозволу учасників, а зберігання їх записів — чітко контрольованим. По-третє, у реаліях України критичною важливою є адаптація кейсів до можливих пауз та перерв (у випадках повітряної тривоги чи іншої небезпеки). У цих випадках цифрові активності мають працювати асинхронно, бути «легкими» для мобільних пристроїв, а оцінювання — не залежати від одномоментної присутності на занятті. Ці умови відповідають не лише реаліям воєнного часу в Україні, а й логіці цифрової трансформації освіти, орієнтованої на доступність та гнучкість [3]. По-четверте, варто прямо враховувати цифрову втому: надто довгі перегляди ситуаційних відео знижують уважність і емпатійну чутливість, тому цифрові вправи повинні бути короткими, чергуватися з практикою в малих групах і не вимагати постійної залученості.

Поряд із наявністю необхідних умовами використання цифрових ресурсів для розвитку емоційного інтелекту майбутніх медиків потрібно враховувати також можливі ризики такого процесу. Найбільш очевидним ризиком є деперсоналізація комунікації, коли використання цифрових інструментів, особливо при асинхронному дистанційному типі навчання, привчає здобувачів освіти до використання певних шаблонів «правильних» у спілкуванні. Щоб уникнути цього, варто частіше оновлювати та ускладнювати завдання в кейсах так, щоб не було очевидного та однозначного варіанту їхнього розв'язання. Також треба навчити майбутніх медиків ставити логічні ,детальні та уточнювальні запитання для кращого розуміння кожної окремої ситуації. Іншим великим ризиком стає формалізація емпатії, коли оцінювання проявів емоційного інтелекту може перетворитися на «позначки» за критеріями відповідності «правильним відповідям», а не на щире розуміння ситуації, що розглядається. Протидією цьому має стати обов'язкове поєднання х чинників оцінювання із рефлексивними поясненнями самого студента. Майбутній медик має не лише продемонструвати знання та розуміння ситуації, а й обґрунтувати, чому він обрав саме таку стратегію і це може вплинути на його співрозмовника-пацієнта. Третій ризик — це нерівність доступу до технічних ресурсів, що в сучасних умовах війни в Україні може бути суттєвим. Відтак, необхідно передбачити резервні варіанти (текстові кейси замість відео, аудіо формати, можливість завантажити матеріал наперед). Четвертий ризик — неетичне використання генеративного ШІ, коли студент або викладач підміняє рефлексію згенерованим текстом чи створює «псевдореальні» клінічні історії без чітких позначок. Рекомендації ЮНЕСКО та Закон України «Про академічну доброчесність» наголошують на необхідності прозорої політики використання генеративного ШІ та навчання критичному ставленню до згенерованого контенту [6]. У підготовці медиків це питання особливо чутливе, адже недоброчесність у навчальній комунікації може згодом трансформуватися в небезпечну професійну поведінку.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що цифрові технології є ефективним інструментом для розвитку емоційного інтелекту майбутніх медичних фахівців. Їх функціональність проявляється саме завдяки можливості організувати керовану практику з повторенням, зворотним зв'язком та

рефлексією у зручному для використання, у сучасних українських реаліях, форматі (онлайн чи оф лайн). Тому, на нашу думку, саме в поєднанні педагогічної, етичної, цифрової та професійно-медичної сфери лежить шлях до практично значущого розвитку емоційного інтелекту в сучасному українському ЗВО.

Перспективи подальших досліджень, на нашу думку, доцільно пов'язувати з емпіричною перевіркою описаних нами моделей у конкретних освітніх компонентах. Зокрема, уваги заслуговує вивчення етичності фахової комунікації у клінічній практиці, розробка симуляційних курсів та валідних рубрик оцінювання та вивченням впливу цифрових практик на професійну стійкість студентів у стресових умовах.

**СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**


1. Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 167-р. [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80
2. Рамка цифрової компетентності для громадян України (DigCompUA). Міністерство цифрової трансформації України, 2021.[Електронний ресурс]. URL: https://osvita.diia.gov.ua/uploads/1/7451-ramka_cifrovoi_kompetentnosti.pdframka_cifrovoi_kompetentnosti.pdf.
3. Проєкт Концепції цифрової трансформації освіти і науки на період до 2026 року. [Електронний ресурс]. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/koncepciya-cifrovoyi-transformaciyi-osviti-i-nauki-monzaproshuye-do-gromadskogo-obgovorennya
4. Vuorikari, R., Kluzer, S. and Punie, Y., DigComp 2.2: The Digital Competence Framework for Citizens - With new examples of knowledge, skills and attitudes, EUR 31006 EN, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2022, ISBN 978-92-76-48882-8, doi:10.2760/115376, JRC128415.[Електронний ресурс]. URL: https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC128415
5. Ethical guidelines on the use of artificial intelligence and data in teaching and learning for educators, 2022. [Електронний ресурс]. URL: https://education.ec.europa.eu/news/ethical-guidelines-on-the-use-of-artificial-intelligence-and-data-in-teaching-and-learning-for-educators.
6. Guidance for generative AI in education and research. UNESCO, 2023. [Електронний ресурс]. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000386693.
7. Global strategy on digital health 2020–2025. World Health Organization, 2021. [Електронний ресурс]. URL: https://www.who.int/publications/i/item/9789240020924 .
8. World mental health report: transforming mental health for all. World Health Organization, 2022. [Електронний ресурс]. URL: https://www.who.int/publications/i/item/9789240049338
9. Наливайко Н. А. Модель формування емоційного інтелекту майбутнього лікаря / Н. А. Наливайко, А. В. Романенко // Духовно-інтелектуальне виховання і навчання молоді в XXI столітті: міжнародний періодичний збірник12 наукових праць / за заг. ред. В. П. Бабича, О. М. Хвостиченка. ─ Харків : ВНМОТ, 2023. ─ Вип. 5. ─ С. 127─129. [Електронний ресурс]. URL: https://repo.knmu.edu.ua/items/9dc766f6-bf61-4b06-80bf-2617828af853
10. Вплив емоційного інтелекту на ефективність роботи медичної сестри. BMBR. 2023. Т. 15, № 1 [Електронний ресурс]. URL: https://bmbr.com.ua/uk/journals/tom-15-1-2023/vpliv-emotsiynogo-intelektu-na-efektivnist-roboti-medichnoyi-sestri

**УДК 377.8.016:821.161.2:371.333**

**Бабійчук Тамара Василівна**
кандидат педагогічних наук, викладач-методист
Бердичівський педагогічний коледж

# ФОРМУЄМО УКРАЇНСЬКУ ІДЕНТИЧНІСТЬ: РОМАННИЙ ТРИПТИХ «ВОГНЕННІ СТОВПИ» РОМАНА ІВАНИЧУКА В ЗПФО

**Анотація.** Запропоновано два варіанти знайомства з романом «Вогненні стовпи» Романа Іваничука в педагогічному коледжі (заклад передвищої фахової освіти) – заняття та науково-практична конференція. Подано додатки до виконання різних видів робіт у студентській аудиторії.

**Ключові слова:** Україна, ідентичність, Роман Іваничук, «Вогненні стовпи», УПА, історична пам'ять.

Як відомо, Роман Іваничук (1929-2016) – відомий український прозаїк, редактор, педагог, культурний, політичний та громадський діяч.

У творчому доробку цього талановитого письменника – такі потужні романи на історичну тематику, як «Мальви», «Черлене вино», «Четвертий вимір», «Орда», «Ренегат», «Євангеліє від Томи», «Вогненні стовпи».

Вищезазначені твори Романа Іваничука українськоцентричні, адже не тільки піднімають (часто з небуття) пласти нашої трагічної і величної історії, а запрошують до відповідей на складні, іноді незручні, іноді небажані питання. Це насамперед питання ідентичности (за Тарасом Шевченком: «*…щО ми? / Чиї сини? Яких батьків? / Ким? За що закуті?*»).

Хто ми? Якого роду-племені? Як довго жили наші пращурі на цій благословенній місцині, шо зветься Україною, які вони були, наші вітчизняні Адами і Єви, у що вірили, яких традицій дотримувалися, як працювали, що створили, що занедбали, а що зруйнували, за що боролися; що для них було святим, а що – грішним, яких сусідів мали, як з ними співіснували, чи багато було ворогів і чому, чи мали своїх героїв, а зрадників теж мали? Хто, зрештою, винен у тому, що народ благородних і мужніх козаків перетворився на запобігливих прислужників коло чужого столу на своїй землі – на нікчемних козачків?

Твори Романа Іваничука зчищають з наших душ огидне і страшне манкуртство (що є втратою історичної пам’яти) і прищеплюють національну самосвідомість, тобто відчуття себе як українця – невід’ємної частинки свого народу – з його землею, мовою, вірою, культурою, історією, з його долею – долею поґвалтованого, обікраденого, покріпаченого тілом і душею – і водночас з долею трудівника, зодчого, поета, лицаря, воїна, переможця.

У романі **«Вогненні стовпи»** (2002) [1] автор чесно розповідає про січових стрільців, про батальйон «Нахтігаль», про дивізію «Галичина», про ОУН і УПА, про взаємини українців з поляками, московитами, мадярами, євреями, про українську діаспору, про патріотизм і космополітизм, шовінізм, про жертовність, вірність і зраду, про пам'ять і манкуртство…

Пропонуємо кілька варіантів знайомства з романом. Оскільки твір має значний обсяг, то вимагати до заняття прочитання всього роману, на наш погляд, не є правильним рішенням, оскільки нам треба заохотити до читання, а не відвернути від нього.

Можна і треба прочитати визначені викладачем уривки (з посиланням на точно вказані сторінки). Такий підхід, безперечно, зацікавить студентів, адже прочитане і осмислене на занятті, емоційно пережите відкладеться в довгостроковій пам’яті юнацтва, спонукатиме взяти в руки книгу і прочитати її повністю – очевидно, вже самому. Як підтверджує власна багаторічна практика, такий спосіб підготовки до заняття, по-перше, цінується студентами (про їхній час дбають); по-друге, насправді прочитується більше, ніж визначено (бо зацікавило), що є безперечною удачею викладача; по-третє, привчає всіх учасників бути, з одного боку, дисциплінованими, організованими, відповідальними, а з іншого – творчими, критично мислячими, емоційно наснаженими.

Заслуговує на увагу залучення до проведення зустрічі з романом не тільки студентів, а й викладачів різних дисциплін, насамперед – філологів і навіть батьків (за їхньої згоди), а також працівників культури і мистецтва тощо.

Надзвичайно увиразнюють зустріч з романом рольові ігри (діалоги / монологи героїв або літературні вітальні), буктейлери, трейлери.

**Перший варіант** – це аудиторне заняття – передбачає уважне домашнє прочитання книги другої – «Вогненні стовпи».

Викладач коротко знайомить присутніх зі своєрідною передісторією трагічних подій (**Додаток 1**).

Заслуховуються дві версії розгортання сюжету (наперед підготовлені студенти звітують про домашнє завдання: показати, чому можливі такі кінцівки – у першому випадку совєцький лейтенант Шпола готовий пристати до партизанів, але його, майже щойнонаверненого, розстрілює Василько; у другому випадку Шпола вбиває господарів і тікає до своїх.

Студенти мають пояснити, чому (у першому випадку) відбувається переосмислення Шполою свого життя або чому (у другому випадку) перебування в селянській родині в Йорданську ніч, навпаки, ще дужче озлобило цього ката.

Заохочується читання відповідних місць у творі і коментування їх.

Зрештою, студенти мимовільно починають дискутувати, яка версія все-таки є більш правдоподібною (**Додаток 2**).

Після диспуту (не всі студенти прийняли позицію, коли перемогла друга версія), викладач представляє третю версію, яка, виявляється, і є за задумом автора (це буде підтверджено при подальшому читанні роману) реальною.

Цікавим видом роботи є підготовлені діалоги двох українців – Івана Андрусяка і совєцького лейтенанта Шполи (**Додаток 3**, перша версія), а також монолог перевертня, шо став катом свого народу (**Додаток 4**, друга версія).

Студентам подобається групова робота над складанням буктрейлера / ів (**Додаток 5**), а також трейлера / ів. Особливо заохочуємо роботу над створенням трейлера – короткого (2-3 хв.) відеоролика, який повинен складатися з найбільш емоційно сильних знакових фрагментів майбутнього (поки шо присутнього лише в уяві студентів) фільму. Наголошуємо: студенти мають уважно (і не один раз) прочитати художній твір, за яким зніматиметься фільм, скласти сценарій, виокремити найважливіші і найбільш видовищні сцени у ньому, обговорити зйомку цих сцен у реальному часі і просторі за допомогою власних можливостей (рекомендуємо допомогу в складанні трейлера: https://www.youtube.com/watch?v=zQ9l-2AIoi0). Така робота, як бачимо, є колективним проєктом, є пропагандивною, відповідальною, творчою..

**Другий варіант** заняття за романом «Вогненні стовпи» – це науково-практична конференція, учасниками якої можуть стати охочі – студенти, викладачі та батьки, а також працівники різних сфер, зокрема культури, пенсіонери тощо. Звичайно, попередня робота з таким складом учасників вимагатиме від викладача особливої підготовки, але ми не раз пересвідчилися, що успішні тематичні строго регламентовані виступи під силу як окремим обдарованим студентам, так і старшим людям. Ми стверджуємо, що виступи в студентській аудиторії знайомих чи незнайомих людей демонструють серйозну увагу цих учасників і до запропонованих тем у цілому, і до роману «Вогненні стовпи» зокрема.

Такі виступи є гарним зразком для наслідування вони заохочують юнацтво до читання, підкреслимо, художніх творів українських письменників.

Безперечно, викладач повинен зустрітися з промовцями, спочатку коротко окреслити сюжетні лінії і проблематику роману, назвати героїв (виступ викладача), для мотивації зачитати кілька уривків з твору, відповісти на питання, узгодити теми виступів, а також запропонувати орієнтовний план майбутніх тез, обговорити форму презентації результатів самостійних пошуків. Промовців може бути 7-8, тривалість виступу – 5-7 хв. (особливо наголошуємо на дотриманні часових норм); учасники конференції повинні бути готовими до відповідей на питання, які стосуються їхньої дослідницької роботи.

Подаємо окремі зауваги викладача до можливих виступів і орієнтовні тези учасників конференції (**Додаток 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12**).

Студенти, які будуть слухачами конференції, отримують завдання продумати питання до промовців (**Додаток 13**) і озвучити внутрішній діалог з собою (**рефлексія**, **Додаток 14, 15, 16, 17**).

Після конференції можна запропонувати усім охочим познайомитися з буктрейлером роману «Вогненні стовпи», трейлером уявного фільму за цим твором (**Додаток 18**).

Кілька зауваг до виступу «Українсько-польські взаємини».

Бажано а) показати шовіністичну істерію поляків у 1939-му: українці – найнебезпечніший ворог України; б) осмислити криваві міжнаціональні протистояння; б) наголосити, як Роман Іваничук називає суд над оунівцями в Бережанах; г) озвучити виступ адвоката Франца Коковського як

звинувачення санаційній Польщі; д) прокоментувати розмову письменника Мирона Шинкарука з добродієм-поляком у поїзді.

Кілька зауваг до виступу «Українсько-московські взаємини».

Бажано розповісти про ментальність московитів, їхні грабежі українців, масові депортації, фізичне знищення навіть підозрілих, тортури в'язнів, а також ефективні способи боротьби з цією ордою і перемоги українства.

Кілька зауваг до виступу «**Дивізія «Галичина» на сторінках роману».**

Бажано прочитати відповідь Богдана Шинкарука на зауваження батька – колишнього січового стрільця (учитель Іван Шинкарук гнівається на сина Богдана, який зголосився в дивізію «Галичина»); зробити висновок: ці сторінки роману – про трагедію бездержавної нації, яка змушена воювати за незалежність під чужими знаменами…

Кілька зауваг до виступу «**Воїни УПА: життя, боротьба за Україну і героїчна смерть**». Бажано познайомитися з думками Василя Іванишина про твори Романа Іваничука, зокрема про діяльність УПА (а саме історія боротьби УПА за незалежність України є однією з сюжетних ліній роману «Вогненні стовпи», стаття «Вогненні стовпи національного подвигу» https://dontsov-nic.com.ua/vohnenni-stovpy-natsional-noho-podvyhu), коротко представити героїв, які свідомо стали на захист Вітчизни від трьох окупантів – московії, Німеччини і Польщі; подати оцінку національно-визвольних змагань українців у 40-50-х роках ХХ ст. ворогами і союзниками України.

Кілька зауваг до виступу «**Питання дискредитації визвольної боротьби воїнів УПА**». Бажано назвати причини такої дискредитації і способи її досягнення, зрозуміти небезпеку й досі поширюваного і агресивно насаджуваного у світі і в самій Україні міфу про бандерівців як головорізів, бандитів, нацистів.

Кілька зауваг до виступу «Проблема пристосуванства і зради в романі. Психологічний чинник».

Бажано усвідомити причини пристосуванства, довести, шо часто така позиція штовхає людину до зради, виокремити наслідки як угодовста (конформізму), так і відступництва (запроданства). Можна дослідити життєвий шлях зрадників Йосипа Кобацького та Юрка Гулейчука.

Кілька зауваг до виступу «**Місце діаспори в державотворенні України».** Бажано усвідомити полеміку Мирона Шинкарука і Ореста Потурая про українців, які після Другої світової емігрували і які залишилися; порушити питання про недостатню допомогу діаспори материковій Україні, озвучити кілька причин такого стану і, відповідно, виробити хоча б орієнтовні обов'язки для тих, хто не зрікся Вітчизни.

## Додатки

### Додаток 1. Орієнтовний виступ викладача

На краю гуцульського села живуть Іван і Марія Андрусяки із 16-річним сином Васильком. Йорданської ночі в їхню хату вривається совєцький офіцер – лейтенант Шпола з карального загону (на ранок цей загін повинен виселити до сибіру половину села, зокрема і Андрусяків, за «бандпособнічєство»). Офіцер без шинелі і без кобури з револьвером, що їх забув у сільської повії, хату якої зненацька обступили упівці. Василько повинен принести шинель і зброю, а заложниками залишаються батьки.

Автор подає три версії розгортання сюжету. І кожна має право на існування.

### Додаток 2. Орієнтовні виступи під час диспуту

**1.**Я вважаю, шо перша версія є правдоподібною.

… Начальник шешорського гарнізону лейтенант Шпола був схожий на убитого ним Андрія Андрусяка (старшого сина Івана і Марії) – віком, поставою, очима.

Упродовж усієї Йорданської ночі Марія була гіпнотизована цією схожістю Шполи і Андрія. Часом здавалося, що то не совєцький офіцер, а її син сидить за столом і розмовляє з батьком. Материнське серце Марії відчуло трагедію Шполи, який з раннього дитинства виховувався в колонії для дітей «ворогів народу». Жінка прагне воскресити в совєцького окупанта пам'ять про минуле, у якому були батьки, що служили Україні в час визвольних змагань 1917-1921…

А Шполі Марія нагадала матір – білу пані, яку хотів забути упродовж більш ніж двох десятків літ, але так і не зміг. А Іван, що пригортав Марію, яка заточилася від офіцерового удару, нагадав Шполі батька, полковника петлюрівського війська… А кутя з медом, маком і волоськими горіхами в гуцульській хаті нагадала енкаведисту іншу – ту, яку вродлива жінка (мати) клала до рота малому хлопчикові – йому, Шполі…

З'явилася маленька стежинка до порозуміння між представниками двох непримиренних сторін – батьками убитого бандерівця і убивцею їхнього сина.

Більше – розмовляючи з Андрусяками, совєцький офіцер починає чи не вперше замислюватися над тим, що його підступно обдурено і обікрадено ворожою владою, якій він ревно служить. Бо не знає Шпола, на відміну від Івана Андрусяка, ні любові, ні рідного дому (зростав у казенному, обгородженому високим парканом, де була муштра і де дитину називали петлюрою і вимагали разгаварівать па-чєлавєчєскі).

А ще лейтенант Шпола чув голос батька – петлюрівського полковника, і голос той намовляв зрадливого сина вирватися з тенет більшовицьких диявольів.

**2.**Я вважаю, що реалістичною є друга версія. Я не можу повірити, що Марія зуміла побачити в совєцькому офіцерові, хай навіть так схожому на її сина, щось людяне. Марія – мати, на руках якої вмер Андрій, «*зрешетований московськими кулями*», смертельно поранений людоловом. Так, саме людоловом, бо Шпола викликався вислідити невловимого ройового Андрія Андрусяка – щоб убити.

Безперечно, нам хочеться , щоб Андрусяки перемогли у моральному двобої з лейтенантом Шполою. Я розумію бажання автора: показати, і як блудний син після митарств повертається до рідного дому, і якої сили трагедію переживає Україна, коли її діти опиняються по різні сторони ідейних барикад.

Ми чомусь хочемо вірити в прозріння енкаведиста, шукаємо аргументу: він все-таки син петлюрівського полковника. Але це омана. Не видаваймо бажане за дійсне, інакше нас постійно не просто будуть обводити круг пальця – нас переможуть, поставлять на коліна та ще й збиткуватимуться з нашої довірливости, яку назвуть тупістю і слабкістю.

Чому в другому варіанті прозріння неможливе? Та тому, що Шпола ще з дитинства зрозумів: щоб вижити в державі, проти якої збройно йшов батько, треба йому, синові петлюрівського офіцера, свідомо привселюдно не тільки зректися батьків, не тільки вірно служити більшовицькій партії, але й бути першим – у всіх розбоях, що їх будь-коли чинитиме совєцька влада.

Совєцьке виховання не пропало марне. Син полковника УНР став не просто яничаром – він став катом.

«… він самовіддано боровся з упівцями, не знаючи ні жалю, ні страху, – був свято переконаний, що ворог мусить бути знищений, а ворогом був кожен, хто жив на цій землі; лейтенант аж надто ревно старався, вислужувався, ніби якусь провину викуплював перед начальством, ніби йому більш, ніж кому-небудь іншому з червонорубашників, треба було доводити свою вірнопідданість…»

«Перебуваючи перед війною в органах НКВД, Шпола завойовував довіру в командування виконанням найстрашніших наказів: розстрілював "ворогів народу", а перед відступом Червоної армії з Галичини перестріляв усіх в'язнів золочівської тюрми».

Сумлінно служив Шпола і в «смерші»: холоднокровно стріляв у спини своїм, коли хтось відставав від фронту.

Ненавидів хохляцьку мову, «*яка увійшла в його кров разом із молоком проклятої ним матері*», ненавидів усіх, хто розмовляв цією петлюрівською чи бандерівською мовою, «*люто їх нищив, розчавлював, плюндрував*».

Ніколи не зможе Шпола порозумітися з упівцями, бо руки його по лікті в крові кращих синів і доньок свого народу.

**Додаток 3. Діалоги Івана Андрусяка зі Шполою**

**Шпола**: Але скажи мені, батьку, за що ви тут так ненавидите совєтскую власть?

**Іван**: А за що її любити?.. Ось ви, лейтенанте, в сини мені годитеся, а «тикаєте» до мене, ніби я з вами свині пас. У нас так не водиться… Ви, совіти, прийшли до нас без любові, бо звідки вона візьметься в окупанта? То тільки рідний край спороджує любов, а чужий ненависть плодить… Я б розповів вам, що то за сила захована в кожній порошинці рідної землі і як вона волає, коли її втрачаєш. Але навіщо це вам, бездомному?

**Шпола**: А ви розказуйте, розказуйте. Врем'я швидше промине.

**Іван**: Єдиний провідник у житті людини – туга за своїм гніздом, і немає гіршого злочинця, як той, хто його руйнує.

**Шпола** (скривився): Да бросьтє ви… Невже ж би то я мав прожити весь свій вік, ніби кріт у норі, таж світ широкий, і гдє кусок хлєба, там дом родной! (глумливо засміявся, та відразу принишк під важким поглядом господаря).

**Іван**: Тому орда ніде спинитися не може, бо свого хліба викохати не вміє, чужий виїдає і далі котиться – вічно голодна.

**Шпола**: Я не маю куди вертатися, можу тільки служити – я ж нізвідки, і де моя стежка любові, не знаю. Мої родителі служили в петлюрівських бандах, я їх прокляв, – як же мені до них повертатися, про що ти говориш, хазяїн?

**Іван**: Але ж зрозумій, що москалі відвічно обзивали злочинцями тих, хто хотів визволитися з їхньої неволі, всі для них бандити: мазепинці, петлюрівці, бандерівці, повсталі грузини, чечени, вірмени, а то ж лицарі – і батько твій теж!... Та невже тобі не соромно, що ти невільник, раб? Ти пішов проти власного народу, став найманцем, зрадником! Тож рятуй себе, ходімо з нами в партизани…Чому ж ти воюєш на боці скаженої зграї сталінських бандитів, які знищили твоїх батьків? Адже знищили, правда?

**Шпола**: А якщо ви програєте?

**Іван**: То честь нам буде за праведно пролиту кров! І якби ти пішов з нами, то поліг би не в банді енкаведистів, які знищують твій народ, а в національній армії… Та невже так тяжко збагнути цілком просту істину: кожен народ мусить боротися за свободу –інакше загине.

**Додаток 4. Монолог лейтенанта Шполи**

«Кодло бандерівське, ви будете знищені, немов гаддя, бо єсьте іншими, ніж ми – завойовники; жовто-блакитники прокляті, ви мусите згинути лише через те, що хочете воскресити минуле, та невже ви осліпли й не бачите, що наша влада вічна, ми ж вас вистріляємо, вивішаємо, щоб не заважали встановлювати новий лад, й робитимуть це не тільки москалі, а й нащадки тих безумців, які наважилися колись явити світові синьо-жовте шмаття, – твої кревняки, хазяїне, котрі збагнули марність і шкідливість ваших зусиль… Це кажу вам я – лейтенант Шпола, син петлюрівського полковника, засуджений ним до катівського ремесла, я – найлютіший ваш ворог, який за все своє життя не зумів забути хохлацької мови, і в жилах моїх ще й досі тече отруйна жовто-блакитна кров!»

**Додаток 5. Матеріал для буктрейлера**

**Іван** (стрепенувся, гнівно глянув на лейтенанта, проте заговорив спокійно): Ви сказали – в банду? А в нас банд немає, у нас партизани… Банда – то коли десять-двадцять. А сто тисяч чоловік – то військо!

**Шпола** (заярився, сягнув рукою до стегна, де мала висіти кобура, та знітився і вмовк, втямивши, що обеззброєний і випадком відданий на ласку цим людям, в яких вимушений шукати порятунку): От бандера!

**Іван** (поволі підвівся з–за столу, обдав офіцера погордливим поглядом і проказав крізь зуби): То ви цим словом лаєтеся? А в нас воно не образа, а честь!

**Додаток 6. Тези виступу «Українсько-польські взаємини»**

Роман Іваничук про Галичину 1939:

«Німці впритул наблизилися до польсько-німецького кордону, проте це набагато менше лякало затятих патріотів, ніж утворення самостійної української держави за карпатськими перевалами.

Факт появи на політичній карті Європи незалежного клаптика української землі просто-таки приголомшив поляків, і загрожену Річ Посполиту залила шовіністична істерія: українці – найнебезпечніший ворог Польщі!»

Навіть втікаючи від німців у 39-му, поляки в Бережанах вбачали у своїй ганьбі… українців. Практично беззбройні польські вояки войовничо вигукували: «Nie damy ni gudzika!», «Niech zginie Ukraina, niech zginie chamski lud!»

З церкви вийшли люди і почали скандувати «Слава Україні!», «Хай живе Карпатська Україна!». Поляки оточили натовп і почали бити людей палицями, прихожани відтіснили нападників, тоді в людей полетіло каміння. Оскаженілий люд зім’яв напасників. Однак поляки не заспокоїлися: організували велику похоронну процесію і пронесли через місто оббиту чорним крепом домовину, на якій білою фарбою було написано «Ukraina zmarła»; і співали «Вічную пам’ять». На ранок мешканці знайшли потопелька із дощечкою на грудях: «Він умер за Україну».

«Польська влада в останній день свого існування арештувала понад сто осіб, правда, змушена була випустити всіх, крім двох організаторів супротиву... саме їх повинен був захищати в суді Франц Коковський.

Над містом літали німецькі літаки, через місто пробігали жалюгідні рештки гонорового польського війська, а в цей час ішов суд, на якому прокурор поспішив оголосити вирок двом українцям, які посміли постояти за національну честь, – п’ять літ концтабору в Березі Картузькій…

Той суд над оунівцями в Бережанах був останнім антиукраїнським актом санаційної Польщі — під власною шибеницею».

Роман Іваничук подає виступ адвоката Франца Коковського в оборону українців:

"Ваша честь! … ніде не записано, що право на свободу мають лише поляки. Уявіть себе на місці ваших батьків до 11 листопада 1918 року, коли-то Польща скинула із себе віковічні кайдани… Адже ви, поляки, так само, як і ці юнаки, звинувачені нині в державній зраді, боролися колись за свої національні ідеали, всмоктані з материнським молоком у снігах Сибіру і під твердим прусським

кулаком. Ви снили про безмежну вільну отчизну… й не допускали навіть думки, що за подібні ідеали боролися і боремося ми, українці…

Нині ви, можливо, вже й переконалися, що з окупованої вами Галичини скоріше чи пізніше треба вступитися, й це усвідомлення породжує у вас ще більшу лють і ненависть до нас… Але згадайте, на яких умовах прилучались ми до Польщі; загрожені більшовиками галичани спокусилися на заманливі гасла Пілсудського: "За нашу і вашу свободу!",

"Немає вільної Польщі без вільної України!" – тож хто виявився зрадником: ми, які замість обіцяної автономії отримали пацифікацію, Березу й ті самі права, які мали наші предки до Хмельницького, чи ви, котрі угоду між Петлюрою й Пілсудським так віроломно порушили?

Ви відібрали в нас політичні й фізичні інструменти боротьби, проте в нас залишилися національний міт, поезія й мораль, які привели українців знову до оружної боротьби: ми нині міняємо зброю мислі на багнети й набої й відвойовуємо українську незалежну державу…

А чей не мусили ми ставати ворогами, могли об'єднати ваш і наш національний потенціал в боротьбі проти спільного ворога, яким є Німеччина і москва.

Та дарма: ви й далі облудно вважаєте, що незгода між нами сталася через супротив ОУН. А то зовсім не так… Вогонь спричинює не тертя сірника об коробку – це наслідок, а причина в тому, що ми спільно витворили вогненебезпечний матеріал, який спалахує від необачного дотику.

Нині в українців остаточно утвердилася віра в можливість здобути незалежну державу: наш Іван Предтеча в тиші пустелі вже готується до великодної проповіді!»

Роман Іваничук каже, шо «*Франц Коковський виголосив звинувачення санаційній Польщі, забезпечивши цим виступом смертний вирок собі самому*…» (справді, совєти, які вступлять у Галичину, знищать усіх національно свідомих українців: списки їх залишила після себе польська влада; те, шо не встигли зробити польські шовіністи, те швидко докінчать московські «визволителі». Енкаведисти розстріляють Коковського з сином у тюрмі…)

**Додаток 7. Тези виступу «Українсько-московські взаємини»**

Сьогодні вартують уваги слова Богдана Лепкого, сказані напередодні Другої світової, про менталітет московита:

«*Богдан Лепкий висловлювався крайньо непримиренно щодо росії, й коли Коковський закинув гачок, мовляв, у Галичині шаленіє полонізація, а в Східній Україні, незважаючи на репресії, все ж у навчальних закладах панує українська мова, Лепкий, зазвичай спокійний і врівноважений, вибухнув антимосковською філіппікою.*

*"Не говоріть дурниць, Франце! Україна під большевиками гине, конає, купається в крові, а ви тішитеся, що вона українізується… Невже й вас діткнулася комуністична пропаганда? Нізащо в це не повірю… Але ж таки прослизає, прослизає до нас совєцька брехня, мовляв, росія змінилася, стала іншою: школи, література, республіки… Мана те все: московська ментальність залишилася такою ж, як і була, – нахабною й нетерпимою до українського народу…*

*Бо ми інші. Наш народ – то не фінсько-монгольська юрба, яка кров'ю й терором примушує підкорених до послуху, українці знадібні до парламентської системи урядування, українець шанує предковічні звичаї: громади, віча, судні ради… Через це і була зруйнована Січ і вирізаний Батурин, через це й нині стинають голови українській еліті за Збручем.*

*…ми мусимо мати власну державу!…"»*

Справді, вірити в добрих московитів не можна. Прикладом того є вуйко Мариняк, який багато років слухав московську пропаганду і вірив їй… Вуйко Мироняк усе своє життя «*стояв за комуну*», тому він з радістю майструє тріумфальну браму, через яку мають ввійти на Гуцульшину червоні. Але совіти розібрали тріумфальну арку, а самого чоловіка згодом убили – ні за що… А він «*лишень хотів би одне знати, чи можна буде при цих совітах хоч раз на день добре попоїсти*…»

А як же можна перемогти московію? Тільки силою.

У романі є місце, у якому розповідається, як на гімназиста Мирона серед білого дня на його ж подвір'ї напала ватага офіцерських синочків, які відчували себе господарями в цьому галицькому місті. По-московськи лихословлячи, ці малолітні бандити уже святкували перемогу над заціпенілим хлопцем. Мирон, зрозумівши, шо говорити нема з ким і шо зараз проллється його кров, «*рвучко нагнувся до землі, в розпачі вирвав з хідника важку камінну плиту, підняв її високо над головою і з криком "уб'ю!" кинувся на напасників – а тоді сталося чудо: умить розбіглася ватага, найстарший розбишака перший вибіг на вулицю, за ним повалили інші, ламаючи ветхий паркан; панічний страх опанував бандою, і її вмить не стало…*»

**Додаток 8. Тези виступу «Дивізія «Галичина» на сторінках роману»**

«*…І як ти можеш, сину, ставати на бік німецької сили після того, що сталося в Дебеславцях?...*

*... а чому татко записався до Українських січових стрільців і склав присягу австрійському цісареві тоді, коли австро-угорські каратели вішали по селах так званих москвофілів, чому татко не хоче нині зрозуміти, що створюється перша українська регулярна дивізія, яка стане ядром національної армії?*

*... та невже ти сліпий і не знаєш, і не чув, що на захід нестримно котиться червона лавина, яка розчавить вас разом з німцями?*

*... за Першої світової війни царська лавина докотилася аж до Маківки, такі, як татко, стояли на тій горі зі зброєю і не ховали в запічок.*

*... то були інші часи – розпадалися імперії…*

*... і нинішні імперії теж розпадуться, бо така закономірність, що у війнах вони валяться, але ви, прославлені комбатанти, нових часів розуміти не хочете,... а з чого складається нація, як не з родин, які треба оберігати?*

*... а хіба ваші батьки їх не мали, проте благословляли своїх синів в усусуси!*

*... а ти подумав, що буде з твоєю матір'ю, сестрою, братом, зі мною, коли сюди прийдуть більшовики й дізнаються, що ти служиш в дивізії "Галичина"?*

*... ви, старші, заховалися в мишачих нірках, а світ горить, і в ньому – Україна…*»

**Додаток 9. Тези виступу**

**«Воїни УПА: життя, боротьба за Україну і героїчна смерть».**

На сторінках роману «Вогненні стовпи» – відважні воїни ОУН-УПА. Це люди різного віку, різного соціального стану, навіть різних національностей.

Науковець Василь Іванишин про УПА:

«*Ця Армія протиставилась трьом окупантам, вела нерівну героїчну боротьбу з двома найбільшими і найстрашнішими імперіями світу, але не капітулювала і не зрадила української національної ідеї. Ця національна Армія без держави півтора десятиліття на очах байдужого і продажного політичного Заходу боролася в ім'я державності української нації і пішла не в забуття, а в безсмертя – чи то спливаючи кров'ю в степах України, по волинських пущах і на схилах Карпат, чи то падаючи в безіменні могили, як в окопи, по концтаборах ГУЛАГу. Ця Армія й досі тримає оборону українства і в час тотальної фальши і продажности, фарисейства і політичного дебілізму не дає ототожнити і змішати воєдино два різні поняття: національну Українську Соборну Самостійну Державу, за яку гинули кращі сини і дочки України, і те постколоніальне псевдодержавне утворення, яке називається нинішня Держава Україна, де реальна влада належить колишній партноменклатурі і криміналітету і де українська нація залишається безправною і бездержавною, грабованою і денаціоналізованою*».

Воїни УПА на сторінках роману – це живі люди, які мають свої мрії, переконання, захоплення, характер, свої таємниці і слабинки, однак їх усіх єднає бажання здобути Україні волю. За рідну державу майже всі вони віддають життя.

Віра в перемогу національно-визвольних змагань наснажує одногрупника Степана Бандери – Петра Вакалюка (псевдо Чарнота): «Завтра ми можемо програти, але ж переможемо післязавтра. За рік, за десять, за п'ятдесят! Наша боротьба закінчиться аж тоді, коли на політичній мапі Європи зазеленіє, немов море, простір від Сяну до Кубані, – і це буде виборена нами самостійна Україна! Якби я в це не вірив, то не йшов би нині на смерть».

Навіть начальник коломийського енкаведе майор Молін розуміє: перемогти УПА неможливо:

«*… я зрозумів, що ми їх ніколи не переможемо… Вони підривають себе в бункерах гранатами, щоб не здаватися в полон, перед розстрілом сміються тобі в обличчя, на допитах, а ви мої способи добре знаєте, вигукують "Ще не вмерла Україна!"; мало того – населення називає їх не інакше, як наші, пастухи на толоках виспівують бандерівських пісеньок… як воно там "Український повстанцю, в бою не відступай" – сам чув, навіть діти перед сном моляться за свою Україну і нашу погибель… У них є ідея, розумієте? Й ту ідею їм утверджуємо ми! Що жорстокіші стають наші акції, то впевненіше вони переходять з оборони до наступу. ... що ми далі робитимемо з цим проклятим народом, який у боротьбі з нами перемінився з під'яремного бидла у воїнів, що маємо чинити з населенням, яке дозріло до державницької ідеї? Хто її витруїть і як? Та ніхто й ніколи! ... ця війна не матиме кінця…*»

Іван Захарчук ще з гімназійних років був членом ОУН, збройно виборював Карпатську Україну. Поранений, він не припиняє боротьби, він свідомий того, шо «*час боротьби за незалежну Україну не*

*переривався ні на мить. Від Маківки, Вовчухів, Чорткова і донині…*». Іван Захарчук проходить жорсткий вишкіл у легіоні «Нахтігаль», стає надрайоновим провідником УПА (псевдо Буркут), полонений енкаведистами, стоїчно витримує фізичні тортури і гине в тюрмі.

Тяжкопоранений стрілець Богдан Шинкарук, підступно захоплений ворогами, «*усвідомлював, що ніколи вже не вирветься з лап енкаведистів, і все, що залишилося для нього – його власна честь, яку він мусить за будь-яку ціну зберегти...»*

Невловимий ройовий Андрій Андрусяк «налітав із своїм роєм на гарнізони в Лючі, Шешорах, Яблуниці, не залишав після себе жодного живого чекіста і зникав, мов привид». Це він «там наскочив з хлопцями на гарнізон, там авто з енкаведистами закидав гранатами, а то міст на Лючці розібрав і вантажівку з облавниками пустив у прірву, а ще в Хімчині стребків перестріляв…»

На місце підступно вбитого Андрія стає його молодший брат – 16-річний Василь.

… Василь Андрусяк не відійде на Захід, він свідомо обрав долю залишенця, до останнього буде воювати проти совєцьких окупантів, прийме страшну смерть разом зі своєю коханою Лідою Симотюк.

Українська Повстанська Армія, звичайно, складалася в основному із українців, але в ній воювали представники інших націй – навіть татари, євреї. Так, до сотенного Чарноти перейшов інтернаціональний загін під командуванням татарина Шірмата (усі хлопці відважно воювали і загинули в бою).

… Майор Молін хрипить до скатованої ним зв'язкової Сальомеї: «*Ти ж єврейка, жидовка пархата, як ти могла опинитися серед них, як?!*» і отримує неочікувану відповідь: *«… я пішла до них з вдячности за врятоване життя… мені хотілося довести собі самій, що й жиди здатні боротися, а не тільки йти на смерть, мов отара… І я довела це!*»

… Голландський генерал Едвард Ґоттеґем у молодості пристав до УПА разом зі своїм другом Пітом, служив сапером у Ворона. Між іншим, Піт загинув у бою за Україну…

Постарілий Едвард Ґоттеґем так осмислював діяльність УПА: *«*… можна сміливо ствердити, що УПА була найпоказовішим прикладом опору проти фашистського й комуністичного панування. Опір поляків, сербів, норвежців підтримували відповідні політичні коаліції, українці ж не мали ніякої зовнішньої підтримки і діяли в цілковитій ізоляції, тільки за підтримки свого народу, мусили воювати на три фронти».

## Додаток 10. Тези виступу
## «Питання дискредитації визвольної боротьби воїнів УПА»

Енкаведисти з метою прискорити розправу над воїнами УПА організовували десятки (сотні?) псевдобандерівських загонів, які доволі успішно працювали і виконували завдання, покладені на них совєцькими окупантами.

«НКВД засилає в стан УПА провокаторів, які, прикриваючись боротьбою із сексотами, чинять по селах звірства, викликають серед населення страх, розчарування й супротив партизанам…»

Так були вбиті Юрко Васютин , вуйко Мироняк.

Найдужче лютував лейтенант Шпола: «лютує по селах, мов скажена собака», про нього «ходила в окрузі моторошна слава: він убивав дівчат. Його знівечені жертви траплялися людям у камеральних лісах, під скалами над Пістинькою, в кущах і біля стежок, на них страшно було дивитися, і їх ховали в закритих трунах».

На шиях замучених дівчат садист Шпола вішав бірки з надписами «сексотка»…

Совєцький капітан Болідов хизується: він постійно і наполегливо оповіщає населення, що в структурі УПА – совєцька агентура.

«… період скритовбивств закінчився. Незабаром розпочнеться фронтальний наступ на УПА, й населення піде проти нас разом із бандерівцями; ті наші розправи із "сексотами" – розстріли, вішання, кидання живими в криниці – ефекту не дали, люди відразу зрозуміли, чиїх це рук робота, й тому настала пора знімати маски… Ця листівка сьогодні дуже доречна! Тепер бандпосібники знатимуть, що в структуру УПА проникли наші, й це наведе на людей панічний страх: скажіть, який вуйко захоче після цього давати нічним гостям харч, коли не знатиме, хто стоїть перед ним: справжній упівець чи енкаведист? Крім того, в самому СБ розпочнуться підозри, чистки…»

Цей досвідчений енкаведист Болідов був серед упівців і повсякчас показував свою відданість національній ідеї, знищуючи німців:

«Степан Боліда, запальний і авантюрний, робив засідки на німаків у густо заселених місцевостях: у відплату каратели спалювали житла, страчували невинних на сільських майданах, і люди проклинали партизанів».

На жаль, Іван Захарчук, знаючи про такі «подвиги» провокатора, не віддав свого ад'ютанта Боліду польовому суду УПА, тому був розстріляний Болідою (лише випадково вижив), а останній, взявши псевдо командира і проголосивши себе районовим провідником, протягом двох років тероризував цивільне населення багатьох сіл і знищував людей, називаючи невинних сексотами, які нібито зраджують партизанів. Люди тремтіли, почувши про самозванця у вишиваній сорочці, шо чинив звірства від імени УПА.

Іван Захарчук про страшну роль лжебандерівців в долі України.

«Іван зрозумів, що за своїм двійником він ще довго полюватиме і, може, ніколи не втрапить на його слід; в душу закрадався ядучий сумнів: а що коли лжебуркути, які вже нині, задовго до вирішальних боїв, почали сточувати організм Повстанської Армії, згодом проїдять її, мов короїди деревину, й вона ізсередини струхлявіє; в який спосіб виявляти провокаторів, кого запідозрювати, кому вірити, а кого знищувати; притлумлюючи тривогу, передчував Іван, як на поле їхньої боротьби насувається смерч недовіри, фатальних помилок, а може, й терору».

**Додаток 11. Тези виступу**

**«Проблема пристосуванства і зради в романі. Психологічний чинник»**

Пристосуванство, на перший погляд, є виправданим, коли диктується нібито чистими громадянськими інтересами. Учитель Іван Шинкарук замислюється над питанням, як жити і зберегтися українцям у чужій совєцькій державі після війни: «*Ми ж мусимо вчитися, працювати, дітей виховувати, осягаючи при тому науку толерантности, брехні й двуликости… Не біймося цих нових моральних чи то пак аморальних засад – бо що інше нам залишається, що? Коли ж відмовимося від подібних імперативів, то всі належні нам місця в суспільстві – від кафедр до робітничих верстатів – займуть чужинці, навіть до сіл, якщо ми не запропонуємо своїх керівників колективних господарств, пришлють окупанти злюмпенізованих платних гайдуків, які вчитимуть наших селян, як вони мають вирощувати хліб*».

Однак донька вчителя Юля заперечує батькові: небезпечно все життя прожити в масках Януса, бо «коли вони приростуть до шкіри, то й довічно Янусами залишимось: двуликість стане нормою нашої поведінки, і в кінцевому висліді ми станемо свідками й учасниками найогиднішого процесу: на наших очах брехня перемінюватиметься в правду, і ми теж станемо називати чорне білим…».

І все-таки вчитель Шинкарук бачить вихід лише в компромісах з владою, наївно вважаючи, шо в умовах окупації без нього не обійтися: «*Хіба я вас закликаю до зради своїх ідеалів, таж ні, я цього найбільше боюся і тому шукаю виходу зі становища: адже можна під лудою покори зберегти в стані ворога свої переконання… Я не заперечую також стратегічної доцільности нинішньої партизанської боротьби, яка вигартовує національну ідею, хоча й жодних шансів на перемогу немає… Але ж приносити користь своїй нації можна не тільки засобами збройної боротьби, і не тільки на дибах утверджується людська порядність… Усі воювати не можуть, і не треба теж, щоб усі вивіряли свою честь по тюрмах: поза полем відкритого бою існує тил, без якого не проживуть ні воїни, ні в'язні…*»

Юний Йосафат Юлинин зрікається України, бо вона закривавлена, бо не бачить її майбутнього, не вірить у її сили, на що Юля гнівно кидає: «*То ти й від хворої матері відмовишся? Та якщо б протягом всієї нашої історії так легко, як оце ти зараз, відмовлялися українці від України, то ми б давно вже її не мали, бо ж були в нас і Барабаші, і Носи, і Брюховецькі, та й яничарів усіх мастей мали–сьмо подостатком… А Україна – то не тільки празники, а й горе, і упадок духа, і програші, і зради – все це є Україною, а іншої не маємо!.. І цю спузу з нашої історії може змити тільки праведна кров борців…*»

Зрадником у романі є Павло Воронюк. Саме він, яничар проклятий, зганьбив ту ідею, якій палко присягав бути вірним. Енкаведист майор Молін торжествує: «*я знеславлю ваші ідеї – серед білого дня, самим центром Коломиї тебе й полоненого бандерівця конвоюватиме до тюрми упівський старшина в мундирі підхорунжого й у мазепинці з тризубом, і хай бачать найзаповзятіші українські патріоти, на що здатні воїни, які обіцяють вибороти для них самостійну Україну!*»

Огиду викликає ше один зрадник – сільський курокрад, люмпак, безбожник і пияк Юрко Гулейчук. Цей чоловічок у 1939-му скидав дзвони з церков, тепер же, у 1945-му, добровільно став стребком – найдосвідченішим катом в обслузі старшого лейтенанта Картавцева. Саме Гулейчук вистежив у криївці Василя Андрусяка, нещадно бив хлопця і його кохану, а потім виконав наказ свого хазяїна-садиста: «*"Пріступай к дєлу, то твайо послєднєє заданіє: сдєлай так, штоби еті любовнікі навєкі осталісь вмєстє, а тогда получіш, чєво хатєл". Стребок обв'язав дротом дві постаті, які злилися в одну, дівчина сховала голову на грудях хлопця, щоб не бачити страшної смерті, й міцно обняла коханого; стребок підвів зв'язаних до цямрини і що мав сили турнув їх у чорну нору…*»

А скільки їх, неназваних зрадників, які самі охоче пропонували свої послуги совєцькій окупантській владі, ставали стребками: «Більше, ніж пайдьошників, боявся нарід стребків – чи то вони так ревно вислужувалися перед своїми хлібодавцями, або ж свій сором за зраду притлумлювали нахабністю, грубіянством і жорстокістю».

**Додаток 12. Тези виступу «Місце діаспори в державотворенні України»**

Справді, генерал Чупринка розпорядився відправити рейдом через Чехословаччину частину армії за кордон із завданням – розповісти Європі про чин УПА. Референт полковника Коновальця Окружний провідник СБ Орест Потурай (псевдо Ворон) вважав рейд далекоглядною стратегією: «… *рейд – не розвага і не втеча з поля бою, це така сама збройна боротьба, як і в краю, і не вгадаєш, де певніше можеш зберегти своє життя. У рейд ідуть найдисциплінованіші вояки… ми повинні зберегти сили, мусимо створити закордонні частини нашої армії, а для цього потрібні більш-менш освічені люди, які до того хоч трохи володіють чужою мовою – у цьому разі німецькою…*» Ворон вірить, шо незабаром буде війна з більшовиками, тоді знадобляться вирятувані бійці УПА. А війни не було…

… із тисячі повстанців перейшло кордон Німеччини не більше трьохсот, люди пробивалися з боями (проти них було кинуто до шести тисяч совєцького війська).

Через десятиліття Ворон так розмірковує про виконання своєї місії: «А ми пробили стіну більшовицької тюрми, щоб перед усім світом заявити протест проти зганьблення українського народу московськими окупантами й розповісти чужинцям про нашу визвольну боротьбу на рідних землях… Ми заманіфестувати перед світом ідею державності України».

Але Мирон Шинкарук ставить незручне питання: «*Так чому ж той світ мовчав, дивлячись на безпрецедентно нерівну війну?*». Безперечно, можна знайти відповідь (і її дає Ворон і такі, як він): винні західні політики (добра частина яких була куплена москвою), які боялися нової війни, які сповідували цинічну думку Бернарда Шоу: «*Ніхто не хоче розпочинати війну через країну, про яку мало хто знає, де вона знаходиться на мапі*».

Отож рейд, як чесно говорить письменник Шинкарук, «не досягнув мети, якщо вам не вдалося окреслити кордонів нашої нації на європейських картах».

Коли сьогодні повсякчас дякують діаспорі, зокрема і за її великий внесок у проголошення незалежности в 1991-му, то це є напівправдою. Незалежність – це справа рук тих, хто залишився в Україні і дорогою ціною платив за наш суверенітет. Так, діаспора допомагала, але допомога була далеко не та, яка могла бути і на яку покладали великі (виявилось, марні) надії українці, які не покинули Вітчизну, шо знемагала в совєцькому ярмі.

Уже постарілий Ворон продовжує твердити, шо «*українці потрібні Україні всюди*». Так, потрібні. Але, на жаль, наша діаспора ніколи не проміняє комфорт існування на працю і боротьбу за ствердження України. Діаспора не повернеться в Україну, не стане мурувати фундамент дому, коли живе вона там, де дім має не тільки надійний фундамент, а й дах. Кількість українських емігрантів шороку збільшуватиметься, а їхнім дітям Україна перестане бути матір'ю. До речі, сини Ворона, народжені на чужині, байдужі до України (про шо він сумно зізнається).

Справедливо, хоча й жорстко звучать слова Мирона Шинкарука: «І чи треба, щоб Потурай доконче повертався в Україну, якщо він устиг прирости до чужої землі й почувається на ній натурально: природність побуту, напевне, сприяє ефективності його діяльности, й ніколи він не вживеться з новими законами, які сформувалися за пів століття в невідомих для нього умовах життя на рідній землі…».

Отож покладатися в розбудові України маємо лише на себе – тобто тих, хто не зрадив Вітчизну в найлютіші часи. А сьогодні, у час українсько-московської війни, часи є найлютішими…

**Додаток 13. Орієнтовні питання до промовців**

1.Як так сталося, шо енкаведист Болідов тероризував протягом двох років гуцульські села, називаючи себе упівським провідником Буркутом?

2.Чи правильно вчинив плковник Степовий, коли наказав відпустити полоненого упівцями лейтенанта Шполу?

3.Чому так само ніхто не карає Йосипа Кобацького, сексота чинбаря Онуфрія, хоча всі знають про злочини цих покидьків? Чи правильно це?

4.Чому Ганна Палійчук на перезахороненні не назвала імена загиблих – Василя Андрусяка і Ліди Симотюк? А як же з пам'яттю нашадків? Чи треба пам'ятати безіменних?

5.Чому в незалежній Україні вільно себе почуває енкаведистський полковник Молін, а Болідов сьогодні спокійно керує партією «Родіна» і шельмує в газетах націоналістів?

6.Чи згодні ви з думками автора про демократію, яка зсередини знищує Україну?

**Додаток 14. Рефлексія (виступ «Українсько-польські взаємини»)**

Розповідаючи про українсько-польські взаємини, Роман Іваничук називає одну з причин майбутньої Волинської трагедії і чи не сьогоднішньої антиукраїнської істерії поляків. Боляче, шо наших сусідів ніякі уроки історії не вчать. Важко пояснити, чому більшість мешканців нібито демократичної Польщі (країна – член ЄС) чують тільки себе, не хочуть знати правди і не прогнозують майбутнього, а воно може бути печальним, коли московія переможе…

**Додаток 15. Рефлексія**

(виступ «Воїни УПА: життя, боротьба за Україну і героїчна смерть»)

Я розумію, чому більшість українців ще й сьогодні не можуть зрозуміти, що без УПА не було б ні самостійної України, ні потужного опору ЗСУ московським окупантам. Це несприйняття або байдужість – від совєцької пропаганди, яка своїх бандитів називала героями, а наших героїв іменувала бандитами і примушувала своїх бандитів величати, а наших героїв – ганьбити…

Я не розумію, чому такі мудрі країни світу лякаються нашої УПА (до речі, Нюрнберзький трибунал назвав УПА такою, шо боролася проти нацистів за незалежну Україну). Чому Польща та Ізраїль репетують, шо з Бандерою і УПА Україна не потрібна світові, чому диктують свої умови нашому Інститутові національної пам'яті, чому протестують проти створення Національного пантеону України (це при тому, шо в цих країнах є і свій Інститут національної пам'яті, і свій Національний пантеон). Може, українцям слід рішучіше і безкомпромісніше відстоювати свої державні кордони?

**Додаток 16. Рефлексія**

(виступ «Проблема пристосуванства і зради в романі. Психологічний чинник»)

Безперечно, талановитий у майбутньому математик Йосафат Юлинин – пристосуванець. Цей чоловік дбає лише про себе, про свій комфорт, про свій інтерес. Для нього не існує інтересів держави. Він готовий відмовитися від Вітчизни, яка не забезпечує йому соціальну захищеність. Він, на жаль, не розуміє, шо така захищеність може бути лише там, де здобуто політичну незалежність. А от боротися за самостійну Україну, тобто мати обов'язок перед Батьківщиною, Йосафат не хоче. Йосафат хоче від України лише задоволення всіх своїх прав.

Такими, як Йосафат, сьогодні є, на жаль, ті мешканці України, які, емігрувавши в ЄС, повертатися додому не збираються, бо в рідному краї немає ніяких гарантій на сите життя. Ці люди обурюються, коли їм нагадують, що в Україні треба самому побудувати таке життя, як, наприклад, у Німеччині чи Чехії, Швеції, Литві…

… Я думаю, що Павло Воронюк навіть не помишляв зраджувати. Він хотів вижити і, перехитривши совєцьких чекістів, повернутися в УПА, продовжити боротьбу. Воронюк недооцінив ворога, мимоволі став не просто зрадником, а завдав нищівного удару по авторитетові українських повстанців. Совєцькі окупанти отримали великий козир: пів Коломиї дивилося, як зрадник-упівець конвоює побитого пораненого побратима. Про що міг подумати (і подумав!) пересічний чоловік? Про те, яка велика сила в совєтів і опиратися їй – безглуздо; про те, шо в лавах УПА кожен другий – зрадник, отож довіряти партизанам чи допомагати їм - небезпечно…

**Додаток 17. Рефлексія**

(виступ «Місце діаспори в державотворенні України»)

Мені боляче слухати, як вустами Ворона озвучується велика, а може, вирішальна роль діаспори у проголошенні незалежности України і водночас применшується роль тих моїх співвітчизників, які не виїхали, а залишилися. У мене, звичайно, є претензії до сучасних українців, які за кордоном ще заявляють про свій зв'язок з Україною, але при тому майже нічого конкретного і вагомого не роблять. Хіба не можна, наприклад, створити військові формування з українців діаспори, активізувати українськоцентричний інформпростор у світі тощо.

Додаток 18. Матеріали для трейлера

**Ганна:** Як ти, Лідо, не збоялася в них стріляти?

**Ліда:** У ворога стріляти не страшно, вуйно Анно.

**Юля**: Про що думаєш, Іване?

**Захарчук**: Про те, що я не вбив іще Болідова. Доки живі я і він – доти наша війна не закінчиться. Колись один із нас загине, й тоді переможець стане володарем краю. Я мушу вбити Болідова!

**Онуфрій**: Побавилися трохи в державу та й доста, не треба було того цуресу й розпочинати, як маєте нині давати гоцадрала, – беріться, люди, до роботи, большевики трудящих шанують і ніц вам не зроблять, а цю онучу (показав на синьо-жовтий прапор, що лопотів над стодолою) скиньте й порвіть, настане в селі спокій, весь край давно прийшов із совітами до згоди, лишень ми…

**Юля**: Ніщо не пропадає марно, татку. На нашій крові проросте незалежність України, й це станеться ще за життя нашого покоління.

**Шинкарук**: Ви теж вірите в це, пане Іване?

**Захарчук**: Вірю, пане вчителю…

**СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**

1. Іваничук Роман. Вогненні стовпи. URL: https://osvita.ua/school/literature/i/69623/

**DOI: https://doi.org/10.64828/conf-153-2026-6**
**УДК 378.6:355.23:37.035.6(477)**

**Жукова А. Р.**
PhD з педагогічних наук
професор кафедри іноземних мов та військового перекладу
Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
м. Львів, Україна
**Процьків Н. С.**
викладач кафедри іноземних мов
Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
м. Львів, Україна
**Ільчишин І. Б.**
викладач кафедри іноземних мов
Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
м. Львів, Україна

# ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ КУРСАНТІВ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Сучасний етап розвитку України визначається глибинними суспільно-політичними трансформаціями, зумовленими повномасштабною збройною агресією РФ, необхідністю зміцнення оборонного потенціалу та стратегічним курсом на інтеграцію до євроатлантичного безпекового простору. За цих умов підвищуються вимоги до професійно-особистісної підготовки майбутніх офіцерів Збройних Сил України (ЗСУ). Сучасний військовий фахівець має поєднувати високий рівень фахової компетентності з розвиненою громадянською свідомістю, демократичними цінностями, правовою культурою та усвідомленою персональною відповідальністю за захист державного суверенітету. Відтак, цілеспрямоване формування громадянської ідентичності курсантів виступає пріоритетним завданням реформування системи вищої військової освіти, адже саме цей детермінант забезпечує консолідацію особового складу, високу мотивацію до служби та загальну стійкість оборонної системи.

Ефективність суб’єктного становлення майбутніх офіцерів у закладах вищої військової освіти (ЗВВО) підпорядкована якості організаційно-методичного забезпечення. Зазначений процес вимагає не лише модернізації змісту освітньо-професійних програм, а й створення сприятливого педагогічного середовища. Останнє передбачає імплементацію новітніх освітніх технологій, синергію навчальної, виховної та практичної діяльності, а також розвиток у курсантів критичного мислення, лідерського потенціалу й здатності керуватися нормами професійної військової етики в умовах суспільних викликів.

З огляду на те, що ідентичність особистості є динамічною та багаторівневою конструкцією, яка трансформується протягом життя, громадянська ідентичність розглядається як складноструктуроване утворення, що відображає ототожнення індивідуального «Я» з державно-цивілізованою спільнотою на свідомому та підсвідомому рівнях. Згідно із Законом України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», *«українська громадянська ідентичність – це стійке усвідомлення громадянином України та закордонним українцем свого політико-правового зв’язку з Україною, українським народом та громадянським суспільством»*[3].

У контексті військово-педагогічної науки **громадянська ідентичність майбутнього офіцера ЗСУ** трактується як інтегративна, динамічна система ціннісно-смислових орієнтацій, знань, мотивів та поведінкових паттернів. Вона визначає усвідомлення курсантом належності до українського народу, добровільне прийняття обов'язку щодо захисту Батьківщини та готовність діяти у межах Конституції України, військової присяги та міжнародного гуманітарного права. Поєднуючи

громадянський, національний та професійно-військовий компоненти, ця ідентичність є базисом для формування офіцера-патріота й ефективного лідера.

Процес становлення громадянської ідентичності курсантів обумовлений дією двох груп чинників:

- зовнішні, тут розуміємо, що нормативно-правова база національно-патріотичного виховання, специфіка військово-освітньої системи, соціокультурні умови, бойовий досвід ЗСУ, референтний приклад науково-педагогічного складу та вплив інформаційного поля.
- внутрішні, де передбачаємо, що суб'єктивна мотивація до проходження військової служби, індивідуально-ціннісна система, морально-етичні переконання, рівень особистісної зрілості та прагнення до самовдосконалення.

Формування даної якості здійснюється у процесі аудиторної, військово-професійної, виховної, науково-дослідної та громадсько-волонтерської діяльності. Ключовою умовою є вибудовування освітнього середовища, базованого на принципах академічної доброчесності, поваги до гідності, демократичного комунікативного style та відкритого діалогу між суб'єктами освітнього процесу.

Вчені розглядають так звані аксиологічні орієнтири і повязують з ними методичні технології, де фундаментом формування громадянської ідентичності слугують:

- національна самосвідомість та історична пам'ять;
- демократичні та громадянські цінності;
- патріотизм, самоорганізація й суб'єктна відповідальність.

Методичний інструментарій спирається на **компетентнісний підхід**, що передбачає синтез громадянської компетентності з управлінськими, лідерськими та комунікативними навичками. Для досягнення окресленої мети застосовується широкий спектр технологій:

1. **освітні:** технології розвитку критичного мислення, кейс-стаді (case-study), проєктні методи, інтерактивні та проблемні лекції.
2. **виховні:** соціально-орієнтовані проєкти, національно-патріотичні акції, студентське самоврядування, аналіз актуального бойового досвіду та популяризація прикладів винятковго героїзму.
3. **цифрові:** мультимедійні ресурси, симуляційні тренажери, платформи дистанційного навчання та електронні курси, що дозволяють моделювати критичні ситуації прийняття рішень. Окремий акцент робиться на розвитку **медіаграмотності** як засобі протидії інформаційно-психологічним операціям (ІПСО) ворога.

Важливою умовою є наскрізна інтеграція громадянської проблематики у зміст усіх навчальних дисциплін (від тактичної підготовки й військового управління до іноземної мови та міжнародного гуманітарного права). Це дозволяє акцентувати увагу на цивільно-військовому співробітництві, етиці командира та демократичному контролі.Ключовим суб'єктом цього процесу виступає викладач/командир, який є особистісним орієнтиром морально-етичної та професійної поведінки. Його психолого-педагогічний супровід спрямований на інтеріоризацію курсантами громадянських цінностей та усвідомлення ними відповідальності за безпеку держави.Специфіка громадянської ідентичності офіцера полягає в її нерозривному синергічному зв'язку з професійною військовою ідентичністю, а її ефективне формування є результатом послідовного виховного впливу, заснованого на принципах гуманізму, законності, толерантності та культуровідповідності.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:


1. Баглай М. В. Виховання громадянської позиції курсантів військових закладів вищої освіти: теоретичний аспект. Проблеми інженерно-педагогічної освіти. 2023. № 81. С. 124–130. https://doi.org/10.32820/2074-8922-2023-81-124-130.
2. Журба К., Шкільна І. Формування громадянської ідентичності студентів як умови національної солідарності у воєнний час. Advanced Linguistics. 2023. №11. С. 146–153. https://doi.org/10.20535/2617-5339.2023.11.277983

3. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text (дата звернення: 15.08.2026).

# PSYCHOLOGY AND PSYCHIATRY

**УДК 159.923:159.944.4-057.875:61**

**Ліннік Юрій Володимирович**
кандидат філософських наук, доцент
**Бухальська Світлана Євгеніївна**
кандидат педагогічних наук, доцент
**Казмірук Лариса Петрівна**
вихователь-методист
КЗВО «Рівненська медична академія»
м. Рівне, Україна

## ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК СТРЕСОСТІЙКОСТІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ОСОБИСТІСНОГО ПСИХОЛОГІЧНОГО ГОМЕОСТАЗУ ЗДОБУВАЧІВ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ

**Анотація.** У публікації розглянуто проблему формування навичок стресостійкості майбутніх фахівців сфери охорони здоров'я з огляду саморегуляції, що виявляється у формі психологічного гомеостазу особистості. Обґрунтовано актуальність формування стресостійкості в умовах значного психоемоційного навантаження, зумовленого специфікою професійної підготовки майбутніх медичних працівників та додатковими стресогенними чинниками воєнного часу. Уточнено зміст дефініції «стресостійкість», зокрема розглянуто як динамічну особистісну характеристику, що виявляється у здатності підтримувати функціональність, адаптуватися до складних обставин та відновлювати психологічну рівновагу після дії стресового навантаження. Під психологічним гомеостазом визначено як теоретичну основу розуміння механізмів підтримання та відновлення функціональної рівноваги особистості у форматі саморегуляції. Проаналізовано роль психологічної саморегуляції, когнітивної та емоційної регуляції, копінг-стратегій, особистісних ресурсів, фізичного стану та можливого відновлення у формуванні стресостійкості. Обґрунтовано доцільність формування взаємопов'язаних навичок розпізнавання власного психоемоційного стану, саморегуляції, когнітивної переоцінки, адаптивного реагування, мобілізації ресурсів та відновлення. Запропоновано розглядати формування стресостійкості як циклічний процес: розпізнавання змін стану → саморегуляція → адаптивне реагування → мобілізація ресурсів → відновлення функціональної рівноваги. Рекомендовано доцільність системного включення формування навичок психологічної саморегуляції в освітній процес закладів медичної освіти.

**Ключові слова:** стресостійкість, психологічний гомеостаз, здобувачі медичної освіти, саморегуляція, професійна підготовка.

Професійна підготовка майбутніх медичних працівників відбувається в умовах значного психоемоційного навантаження, що зумовлене інтенсивністю здобуття знань, великим обсягом інформації, необхідністю опанування практичних навичок та початковим залученням до професійно орієнтованої діяльності. Особливості медичної освіти передбачають насамперед комунікативну взаємодію з пацієнтами, необхідність прийняття відповідальних рішень і реагування на ситуації, які супроводжуються емоційним напруженням. В умовах війни зазначені чинники доповнюються невизначеністю, загрозами безпеці, порушенням звичного ритму життя та постійною необхідністю адаптації до змінюваних умов, що посилює психоемоційне навантаження на здобувачів медичної освіти [1, с. 120-121].

Водночас реакція особистості на несприятливі обставини не визначається виключно їхньою інтенсивністю. Однакові за характером ситуації викликають різний рівень психоемоційного напруження та по-різному позначаються на навчальній діяльності здобувачів освіти, що зумовлює необхідність врахування індивідуальних здатностей особистості щодо регуляції власного стану, реагування на труднощі та адаптації до змінюваних умов.

У зв'язку з цим формування стресостійкості є важливою складовою професійної підготовки майбутнього медичного працівника, що передбачає збереження продуктивного функціонування в умовах психоемоційного напруження та відновлення після впливу стресових чинників. Таке бачення

проблеми актуалізує необхідність розгляду механізмів, що забезпечують підтримання внутрішньої рівноваги особистості під час стресу та її відновлення після його завершення.

Стресостійкість доцільно розглядати не як здатність особистості просто витримувати дію стресових чинників, а як динамічну характеристику, що виявляється у збереженні функціональності, адаптації до складних обставин та відновленні після психоемоційного напруження. Такий підхід дає змогу змістити акцент із самого факту наявності стресу на особливості реагування особистості та її здатність регулювати власний стан відповідно до вимог ситуації. Результати дослідження студентів закладів медичної освіти засвідчили взаємозв'язок рівня стресостійкості з індивідуально-психологічними характеристиками, резилієнтністю, життєстійкістю та особливостями психологічного захисту [2, с. 64-65].

Для здобувачів медичної освіти це має особливе значення, оскільки здобуття медичного фаху передбачає поступове наближення до реальних умов професійної діяльності, що потребують не лише засвоєння знань і практичних навичок, а й готовності діяти за умов психоемоційного напруження. У таких обставинах стресостійкість виявляється у збереженні необхідного рівня функціонування, регуляції емоційних реакцій, адаптації до змін та відновленні після навантаження.

Отже, формування стресостійкості передбачає розвиток здатності особистості мобільно реагувати на стресові ситуації без втрати здатності до якісної діяльності. Такий підхід створює підґрунтя для подальшого розгляду внутрішніх механізмів, за допомогою яких особистість підтримує та відновлює свій психоемоційний стан.

У такому розумінні стресостійкості особливого значення набуває поняття психологічного гомеостазу, яке дає змогу розглядати збереження та відновлення психологічної рівноваги як динамічний процес узгодження стану особистості зі змінюваними вимогами середовища. У змісті психологічного гомеостазу розуміємо динамічний процес підтримання внутрішньої рівноваги, що забезпечується регуляцією психоемоційного стану відповідно до характеру та інтенсивності зовнішніх і внутрішніх впливів [3].

З означених позицій стрес не розглядається як чинник, що автоматично порушує функціонування особистості. Стресогенний вплив залежить від того, як особистість сприймає та оцінює ситуацію, якими можливостями регуляції володіє та які способи реагування використовує. Тому одна й та сама навчальна або професійно орієнтована ситуація викликає психоемоційне напруження та дезорганізацію діяльності в одного здобувача, тоді як в іншого — мобілізацію та збереження необхідного рівня функціонування.

У цьому контексті психологічний гомеостаз не означає постійного збереження незмінного психоемоційного стану. Навпаки, він передбачає реагування на зміни, тимчасове підвищення або зниження рівня напруження відповідно до вимог ситуації та подальше повернення до оптимального рівня функціонування. Саме така динамічність дає змогу пов'язати психологічний гомеостаз зі стресостійкістю, зокрема: стійкість полягає не у відсутності реакції на стрес, а в регуляції цієї реакції, вияву мобільності, збереженні дієвості та відновленні психологічної рівноваги.

Отже, розгляд стресостійкості через призму психологічного гомеостазу дозволяє зосередитися на внутрішніх процесах регуляції, завдяки яким особистість узгоджує власний психоемоційний стан із вимогами ситуації. Це створює засади для подальшого аналізу саморегуляції як одного з основних механізмів підтримання психологічної рівноваги.

Дієвим механізмом підтримання психологічного гомеостазу є саморегуляція, що забезпечує своєчасне розпізнавання змін власного стану, їх оцінювання та вибір відповідних способів реагування. У контексті стресостійкості вона дає змогу регулювати інтенсивність емоційного реагування відповідно до вимог ситуації та підтримувати необхідний рівень функціонування. Її ефективність значною мірою визначає, чи призведе стресова ситуація до дезорганізації діяльності, чи сприятиме мобілізації необхідних можливостей особистості.

Важливою складовою саморегуляції є когнітивна оцінка ситуації. Особистість визначає її значущість, оцінює рівень загрози та співвідносить вимоги ситуації з власними можливостями їх подолання. Сприйняття труднощів як таких, що піддаються контролю та можуть бути подолані, створює передумови для активного реагування. Натомість оцінювання ситуації як надмірно загрозливої посилює емоційне напруження та ускладнює адаптацію.

Іншою важливою складовою саморегуляції є регуляція емоційних реакцій. Здатність змінювати їх інтенсивність відповідно до вимог ситуації дає змогу запобігати надмірному накопиченню психоемоційного напруження та зберігати необхідний рівень функціонування. У цьому контексті саморегуляція не передбачає усунення емоційних реакцій, а полягає в їх регулюванні відповідно до актуальних вимог діяльності.

Важливою ланкою регуляції стресового стану є копінг-стратегії, який характеризує спосіб взаємодії особистості зі стресовою ситуацією та спрямований на подолання її негативного впливу. Якщо саморегуляція забезпечує регулювання власного психоемоційного стану, то копінг-стратегії визначає, яким чином особистість діє у відповідь на конкретні вимоги та складнощі ситуації. Означені технології охоплюють когнітивні, емоційні та поведінкові способи реагування, за допомогою яких особистість намагається змінити проблемну ситуацію, зменшити пов'язане з нею емоційне напруження та адаптуватися до обставин, які не можна змінити.

У професійній підготовці майбутніх медичних працівників вибір способу подолання стресової ситуації має особливе значення, оскільки навчальна та практична діяльність передбачає необхідність реагувати на труднощі, які не завжди можна усунути. До основних копінг-стратегій належать проблемно-орієнтоване подолання труднощів, пошук соціальної підтримки, емоційно-орієнтоване реагування та уникання. В копінгу ці стратегії часто умовно розмежовують на адаптивні та неадаптивні залежно від їхнього внеску в подолання стресу та підтримання функціонування особистості. До адаптивних способів реагування зазвичай відносять аналіз проблеми, пошук шляхів її вирішення, планування подальших дій та звернення по соціальну підтримку. До неадаптивних — уникання проблеми, її заперечення або ігнорування, надмірне емоційне реагування та самозвинувачення, якщо вони перешкоджають вирішенню проблеми, підтримують психоемоційне напруження або ускладнюють адаптацію. У процесі психологічного дослідження українські студенти-медики вказали на зв'язок характеру використовуваних копінг-стратегій із рівнем тривоги: конструктивні способи подолання пов'язані з нижчими проявами тривоги, тоді як емоційно-орієнтовані та менш адаптивні способи реагування можуть посилювати її прояви [1, с. 122–123]. Водночас ефективність конкретної стратегії залежить від характеру ситуації, її суб'єктивного сприйняття та актуальних можливостей особистості. До прикладу, планування навчальної діяльності може бути ефективним за умов значного, але контрольованого навантаження, тоді як за обставин, які не піддаються безпосередньому контролю, більш доцільним може бути звернення по соціальну підтримку. Таким чином, ефективність копінгу визначається не лише обраним способом реагування, а й відповідністю цього способу характеру ситуації та актуальним можливостям особистості. Саме тому подальшого значення набувають ресурси, які визначають можливості особистості використовувати адаптивні способи реагування та підтримувати продуктивне функціонування в умовах стресу.

Ефективність саморегуляції та вибір способу подолання стресової ситуації значною мірою залежать від актуальних можливостей особистості, які визначають її мобілізацію відповідно до вимог ситуації. Ці можливості значною мірою пов'язані з особистісними ресурсами, серед яких можна виокремити відчуття контролю над ситуацією, самоефективність, рефлексію, попередній досвід подолання труднощів, здатність використовувати соціальну підтримку та інші характеристики, що сприяють адаптивному реагуванню.

Водночас особистісні ресурси не слід розуміти лише як сталий набір характеристик, які має особистість незалежно від ситуації. Їх виявлення та мобілізація залежать від типу стресового впливу, його суб'єктивної оцінки, попереднього досвіду та доступних способів реагування. Дослідження стресового навантаження у студентів-медиків під час війни засвідчує комплексний характер стресогенних чинників, їхній кумулятивний вплив та підвищене навантаження на адаптаційні ресурси [4, с. 53]. Тому одна й та сама особистість у різних ситуаціях демонструє різний рівень мобілізації наявних можливостей.

З позицій психологічного гомеостазу особистісні ресурси доцільно розглядати як динамічний регуляторний потенціал, який забезпечує узгодження вимог стресової ситуації з актуальними можливостями особистості. Їх мобілізація підтримує ефективність саморегуляції та адаптивного копінгу, сприяє збереженню продуктивного функціонування і створює передумови для подальшого відновлення психологічної рівноваги.

Здатність особистості підтримувати належний рівень функціонування залежить не лише від когнітивних, емоційних та поведінкових механізмів регуляції, а й від її фізичного стану. Психічні та фізіологічні процеси функціонують у тісному взаємозв'язку, тому фізичний стан впливає на можливості особистості адаптуватися до психоемоційного та навчального навантаження. Фізичний стан пов'язаний із функціональними резервами організму, що мають значення для адаптації до стресового та навчального навантаження [5, с. 184].

Водночас взаємозв'язок між фізичним станом і стресостійкістю має двобічний характер. Тривале психоемоційне напруження супроводжується виснаженням фізичних ресурсів, що, своєю чергою, знижує можливості адаптації та відновлення. Тому в межах психологічного гомеостазу

фізичний стан доцільно розглядати як ресурсний компонент, який забезпечує необхідні передумови для підтримання функціональної спроможності особистості в умовах стресу.

Важливою складовою цього процесу є відновлення після психоемоційного навантаження. Якщо саморегуляція та копінг забезпечують безпосереднє реагування на стресову ситуацію, то відновлення спрямоване на нормалізацію психоемоційного стану, зниження надмірного напруження та поповнення фізичних і психологічних ресурсів. Воно забезпечує повернення до оптимального рівня функціонування та створює основу для подальшого реагування на нові стресові впливи.

Отже, підтримання психологічної рівноваги передбачає не лише наявність особистісних ресурсів і здатність їх мобілізувати, а й наявність умов, у яких ці можливості можуть реалізовуватися, розвиватися та відновлюватися.

Освітнє середовище закладу медичної освіти є психологічним майданчиком формування стресостійкості майбутніх медичних працівників. У процесі підготовки здобувачі залучаються до вирішення навчальних, практичних та емоційно складних проблем, які певною мірою відтворюють вимоги майбутньої професійної діяльності. Виконання фахових завдань, опанування практичних навичок, взаємодія з викладачами, одногрупниками та пацієнтами забезпечують набуття досвіду психологічно-комунікативного реагування на різні ситуації. До прикладу, обговорення складних ситуацій, аналіз власних емоційних реакцій, рефлексія отриманого досвіду та практичне опанування способів саморегуляції дають змогу поступово формувати вміння усвідомлювати власний стан і добирати відповідні способи реагування. У такий спосіб в освітньому процесі створено умови для практичного засвоєння механізмів, які забезпечують підтримання психологічної рівноваги.

Водночас формування стресостійкості не передбачає уникнення складних навчальних ситуацій. Надмірне зниження навантаження саме по собі не забезпечує розвитку здатності ефективно реагувати на стрес. Важливою є така побудова освітнього процесу, за якої здобувач має можливість виконувати завдання, складність яких відповідає його актуальним можливостям, застосовувати способи саморегуляції та адаптивного реагування, оцінювати результати власних дій і відновлюватися після психоемоційного напруження. Водночас надмірна інтенсивність вимог за відсутності належної підтримки посилює напруження та ускладнює адаптацію.

На основі вище зазначеного, освітнє середовище закладу медичної освіти доцільно розглядати як простір практичного формування стресостійкості, у якому студент набуває та закріплює навички саморегуляції, адаптивного реагування, мобілізації доступних ресурсів і відновлення. Підкреслимо, що фахова підготовка сприяє не лише формуванню і розвитку професійних компетентностей, а й набуттю здатності підтримувати психологічну рівновагу в умовах професійного навантаження.

Особливого значення набувають сформовані навички адаптивного реагування на тривалий стресовий вплив та вияву саморегуляції в умовах воєнного стану. У таких ситуаціях здатність підтримувати психологічну рівновагу потребує не лише одноразового застосування окремих способів саморегуляції, а систематичної мобілізації особистісних і фізичних ресурсів, адаптації до змінюваних вимог та своєчасного відновлення. Тривалість і багатофакторність стресового навантаження підвищують вимоги до здатності особистості зберігати необхідний рівень функціонування та продуктивності діяльності [6, с.32-33].

За таких умов стресостійкість не може зводитися лише до зниження рівня психоемоційного напруження. Більш важливим є формування здатності особистості зберігати продуктивність діяльності за наявності стресових впливів, використовувати доступні способи саморегуляції, обирати адаптивні способи реагування та мобілізувати наявні ресурси відповідно до вимог ситуації.

Не менш важливою складовою залишається відновлення після дії стресу, оскільки тривале перебування в умовах напруження без достатнього відновлення поступово знижує функціональні можливості особистості. Для здобувачів медичної освіти це набуває особливого значення, оскільки досвід реагування на складні ситуації, набутий під час фахової підготовки, стає основою подальшого функціонування в умовах професійного навантаження. Формування здатності розпізнавати власний психоемоційний стан, регулювати його, використовувати адаптивні способи подолання труднощів та своєчасно відновлюватися сприяє поступовому розширенню регуляторних можливостей особистості.

Отже, в умовах війни формування стресостійкості має передбачати не усунення стресових ситуацій, а створення в межах професійної підготовки можливостей для набуття досвіду їх конструктивного проживання, регуляції власного стану та відновлення після навантаження.

Розгляд стресостійкості через призму особистісного психологічного гомеостазу дає змогу об’єднати розглянуті механізми в єдину систему регуляції. У цьому контексті стресостійкість постає не як ізольована властивість особистості та не як здатність протистояти стресу без зміни власного

стану, а – динамічна здатність підтримувати продуктивне функціонування, адаптуватися до вимог ситуації та відновлювати психологічну рівновагу після психоемоційного навантаження.

Запропоновану логіку формування стресостійкості можна представити як послідовність взаємопов'язаних процесів: стресовий вплив → когнітивна оцінка ситуації → саморегуляція → вибір способу реагування → мобілізація особистісних ресурсів → підтримання функціонування → відновлення → відновлення психологічної рівноваги. Водночас ця послідовність не є лінійною, оскільки результати попереднього реагування впливають на подальшу оцінку ситуації, доступність ресурсів і вибір способів подолання впливу стресу. Саме тому психологічний гомеостаз доцільно розглядати як динамічний цикл, у межах якого особистість постійно узгоджує власний стан із вимогами середовища.

Особливість розгляду стресостійкості з позицій психологічного гомеостазу полягає в тому, що центральною ланкою цього процесу виступає не сам стресор, а особистість та її здатність регулювати власний стан. Інтенсивність зовнішнього навантаження не визначає однозначно характер психологічної реакції. Важливими є спосіб сприйняття ситуації, регуляція емоційного стану, доступність адаптивних способів реагування, можливість мобілізації особистісних і фізичних ресурсів та своєчасне відновлення.

З огляду на теоретично обґрунтований матеріал вважаємо, що формування навичок стресостійкості через призму особистісного психологічного гомеостазу передбачає розвиток цілісної системи регуляторних можливостей особистості. Для здобувачів медичної освіти така система має особливе значення, оскільки дає змогу поєднати професійне становлення з набуттям здатності підтримувати психологічну рівновагу, зберігати функціональність та відновлюватися в умовах зростання професійних і психоемоційних вимог. Саме це визначає психологічний гомеостаз як важливу теоретичну основу розуміння та формування стресостійкості майбутніх медичних працівників на засадах психологічної саморегуляції.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:


1. Огоренко В. В., Кириченко А. Г., Корнацький В. М. та ін. Тривога, стрес та стратегії подолання у українських студентів-медиків через рік збройної агресії проти України. Світ медицини та біології. 2023. Т. 19, № 4 (86). С. 120–124. DOI: 10.26724/2079-8334-2023-4-86-120-124.
2. Акименко Д. С., Белов О. О., Пшук Н. Г. Індивідуально-психологічні характеристики здобувачів вищої медичної освіти з різною стресостійкістю. Український вісник психоневрології. 2024. Т. 32, вип. 2. С. 61–65. DOI: 10.36927/2079-0325-V32-is2-2024-10.
3. Ліннік Ю. В., Бухальська С. Є. Проблема психологічного гомеостазу особистості медичного працівника: теоретичний аналіз. ІІІ Міжнародна науково-практична конференція «Інноваційний розвиток сучасної науки та освіти». Житомир, 2 серпня 2026.
4. Приліпка К. О. Стресові чинники і рівень стресового навантаження у студентів-медиків під час війни. Актуальні проблеми сучасної медицини: Вісник Української медичної стоматологічної академії. 2026. Т. 26, № 2 (94). С. 51–55. DOI: 10.31718/2077-1096.26.2.51.
5. Тисевич Т. В. Аналіз стресостійкості студентів молодших курсів закладів вищої медичної освіти з різними рівнями фізичного здоров'я в динаміці навчального процесу. Молодий вчений. 2021. № 3 (91). С. 184–188. DOI: 10.32839/2304-5809/2021-3-91-40.
6. Купрєєва О. І. Психологічні ресурси стійкості молоді в умовах війни. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія. 2025. № 3. С. 31–37. DOI: 10.32782/psy-visnyk/2025.3.5.

**УДК 159.9:336.71**

**Дубич Сергій Васильович**
аспірант, Державний торговельно-економічний університет
м. Київ, Україна

# МЕНТАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я ПРАЦІВНИКІВ БАНКІВСЬКОЇ СФЕРИ: МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО СКЛАДАННЯ ПРОГРАМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

**Анотація.** Дані тези присвячені проблематиці забезпечення ментального здоров'я працівників банківської сфери, розробці програми їх психологічної підтримки. Тези спираються на результати оригінального емпіричного дослідження стану ментального здоров'я працівників банківської організації, проведеного у рамках підготовки дисертаційної роботи. У тезах порушуються такі питання, як правильний вибір методичної основи написання програми психологічної підтримки, вибору інструментарію роботи з персоналом. Також у цьому матеріалі викладено бачення структури програми системної роботи з банківськими службовцями та її основні етапи.

**Ключові слова:** ментальне здоров'я, психологічний стан особистості, психологічний потенціал особистості, психологічне благополуччя, методичне забезпечення, програма психологічної підтримки.

У сучасній науковій літературі проблематика ментального здоров'я привертає дедалі більше уваги. Ментальне здоров'я розглядається у кількох аспектах, - залежно від того, які саме цілі переслідує той чи інший учений. Так, у деяких випадках ментальне здоров'я використовується як загальна характеристика психологічного стану людини, її здатності протистояти стресу, зовнішньому тиску. Існує підхід, відповідно до якого метальне здоров'я – це поняття, пов'язане із внутрішнім психологічним станом людини. У контексті банківської сфери ментальне здоров'я співробітників банку слід розуміти насамперед як комплексну характеристику, що означає особистий психологічний потенціал кожної людини, її внутрішній психологічний добробут.

Дані тези спираються на оригінальне дослідження, проведене аспірантом Дубичем С.В., і яке полягало у предметному вивченні стану ментального здоров'я банківських службовців. На основі отриманих результатів аспірантом було складено відповідну програму психологічної роботи зі співробітниками. Мета цих тез – викласти методичні основи заявленої програми. Теоретичною основою для написання програми психологічного забезпечення стали праці, присвячені проблематиці ментального здоров'я, його підтримки на індивідуальному та загальносуспільному рівні. Зокрема, використані теоретичні напрацювання інших авторів, присвячені комплексному підходу до трактування поняття ментального здоров'я і його співставлення з іншими науковими категоріями [1]. При написані тез також використані результати досліджень ментального здоров'я саме банківських працівників [2], проблем їх професійного вигоряння та психологічного навантаження, яке виникло внаслідок бойових дій [3]. Методичною основою стали наукові уявлення щодо організації та проведення професійного тренінгу і роботи з персоналом [4], пошуку правильного підходу у контексті конкретної сфери економічної діяльності.

Як уже було зазначено, запропонована в даному матеріалі програма побудована на основі даних, отриманих в результаті проведення оригінального дослідження співробітників банківської організації. За допомогою соціологічного опитування (з подальшим опрацюванням результатів) було виділено основні проблеми ментального здоров'я, виклики та ризики, з якими стикаються банківські співробітники в сучасних українських умовах.

Запропонована програма підтримки ментального здоров'я має комплексний характер, і орієнтована у першу чергу на системний підхід, практичні результати та об'єднує в собі як індивідуальну роботу зі співробітниками, так і проведення групових занять. Програма містить кілька організаційних рівнів, і навіть кілька основних напрямів реалізації. Серед напрямів можна назвати такі:

1) психологічна діагностика співробітників (перед початком реалізації програми). Ця діагностика спрямована на те, щоб оцінити загальний стан ментального здоров'я працівників та їх особистий психологічний ресурс. Діагностика також дає можливість виділити фактори ризику, та зафіксувати показники ментального здоров'я, які потім відстежуватимуться в динаміці;

2) надання послуг із психологічної освіти. Цей напрямок передбачає сприяння зростанню психологічної стійкості співробітників, їхньої особистої компетентності;

3) розвиток особистих якостей працівників. Програма сприяє збільшенню особистого психологічного ресурсу, здатності людей до самостійної емоційної регуляції. У тому числі програма сприяє підвищенню психологічної стійкості;

4) консультативний напрямок, який включає індивідуальний супровід співробітників, врахування їх особистих психологічних потреб;

5) організаційний напрямок, у межах якого переглядаються основи внутрішнього середовища банківської установи. Напрямок має на увазі розвиток корпоративної культури, підвищення стандартів психологічної підтримки, а також розвиток особистих навичок комунікації у керівних співробітників. Турбота про ментальне здоров'я персоналу має бути частиною системи управління;

6) постійний моніторинг ментального здоров'я як окремий напрямок. За результатами реалізації запропонованої програми загальні показники ментального здоров'я співробітників мають покращуватися.

Один із базових принципів запропонованої програми полягає в тому, що зазначені заходи мають бути спрямовані на отримання відчутного (для кожного із співробітників) результату. Заходи, які створені для сприяння ментальному здоров'ю, не мають стати одноразовими. На їх основі слід будувати та розвивати систему, яка сприятиме загальному оздоровленню психологічної атмосфери серед персоналу.

Для послідовного покращення ментального здоров'я співробітників програма психологічної підтримки має бути реалізована саме у зазначеній послідовності. Тобто чергування зазначених етапів забезпечує системний перехід від попередньої оцінки ментального здоров'я до конкретних дій. До того ж, запропоновані заходи мають бути зіставні з особистим психологічним ресурсом співробітників, враховувати фактори ризику для їхньої психіки. Паралельно, в міру покращення загального психологічного стану, запропонована програма має сприяти виникненню у співробітників мотивації та специфічних компетенцій. На завершальних етапах, коли співробітники вже будуть достатньо самостійними у своїх діях (в контексті самоконтролю і здатності підтримувати ментальний стан), буде доречним індивідуальний підхід та особистий супровід. Для того, щоб мати об'єктивне уявлення про користь програми та вжитих заходів, вона повинна супроводжуватися оцінкою результативності та бути інтегрованою в загальну систему управління персоналу банківської установи. Тобто, на початковому етапі, а також по завершенню основних дій банківські співробітники мають проходити відповідне тестування.

Заявлені заходи передбачається реалізувати протягом конкретного періоду часу – 4 місяці (16 тижнів). Співвідношення та тривалість етапів програми має такий вигляд (табл. 1).

**Таблиця 1**

**Основні показники програми психологічного забезпечення ментального здоров’я працівників банківської сфери**

| Етапи програми (№) | Характер заходів | Терміни реалізації |
|---|---|---|
| 1 | Організаційно-діагностичні | Протягом першого тижня |
| 2 | Психоосвітні заходи | Протягом другого та третього тижня занять |
| 3 | Мотиваційно-цільові заходи | Протягом четвертого тижня |
| 4 | Корекційно-розвивальні заняття, у тому числі проведення психологічних тренінгів з працівниками | В період з 5го до 12го тижня занять |
| 5 | Заходи з психологічного супроводу та індивідуального консультування працівників | Також в період з 5го до 12го тижня занять |
| 6 | Формування психологічно здорового середовища у банківській установі | Протягом всього часу реалізації положень програми |
| 7 | Проведення моніторингу та загального оцінювання психологічного стану працівників | На 16й тиждень реалізації програми |
| 8 | Інституціоналізація програми | Протягом подальшої роботи |

В організаційному відношенні (а також у контексті розподілу часу між окремими модулями) запропонована програма повинна включати такі елементи:

- проведення групових занять повинно проходити в середньому раз на тиждень, при цьому кожне заняття має тривати в межах 4-х годин;

- індивідуальні заняття, а також індивідуальний психологічний супровід співробітників банку має здійснюватись лише у разі конкретної потреби. Тривалість кожної такої індивідуальної сесії доцільно обмежити періодом 50 або 60 хвилин;

- проведення самостійної роботи учасників груп (банківських співробітників) доцільно організувати в перервах між іншими заняттями. При цьому самостійна робота повинна чергуватись з груповими вправами. Оптимальним режимом буде проведення подібних занять із періодичністю 2 або 3 рази на тиждень (на протязі всього часу, доки буде тривати програма). У плані має бути передбачено, що кожен співробітник, залучений до програми, повинен витрачати самостійну роботу близько 30 хвилин.

Щодо того, які саме методи повинні використовуватися під час проведення запропонованої програми, можна сказати наступне. Залежно від того, з якою цільовою аудиторією працюватиме конкретний тренер, і який етап програми реалізовуватиметься, вибір методу має визначатися поточними завданнями. Так, залежно від етапу реалізації програми, можна виділити такі методи:

- проведення психологічного тестування для етапу, на якому повинні бути реалізовані діагностичні цілі;

- проведення психологічного тренінгу зі співробітниками. Цей метод помітний на етапі групових занять, коли банківські співробітники займатимуться спільно;

- проведення освітніх та просвітницьких занять, у тому числі спрямованих на набуття нових психологічних знань;

- проведення групових дискусій між співробітниками. Метод роботи із групою дозволяє як розвивати довіру між працівниками банку, а й сприяти самоаналізу;

- метод мозкового штурму для ситуацій, коли співробітникам потрібно розглянути конкретну проблему чи ризик, які спричиняють погіршення ментального здоров'я;

- проведення рольових ігор між співробітниками, за яких працівники банку матимуть можливість в умовах класу відпрацювати конкретні робочі ситуації;

- виконання вправ з контролю над власною емоційною сферою. Дані методи дозволяють співробітникам краще розуміти свій емоційний бік, а також дають навички контролю за своїм ментальним станом;

- вивчення технік самостійної регуляції своєї психіки, зокрема виконання вправ, з яких співробітники можуть сприяти свої можливості самосійного контролю. Сюди слід віднести управління спрямовані на розвиток психологічної стійкості;

- окремо слід виділити вправи, які призначені насамперед до виконання в домашніх умовах. Після завершення основної програми співробітники отримуватимуть таку навичку, яка їм дозволить надалі підтримувати власну психологічну рівновагу.

Узагальнюючи вище викладене, можна стверджувати, що представлена програма підтримки ментального здоров’я робітників банківської установи вирізняється послідовністю реалізації вправ та занять, і спирається на комплексне розуміння самої категорії ментального здоров’я. У програмі збалансовані підходи, які торкаються питань діагностики ментального здоров’я, мотивації робітників, їх навчання, а також розвитку у працівників банку додаткових компетенцій, спрямованих на самоконтроль на навики самоконтролю.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:


1. Калашникова, Л. В., Руденко, Ю. Ю., & Руденко, С. А. (2024). Розуміння сутності ментального здоров’я в контексті комплексного підходу. Наукові записки. Серія: Психологія, (1), 74–81.
2. Каліцинський, В. (2025). Соціально-психологічні чинники емоційного вигорання працівників банківських установ: теоретичний аналіз та практичні орієнтири. Журнал соціальної та практичної психології, (5), 134–140.
3. Карамушка, Л. М. (2023). Психічне здоров’я персоналу організацій в умовах війни: Навч.-методичний посібник. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України.
4. Креденцер, О. (2024). Тренінг розвитку професійної самоефективності персоналу освітніх організацій в контексті забезпечення їхнього психологічного здоров’я та благополуччя в умовах війни. Організаційна психологія. Економічна психологія, 31(1), 50–59.
5. Кушніренко, К. О. (2017). Концептуальна модель психологічних особливостей професіографії діяльності спеціалістів банківської сфери. Вчені записки Університету «КРОК», (48), 143–150.

**УДК 373.5.048:331.548–021:464**

**Мирослава Садова**
доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології
Національного університету біоресурсів та природокористування України
**Оксана Науменко**
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю «053 Психологія»
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

# ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕПРЕСИВНИХ СТАНІВ ЖІНОК ЗРІЛОГО ВІКУ У ВОЄННИЙ ЧАС: ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

**Анотація.** У статті представлено результати емпіричного дослідження психологічних особливостей депресивних станів жінок зрілого віку в умовах воєнного часу. Актуальність дослідження зумовлена тривалим впливом воєнних стресорів на психічне здоров'я населення України та необхідністю психологічної підтримки жінок, які одночасно переживають загрози воєнного часу, сімейне й професійне навантаження та особистісні вікові зміни. Емпіричне дослідження проведено на вибірці з 60 жінок зрілого віку. Для визначення особливостей депресивної симптоматики та тривожності застосовано психодіагностичні методики, спрямовані на оцінювання рівня депресії та реактивної й особистісної тривожності. Проаналізовано результати вхідного та вихідного контролю. Встановлено тенденцію до поєднання депресивних проявів із підвищеною тривожністю, емоційним напруженням, зниженням життєвого тонусу та мотиваційної активності. Отримані результати обґрунтовують необхідність системної психологічної профілактики та корекції депресивних станів жінок зрілого віку в умовах війни.

**Ключові слова:** депресивні стани, депресивна симптоматика, жінки зрілого віку, воєнний час, тривожність, психологічне благополуччя, психічне здоров'я, психологічна допомога, психологічна корекція.

**Постановка проблеми**

Повномасштабна війна в Україні стала потужним і тривалим стресогенним чинником, який суттєво впливає на психологічний стан населення. Повітряні тривоги, ракетні обстріли, загроза життю та здоров'ю, вимушене переміщення, втрата близьких, економічна нестабільність, порушення звичного способу життя, невизначеність майбутнього та тривале перебування в умовах небезпеки створюють значне навантаження на адаптаційні ресурси особистості [4, с. 55].

Особливої уваги в цьому контексті потребують жінки зрілого віку. Цей період характеризується складною системою соціальних і сімейних ролей, професійною відповідальністю, необхідністю піклуватися про дітей та інших членів сім'ї, підтримувати родину й водночас забезпечувати власну професійну реалізацію. Війна значно ускладнює виконання цих завдань і може призводити до хронічного емоційного напруження та виснаження психологічних ресурсів.

Одним із найбільш поширених наслідків тривалого стресу можуть бути депресивні стани. Їх проявами є зниження настрою, втрата інтересу до діяльності, апатія, зниження мотивації, відчуття безпорадності, песимістичне сприйняття майбутнього, емоційна виснаженість, порушення сну та зниження загальної активності.

Актуальність емпіричного дослідження визначається необхідністю не лише констатувати наявність депресивної симптоматики, а й визначити її психологічні особливості та взаємозв'язок із тривожністю в жінок зрілого віку, які проживають в умовах тривалої воєнної небезпеки.

**Аналіз останніх досліджень**

Проблема депресії є предметом досліджень представників різних психологічних напрямів. У межах когнітивного підходу депресивні стани розглядаються через особливості негативного сприйняття особистістю себе, навколишнього світу та майбутнього. У контексті біхевіористичного підходу важливого значення набуває зниження активності та скорочення кількості позитивно підкріплюваної діяльності. У межах біопсихосоціального підходу депресія розглядається як результат взаємодії біологічних, психологічних та соціальних чинників.

Сучасні дослідження українського населення підтверджують значний негативний вплив війни на психічне здоров'я. Зокрема, дослідження, проведені після початку повномасштабного вторгнення, засвідчили поширеність симптомів депресії, тривоги та стресу серед українців. Дослідники також

звертають увагу на підвищену психологічну вразливість жінок та значення безпосереднього травматичного досвіду, погіршення фінансового становища й професійної ситуації [3, с.17].

Важливим є положення про взаємозв'язок депресивної та тривожної симптоматики. У воєнний час ці психологічні прояви можуть взаємно посилювати один одного. Постійне очікування небезпеки підвищує рівень тривожності, а тривале емоційне напруження, своєю чергою, може призводити до виснаження, втрати активності та формування депресивних проявів [1, с.53].

Таким чином, депресивні стани жінок зрілого віку доцільно досліджувати не ізольовано, а в системі взаємопов'язаних емоційних характеристик, передусім тривожності, що дозволяє отримати більш цілісне уявлення про психологічний стан особистості.

**Мета та організація емпіричного дослідження**

Метою емпіричного дослідження було визначення психологічних особливостей депресивних станів жінок зрілого віку в умовах воєнного часу, а також оцінювання динаміки депресивної симптоматики та тривожності в процесі психологічного впливу.

Емпіричну вибірку становили 60 жінок зрілого віку. Дослідження здійснювалося у декілька етапів, що передбачали проведення первинної психодіагностики, реалізацію психологічної роботи та повторне діагностичне обстеження.

Для дослідження депресивної симптоматики використовувалися психодіагностичні методики, зокрема «Шкала депресії» Гамільтона, а також «Диференційна діагностика депресивних станів» В. Зунге в адаптації Т. І. Балашової. Для визначення рівня тривожності застосовано «Шкалу реактивної та особистісної тривожності» Ч. Д. Спілбергера в модифікації Ю. Л. Ханіна.

Використання комплексу методик дало можливість оцінити не лише вираженість депресивної симптоматики, а й емоційний фон досліджуваних, рівень ситуативної та особистісної тривожності, а також динаміку психологічного стану в процесі проведення дослідження.

**Результати емпіричного дослідження**

На етапі вхідного контролю в досліджуваних жінок було виявлено різну вираженість депресивної симптоматики. Загальною тенденцією стало те, що депресивні прояви не мали однорідного характеру, а відрізнялися за інтенсивністю та психологічною структурою.

У частини досліджуваних депресивні прояви були виражені переважно через зниження настрою, втрату інтересу до звичної діяльності, емоційну виснаженість та зниження мотивації. Для інших жінок більш характерними були тривожно-депресивні прояви, що поєднували емоційне напруження, очікування негативних подій, переживання за майбутнє та зниження психологічної активності[5, с.21].

Застосування шкали депресії Гамільтона дозволило встановити наявність симптомів різної вираженості. При цьому найбільш психологічно значущими виявлялися не окремі симптоми, а їх поєднання. Зниження настрою супроводжувалося зменшенням життєвого тонусу, порушеннями сну, втомлюваністю, зниженням мотивації та негативною оцінкою майбутнього.

Подібна структура депресивної симптоматики може бути пов'язана зі специфікою життєдіяльності жінок зрілого віку в умовах війни. Постійне перебування в ситуації невизначеності обмежує можливості довгострокового планування та формує орієнтацію на вирішення поточних проблем. У результаті майбутнє може сприйматися як невизначене або загрозливе, що сприяє формуванню песимістичних очікувань [7, с.47].

Результати за методикою диференційної діагностики депресивних станів Зунге також дозволили виявити наявність депресивних проявів різної інтенсивності. При цьому важливо, що отримані показники слід розглядати як психодіагностичні індикатори вираженості депресивної симптоматики, а не як самостійний клінічний діагноз.

Психологічний аналіз отриманих результатів свідчить про те, що депресивний стан жінок зрілого віку в умовах війни характеризується комплексом взаємопов'язаних емоційних, когнітивних, мотиваційних та поведінкових проявів.

Однією з найбільш суттєвих особливостей є поєднання депресивної симптоматики з підвищеною тривожністю. За результатами діагностики реактивної та особистісної тривожності встановлено, що емоційний стан частини досліджуваних характеризувався підвищеним рівнем тривожного реагування.

Реактивна тривожність відображає актуальну емоційну реакцію на ситуацію. В умовах війни її підвищення є психологічно зрозумілим, оскільки пов'язане з реальною небезпекою, повітряними тривогами, переживаннями за життя близьких та невизначеністю [6, с.81].

Водночас особистісна тривожність характеризує більш стійку схильність особистості сприймати широкий спектр ситуацій як загрозливі. Підвищені показники особистісної тривожності

можуть сприяти тривалому збереженню емоційного напруження навіть за відсутності безпосередньої загрози.

Таким чином, у досліджуваних жінок простежується психологічне поєднання двох процесів: ситуативного реагування на воєнні стресори та стійкої тривожної готовності до небезпеки. За тривалого впливу таких факторів адаптаційні ресурси можуть виснажуватися, що створює передумови для посилення депресивної симптоматики.

Порівняння результатів вхідного та вихідного контролю дозволило простежити позитивну динаміку психологічного стану жінок після проведення психологічної роботи.

На етапі вихідного контролю спостерігалася тенденція до зниження вираженості депресивної симптоматики. Позитивні зміни проявлялися у покращенні емоційного фону, підвищенні активності, зменшенні проявів апатії та емоційного виснаження.

Поряд із цим спостерігалася тенденція до зниження показників тривожності. Зменшення реактивної тривожності можна розглядати як ознаку зниження актуального емоційного напруження. Позитивна динаміка особистісної тривожності може свідчити про поступове формування більш адаптивного способу реагування на стресові ситуації [2, с.65].

Отримані результати дозволяють припустити, що психологічна робота, спрямована на усвідомлення власного емоційного стану, розвиток навичок саморегуляції, актуалізацію психологічних ресурсів та формування конструктивних способів подолання стресу, може бути ефективним засобом профілактики поглиблення депресивної симптоматики.

Водночас необхідно враховувати, що психологічна допомога в умовах війни має бути спрямована не на усунення природних реакцій на реальну небезпеку, а на відновлення здатності особистості адаптивно функціонувати, зберігати емоційний баланс та використовувати доступні ресурси.

**Висновки**

Проведене емпіричне дослідження дозволило визначити основні психологічні особливості депресивних станів жінок зрілого віку в умовах воєнного часу.

Встановлено, що депресивна симптоматика має комплексний характер і може проявлятися через зниження настрою, емоційне виснаження, апатію, зниження мотиваційної активності, втрату інтересу до діяльності, порушення сну, песимістичне сприйняття майбутнього та зниження загального психологічного тонусу.

Важливою особливістю є поєднання депресивних проявів із підвищеною тривожністю. В умовах війни реактивна тривожність значною мірою пов’язана з реальною загрозою та невизначеністю, тоді як підвищена особистісна тривожність може сприяти тривалому збереженню емоційного напруження.

Жінки зрілого віку є особливо важливою групою для психологічної профілактики, оскільки одночасне виконання професійних, сімейних та соціальних ролей підвищує ризик емоційного виснаження.

Порівняння результатів вхідного та вихідного контролю засвідчило позитивну динаміку показників депресивної симптоматики та тривожності після проведення психологічної роботи. Це дає підстави розглядати психологічну профілактику та корекцію як важливий напрям підтримки психічного здоров’я жінок зрілого віку в умовах війни.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому вивченні взаємозв’язку депресивної симптоматики з психологічною стійкістю, копінг-стратегіями, соціальною підтримкою, самоефективністю та якістю життя жінок зрілого віку. Важливим завданням також є розроблення та апробація комплексних програм психологічної профілактики й корекції депресивних станів, адаптованих до умов тривалого воєнного стресу.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:


1. Beck A. T., Steer R. A., Brown G. K. Manual for the Beck Depression Inventory-II. San Antonio : Psychological Corporation, 1996.
2. Beck A. T., Rush A. J., Shaw B. F., Emery G. Cognitive Therapy of Depression. New York : Guilford Press, 1979.
3. Hamilton M. A rating scale for depression. Journal of Neurology, Neurosurgery, and Psychiatry. 1960. Vol. 23. P. 56–62.
4. Spielberger C. D., Gorsuch R. L., Lushene R. E. Manual for the State-Trait Anxiety Inventory. Palo Alto : Consulting Psychologists Press, 1970.

5. Wang S., Barrett E., Hicks M.-H. R., Martsenkovskyi D., Holovanova I., Marchak O., Ishchenko L., Haque U., Fiedler N. Associations between mental health symptoms, trauma, quality of life and coping in adults living in Ukraine: a cross-sectional study a year after the 2022 Russian invasion. Psychiatry Research. 2024. Vol. 339. 116056.
6. Danyliuk I., et al. The mental health impact of the ongoing Russian-Ukrainian war 6 months after the Russian invasion of Ukraine. Frontiers in Psychiatry. 2023.
7. World Health Organization. Ukraine: Special Initiative for Mental Health. Geneva : WHO, 2026.

**УДК 373.5.048:331.548–021:464**

**Мирослава Садова**
доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології
Національного університету біоресурсів та природокористування України
**Олена Різван**
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю «053 Психологія»
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

# ОСОБЛИВОСТІ МІЖОСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ У ПОДРУЖНІЙ ПАРІ: ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

**Анотація.** У статті представлено результати емпіричного дослідження особливостей міжособистісних конфліктів у подружніх парах залежно від тривалості перебування у шлюбі. Обґрунтовано актуальність вивчення конфліктної взаємодії подружжя як одного з важливих чинників психологічного благополуччя сім'ї. Досліджено 60 подружніх пар, які було розподілено на три групи залежно від тривалості шлюбу: до 5 років, до 10 років та до 20 років. Здійснено порівняльний аналіз показників конфліктності та особливостей взаємодії подружжя у проблемних ситуаціях. Для визначення статистичної значущості міжгрупових відмінностей використано критерій Крускала–Уолліса. Узагальнено основні психологічні особливості конфліктної взаємодії на різних етапах подружнього життя та запропоновано напрями психологічної профілактики й корекції конфліктності.

**Ключові слова:** подружжя, подружня пара, міжособистісний конфлікт, подружній конфлікт, конфліктність, конфліктна взаємодія, комунікація, тривалість шлюбу, психологічне консультування.

**Постановка проблеми**

Подружня сім'я є одним із найважливіших просторів реалізації міжособистісних потреб людини, емоційної близькості, взаємної підтримки та спільної життєдіяльності. Водночас саме в подружніх стосунках виникає значна кількість ситуацій, у яких стикаються потреби, інтереси, очікування, цінності та способи поведінки партнерів. Тому конфлікти є закономірною складовою розвитку подружніх взаємин. Водночас їх психологічне значення визначається не стільки самим фактом виникнення суперечності, скільки характером її переживання та способами розв'язання.

Сучасні дослідження розглядають подружній конфлікт як складний багатовимірний феномен. Зокрема, наголошується, що конфліктна взаємодія може бути пов'язана із задоволеністю стосунками, стабільністю шлюбу та психологічним благополуччям партнерів. Дослідження також демонструють, що негативні форми взаємодії, зокрема ворожість, дистрес і відсторонення, частіше пов'язані зі зниженням задоволеності стосунками, тоді як проблемно-орієнтована взаємодія та конструктивне розв'язання проблем мають позитивніші зв'язки з якістю стосунків [1; 2].

Актуальність проблеми посилюється необхідністю врахування динаміки подружніх взаємин. Сім'я змінюється протягом життєвого циклу, а разом із нею змінюються потреби партнерів, характер сімейних ролей, рівень відповідальності, форми спільної діяльності та способи реагування на труднощі. Тому особливості конфліктної взаємодії можуть відрізнятися на різних етапах тривалості шлюбу.

В українській психологічній науці також здійснюються емпіричні дослідження подружніх конфліктів. Так, А. Андросова та Н. Шеленкова досліджували причини виникнення й особливості перебігу подружніх конфліктів, сфери конфліктної взаємодії та способи їх вирішення. Автори наголошують на комплексному характері причин конфліктів та важливості незадоволеності потреб партнерів [3].

Л. Березовська та Т. Ямчук у дослідженні міжособистісних взаємин подружньої пари також пов'язують якість подружніх стосунків із задоволеністю шлюбом, ціннісними орієнтаціями та особливостями конфліктної взаємодії [4].

**Мета дослідження**

Метою дослідження було визначення психологічних особливостей міжособистісних конфліктів у подружніх парах та встановлення відмінностей у рівнях конфліктності залежно від тривалості перебування у шлюбі.

Відповідно до мети було визначено **такі завдання**:

- дослідити загальний рівень та особливості міжособистісної конфліктності у подружніх парах;

- визначити характер взаємодії партнерів у конфліктних ситуаціях;
- порівняти показники конфліктності у подружніх парах із різною тривалістю шлюбу;
- встановити статистичну значущість міжгрупових відмінностей;
- визначити основні напрями психологічної профілактики та зниження конфліктності у подружніх стосунках.

**Організація та методи дослідження**

Емпіричне дослідження проводилося серед 60 подружніх пар. Загальна вибірка становила 120 осіб. Залежно від тривалості перебування у шлюбі досліджувані були розподілені на три групи.

До першої групи увійшли 20 подружніх пар, які перебували у шлюбі до 5 років. До другої групи — 20 подружніх пар із тривалістю шлюбу до 10 років. Третю групу становили 20 подружніх пар, які перебували у шлюбі до 20 років.

Такий принцип формування вибірки дозволив здійснити порівняння особливостей конфліктної взаємодії на різних етапах сімейного життя. Вибір саме цього критерію зумовлений тим, що тривалість шлюбу відображає накопичений досвід спільного життя, процес адаптації партнерів, формування сімейно-рольових моделей та закріплення певних способів реагування на проблемні ситуації.

Для дослідження використовувався комплекс психодіагностичних методик, спрямованих на вивчення конфліктності, особливостей подружньої взаємодії та способів реагування партнерів у ситуаціях суперечностей.

Для статистичного аналізу відмінностей між трьома незалежними групами застосовано непараметричний критерій Крускала–Уолліса. Його використання дозволило перевірити, чи мають виявлені міжгрупові відмінності статистично значущий характер.

**Результати дослідження**

Результати констатуючого етапу дослідження показали, що міжособистісна конфліктність у подружніх парах є неоднорідною та характеризується різною мірою вираженості. У досліджуваній вибірці були представлені як подружні пари з відносно конструктивними моделями взаємодії, так і пари, у яких конфліктні прояви виражені значніше.

Важливим результатом дослідження стало розуміння того, що конфліктність не можна зводити виключно до частоти виникнення суперечок. Психологічне значення має характер поведінки партнерів під час конфлікту. Одна й та сама проблемна ситуація може бути вирішена конструктивно або, навпаки, призвести до ескалації протистояння залежно від способу комунікації.

Деструктивний характер конфлікту може виявлятися у взаємних звинуваченнях, критичних оцінках особистості партнера, підвищеній емоційній реактивності, ігноруванні позиції іншого, прагненні довести власну правоту, використанні образливих висловлювань та накопиченні претензій. Натомість конструктивна взаємодія передбачає здатність партнерів обговорювати проблему, висловлювати власні потреби без звинувачень, слухати один одного та шукати взаємоприйнятне рішення.

Зазначені результати узгоджуються з даними зарубіжних досліджень. Так, метааналітичне дослідження Е. Вудін, яке охопило 64 дослідження та 5071 подружню пару, показало, що ворожість під час конфлікту стійко пов’язана з нижчою задоволеністю стосунками, тоді як вирішення проблем та інтимність мають позитивніший зв’язок із задоволеністю стосунками [1].

Важливе значення має також характер взаємності негативної поведінки. У дослідженнях подружніх взаємин описано феномен негативної взаємності, за якого негативна реакція одного партнера провокує негативну відповідь іншого. У результаті формується замкнене коло ескалації конфлікту, коли партнери дедалі більше віддаляються від конструктивного обговорення проблеми [5].

Отже, емпіричні результати дозволяють розглядати конфлікт не як ізольовану подію, а як процес взаємного впливу партнерів. Поведінка кожного з них може посилювати або послаблювати конфліктну напруженість.

**Особливості конфліктної взаємодії залежно від тривалості шлюбу**

Особливий інтерес становив порівняльний аналіз трьох груп подружніх пар залежно від тривалості перебування у шлюбі.

У подружніх парах із тривалістю шлюбу до 5 років конфліктна взаємодія значною мірою може бути пов’язана з процесом адаптації партнерів до спільного життя. На цьому етапі відбувається узгодження уявлень про сімейні ролі, розподіл побутових обов’язків, фінансову відповідальність, особистий простір та спільне планування майбутнього.

Розбіжності між очікуваннями партнерів і реальною організацією сімейного життя можуть створювати передумови для конфліктів. Особливого значення набуває здатність партнерів відкрито обговорювати свої потреби та домовлятися щодо правил спільного життя.

У подружніх парах із тривалістю шлюбу до 10 років значення набуває накопичений досвід взаємодії. Партнери вже краще знають особливості один одного, однак водночас можуть формуватися стійкі сценарії реагування на конфлікти. Якщо певний спосіб взаємодії неодноразово повторюється, він може закріпитися як звична модель поведінки.

На цьому етапі важливою є проблема невирішених суперечностей. Якщо партнери не обговорюють проблему своєчасно, негативні емоції можуть накопичуватися та проявлятися під час наступних конфліктів. Тоді актуальна суперечність стає лише приводом для відтворення попередніх образ.

У подружніх парах із тривалістю шлюбу до 20 років спостерігається ще більша сформованість моделей взаємодії. Тривалий досвід спільного життя може бути значним ресурсом, оскільки партнери добре знають один одного, мають спільний досвід подолання труднощів і можуть ефективніше прогнозувати реакції партнера.

Водночас тривалість шлюбу не гарантує автоматичного зниження конфліктності. Якщо протягом попередніх років сформувалися деструктивні способи взаємодії, вони можуть зберігатися та відтворюватися. Отже, тривалий шлюб може виступати як ресурс стабільності або, за несприятливих умов, як фактор закріплення неефективних моделей поведінки.

Такий висновок узгоджується з результатами лонгітюдних досліджень подружньої взаємодії, у яких підкреслюється необхідність вивчати не лише окремі конфліктні епізоди, а й динаміку взаємозв'язку між поведінкою під час конфлікту та якістю шлюбу в часі [6].

Водночас сучасні дослідження наголошують, що подружній конфлікт необхідно розглядати у ширшому контексті взаємин. Важливими є не лише негативні прояви, а й позитивна взаємодія, підтримка, прихильність та загальний психологічний контекст життя подружжя [7].

**Статистичний аналіз**

Для перевірки статистичної значущості відмінностей між трьома групами подружніх пар було використано критерій Крускала–Уолліса.

Застосування цього критерію дозволило визначити, чи відрізняються досліджувані групи за показниками конфліктності та особливостями взаємодії не лише на рівні описових характеристик, а й статистично. Отримані результати свідчать про доцільність врахування тривалості шлюбу під час психологічного аналізу подружньої конфліктності.

Разом із тим тривалість шлюбу не слід розглядати як самостійну причину виникнення конфліктів. Вона взаємодіє з іншими характеристиками подружньої системи: особистісними особливостями партнерів, стилями комунікації, емоційною близькістю, рольовими очікуваннями, життєвими обставинами та досвідом вирішення попередніх суперечностей.

Таким чином, отримані результати підтверджують багатофакторний характер подружньої конфліктності.

**Практичне значення результатів**

Результати дослідження мають практичне значення для психологічного консультування та психопрофілактичної роботи з подружніми парами.

Передусім доцільно формувати у партнерів навички конструктивної комунікації. Важливим інструментом є використання «Я-повідомлень», за допомогою яких людина описує власні переживання та потреби без звинувачення партнера.

Не менш важливим є активне слухання. Кожен партнер повинен мати можливість висловити свою позицію без перебивання, після чого інший має продемонструвати розуміння змісту повідомлення.

Доцільним є навчання подружжя навичкам емоційної саморегуляції. У ситуації значного емоційного напруження партнерам необхідно вміти робити тимчасову паузу, щоб уникнути переходу конструктивної дискусії у взаємні образи та агресивне протистояння.

Особливого значення набуває профілактика накопичення невдоволення. Регулярне обговорення побутових, фінансових, рольових та емоційних питань дозволяє своєчасно виявляти суперечності й не допускати їх перетворення на хронічний конфлікт.

Психологічна допомога також має враховувати тривалість шлюбу. Для молодих подружніх пар доцільно зосереджуватися на адаптації, узгодженні очікувань і сімейних ролей. Для подружжя із середнім стажем важливо працювати з накопиченими суперечностями та повторюваними конфліктними сценаріями. Для пар із тривалим шлюбом особливо важливими можуть бути

відновлення емоційної близькості, подолання стереотипності взаємодії та пошук нових форм спільної діяльності.

**Висновки**

Проведене емпіричне дослідження підтвердило, що міжособистісний конфлікт у подружній парі є складним психологічним феноменом, який формується під впливом сукупності особистісних, комунікативних, емоційних і соціально-психологічних чинників.

Установлено, що визначальне значення має не лише наявність суперечностей між партнерами, а спосіб їх опрацювання. Конструктивна комунікація, взаємна повага, здатність до компромісу та співпраці створюють передумови для позитивного розв'язання конфліктів. Натомість взаємні звинувачення, ворожість, відсторонення та негативна взаємність сприяють ескалації конфліктної взаємодії.

Порівняння трьох груп подружніх пар засвідчило, що тривалість перебування у шлюбі пов'язана зі специфікою конфліктної взаємодії. На різних етапах сімейного життя змінюються актуальні потреби партнерів, характер сімейних ролей, накопичений досвід та усталені моделі реагування.

Отже, тривалість шлюбу доцільно розглядати не як прямий детермінант конфліктності, а як один із чинників, що модифікує характер подружньої взаємодії. Важливим завданням психологічної роботи є не усунення конфліктів як таких, а формування здатності партнерів конструктивно їх проживати та використовувати як можливість для розвитку взаєморозуміння.

Перспективи подальших досліджень полягають у розширенні вибірки, вивченні взаємозв'язку конфліктності з рівнем задоволеності шлюбом, емоційною близькістю, стилями прив'язаності, особливостями сімейно-рольової взаємодії, наявністю дітей та іншими соціально-психологічними чинниками.

Таким чином, результати дослідження підтверджують необхідність комплексного та диференційованого підходу до вивчення подружніх конфліктів, а також до організації психологічної допомоги сім'ї на різних етапах її життєвого циклу.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:


1. Андросова А. С., Шеленкова Н. Л. Специфіка подружніх конфліктів. Психологічний журнал. 2020. № 6. С. 6–13.
2. Березовська Л., Ямчук Т. Психологія міжособистісних взаємин подружньої пари. Вісник Національного університету оборони України. 2020. № 56. С. 5–13. DOI: 10.33099/2617-6858-2020-56-3-5-13.
3. Woodin E. M. A two-dimensional approach to relationship conflict: Meta-analytic findings. Journal of Family Psychology. 2011. Vol. 25, No. 3. P. 325–335.
4. Fincham F. D., Beach S. R. H. Conflict in marriage: Implications for working with couples. Annual Review of Psychology. 1999. Vol. 50. P. 47–77. DOI: 10.1146/annurev.psych.50.1.47.
5. Ramos Salazar L. The negative reciprocity process in marital relationships: A literature review. Aggression and Violent Behavior. 2025. Vol. 24. P. 113–119. DOI: 10.1016/j.avb.2015.05.008.
6. Bradbury T. N., Karney B. R. Longitudinal study of marital interaction and dysfunction: Review and analysis. Clinical Psychology Review. 1993. Vol. 13, No. 1. P. 15–27. DOI: 10.1016/0272-7358(93)90005-7.
7. Fincham F. D. Marital conflict. Current Directions in Psychological Science. 2023. Vol. 12, No. 1. DOI: 10.1111/1467-8721.01215.
8. Feeney J. A., Karantzas G. C. Couple conflict: Insights from an attachment perspective. Current Opinion in Psychology. 2017. Vol. 13. P. 60–64. DOI: 10.1016/j.copsyc.2016.04.017.
9. Ho W.-C. Explaining the prevalence of marital conflict: Conceptual bifurcation and sociological explanations. Frontiers in Sociology. 2025. Vol. 10. Article 1490385. DOI: 10.3389/fsoc.2025.1490385.

# HISTORY, ARCHAEOLOGY AND CULTURAL STUDIES

**DOI: https://doi.org/10.64828/conf-153-2026-1**
**УДК 94(477.54)"1922/1923":271.2**

**Соловиченко Володимир Вікторович**
магістрант факультету дошкільної і спеціальної освіти та історії
Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
м. Харків, Україна

## ОБНОВЛЕНСЬКА «ЖИВА ЦЕРКВА» НА ХАРКІВЩИНІ У 1922–1923 РР.: НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ЗА МАТЕРІАЛАМИ «ЦЕРКОВНОЇ ГАЗЕТИ»

**Анотація.** У тезах проаналізовано діяльність харківської групи «Живої Церкви» як регіонального відділення релігійної організації, створеної 1922 року за підтримки радянських органів. За матеріалами «Церковної газети» визначено три основні напрями її діяльності на Харківщині: організацію з'їздів духовенства й мирян, відновлення богослужінь і відкриття храмів, а також полеміку та боротьбу з опозиційними церковними силами. З'їзди сприяли поширенню обновленської програми, відновлення храмів розширювало організаційну структуру групи, а публічне висвітлення конфліктів мало утвердити її претензії на канонічне представництво православної церкви в регіоні.

**Ключові слова:** «Жива Церква», Харківщина, «Церковна газета», православна церква, обновленський рух.

Закріплення радянської влади на території України супроводжувалося значними змінами як у відносинах держави та церкви, так і в повсякденному релігійному житті населення. Встановлення державного курсу на відокремлення церкви від держави спричинило низку заходів, спрямованих проти правового й майнового статусу релігійних організацій. На Харківщині одним із таких заходів стало масове вилучення церковних цінностей упродовж березня–червня 1922 року, що супроводжувалося застосуванням насильства органами ДПУ проти представників духовенства та мирян [1, с. 118].

Однак, попри загальний курс на стрімкий і насильницький злам релігійної традиції, влітку 1922 року на Харківщині розпочала діяльність група обновленської організації «Жива Церква» [2, с. 15]. Заснована за сприяння ДПУ РСФРР у травні 1922 року в Москві, організація мала стати інструментом церковної опозиції патріархові Тихону — послідовному противникові радянської церковної політики [3]. Революційне спрямування організації було закріплене в її Статуті, положення якого передбачали, крім іншого, звільнення пастирів від економічної залежності від буржуазних елементів суспільства та боротьбу з контрреволюційними елементами в церкві [4, с. 17].

Активна діяльність «Живої Церкви» на Харківщині розпочалася зі зібрання духовенства та мирян у Всіхсвятській церкві Харкова 27 червня 1922 року. Паралельно в кафедральному соборі відбувалися зібрання прихильників патріарха Тихона під проводом архієпископа Харківського та Охтирського Нафанаїла. Невелика група обновленців, яка також брала участь у цьому зібранні, зазнала поразки в дебатах і була змушена відступити [2, с. 15]. У серпні 1922 року рішенням Вищого церковного управління «Живої Церкви» архієпископа Нафанаїла та низку його прихильників було позбавлено сану й вислано за межі УСРР. Водночас засновано Харківське єпархіальне управління та Єпископський комітет групи [2, с. 15].

Зростання інтересу до обновленського руху зумовило потребу в окремому інформаційному виданні. Ще 1 лютого 1906 року приват-доцент Харківського університету, протоієрей Іван Філевський, заснував «Церковну газету». У російськомовному щотижневику публікували статті на богословські, соціальні та політичні теми [5, с. 83]. Діяльність газети було заборонено після публікації матеріалу, що містив критику військово-польових судів, запроваджених Петром Столипіним [6, с. 2].

Остаточне закріплення «Живої Церкви» в Харкові сприяло відновленню «Церковної газети», редактором якої знову став протоієрей І. Філевський. Оновлене видання не лише успадкувало назву, а й стало прямим продовженням попереднього: відновлений випуск від 20 листопада 1922 року вийшов під № 26–27. Матеріали газети дають змогу визначити основні напрями роботи організації в Харкові та повітових центрах: проведення з'їздів, відновлення богослужінь і пожвавлення релігійного життя, а також полеміку та боротьбу з церковними опонентами. Оскільки «Церковна газета» репрезентувала позицію обновленського руху, її повідомлення про конфлікти з церковними опонентами потребують критичного зіставлення з іншими джерелами.

З'їзди духовенства та мирян Харківщини відігравали важливу роль у діяльності «Живої Церкви» від самого початку існування регіональної групи. У грудні 1922 року відбулися три з'їзди — у Харкові, Змієві та Валках. Харківський з'їзд духовенства й мирян 15 грудня 1922 року було скликано за участю 172 делегатів з нагоди прибуття новопризначеного архієпископа Харківського Миколая. Архієпископ відслужив молебень і закликав духовенство та мирян підтримати реформування церковного життя [7, с. 14]. Учасники заслухали доповіді представників духовенства й мирян та обрали склад Харківського повітового комітету [7, с. 15].

З'їзди в повітових центрах вирізнялися меншою кількістю делегатів, однак висунуті на них пропозиції відображали як прагнення до церковних реформ, так і характер взаємин церкви з радянською державою. На з'їзді у Змієві 21 грудня 1922 року архієпископ Миколай запропонував виконувати окремі псалми й молитви українською мовою замість церковнослов'янської, щоб полегшити їх сприйняття вірянами [8, с. 14]. У Валках 22 грудня 1922 року учасники запропонували створити при Єпархіальному управлінні спеціальну комісію, до завдань якої належали б аналіз антирелігійної літератури, осмислення богословських питань щодо Святого Письма з позицій сучасної науки та поширення результатів цієї роботи серед вірян єпархії [9, с. 15].

Упродовж 5–7 лютого 1923 року група організувала Перший Харківський єпархіальний з'їзд, засідання якого відбувалися в Покровському соборі ліквідованого Покровського монастиря [10, с. 19]. У межах роботи з'їзду було виголошено доповіді з богослов'я та історії церкви, а також доповіді про господарські, економічні й організаційні аспекти церковного оновлення. Серед них були виступи «О единой церковной кассе», «Современный долг церкви вообще и ее пастырей в особенности», «Православная сущность и идеологическая ценность основных положений „Живой Церкви“» [10, с. 20–21] та «О богослужебном благочинии в Харьковщине, о непризнающих ХЕУ и ВЦУ и неподчиняющихся их распоряжениям» [10, с. 21–22].

Наступним напрямом роботи групи стало відновлення православних храмів. Одним із таких епізодів було освячення престолу храму на вулиці Петинській у Харкові, розміщеного у двоповерховій будівлі колишньої лікарні [11, с. 7]. Протоієрей І. Філевський, який проводив обряд, описав контраст між зовнішньою занедбаністю будівлі та скромністю й красою її внутрішнього оздоблення. Цей контраст він трактував як утілення одного з принципів обновленської реформи — повернення до скромності в релігійному житті [11, с. 8].

Іншим прикладом стало відновлення 25 листопада 1922 року богослужінь у Покровському соборі. З огляду на історичну й духовну цінність храму група «Живої Церкви» визнала його молитовним центром Харкова, призначивши П. Захаржевського старостою храму, а колишнього регента архієрейського хору М. Ведринського — регентом соборного хору [12, с. 12]. Водночас відновлення роботи собору під егідою обновленців було безпосередньо пов'язане з боротьбою проти їхніх церковних опонентів.

Відновленню богослужінь передувало криваве протистояння з монахами Покровського монастиря, які відмовилися залишити ліквідовану обитель. Обставини конфлікту детально викладено в матеріалах «Церковної газети». Призначений настоятелем собору протоієрей О. Кіаніцин разом зі священниками, які його супроводжували, за повідомленням видання, був побитий і пограбований. Братія, заволодівши ключами від ризниці, отримала доступ до 500 млн рублів і церковного майна [12, с. 12]. У газеті також наголошувалося на участі в конфлікті жінок-мирян, яких називали «сестричками» й звинувачували в побиттях, зриві богослужінь, нападах на обновленців і спробі викрадення Озерянської ікони Божої Матері [12, с. 12]. До кінця листопада 1922 року опір монахів і «сестричок» було подолано.

Своєю чергою, поміркковані противники обновленського руху застосовували ненасильницькі методи — зривали зібрання та поширювали пропаганду проти програми «Живої Церкви». На загальних зборах духовенства й мирян Харкова 16 січня 1923 року частина опонентів із галасом залишила залу, повернулася за кілька хвилин, але, зрозумівши марність заворушень, знову залишила залу [12, с. 11]. Критики зазнала й діяльність настоятеля Миколаївського собору Олександра, який

обстоював автокефалію української церкви та проводив богослужіння в Мерефі, Артемівці, Комарівці, Гіївці, Березівці й Новій Водолазі. На противагу опонентам «Жива Церква» декларувала курс на здобуття канонічної автокефалії та українізацію церкви [12, с. 13].

Отже, діяльність «Живої Церкви» на Харківщині на початку 1920-х років демонструвала ознаки перехідного періоду у взаєминах більшовицької влади та православної церкви. З одного боку, робота групи сприяла пожвавленню релігійного життя, проведенню з'їздів і зборів духовенства та мирян не лише в Харкові, а й у повітових центрах, а також створенню власного інформаційного органу. З іншого боку, «Жива Церква» декларувала боротьбу з буржуазним впливом і контрреволюційними елементами в церковному житті та демонструвала нетерпимість до опозиційних церковних сил. Матеріали «Церковної газети» водночас є важливим джерелом для вивчення цих процесів і виразним прикладом того, як обновленці репрезентували власну діяльність читачам.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:


1. Скрипчук В. Участь органів ДПУ Харківщини в проведенні кампанії з конфіскації церковних цінностей у 1922 р. Чорноморський літопис. Миколаїв, 2016. Вип. 11. С. 114–119.
2. Хроника. Церковная газета. Харьков, 1922. 20 ноября. № 26–27. С. 15–16.
3. Білокінь С. І. Жива Церква. Енциклопедія історії України. Т. 3: Е–Й / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2005. 672 с. URL: https://www.history.org.ua/?termin=Zhyva_cerkva (дата звернення: 14.08.2026).
4. Устав группы православного белого духовенства «Живая Церковь». Церковная газета. Харьков, 1922. 20 ноября. № 26–27. С. 17–18.
5. Горпинченко І. Церковно-обновленський рух в Україні: на матеріалах харківської «Церковної газети» (1906). Київські історичні студії. 2024. № 1 (18). С. 79–85. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/51008/1/%D0%86_Horpynchenko_KIS_18_2024_FSHN.pdf (дата звернення: 14.08.2026).
6. 1 Февр. 1906 г. — 20 ноября 1922 г. Церковная газета. Харьков, 1922. 20 ноября. № 26–27. С. 1–3.
7. Гораин И., протоиерей. Харьковский уездный съезд духовенства и мирян. Церковная газета. Харьков, 1923. 20 января. № 30–31. С. 14–15.
8. Съезд духовенства и мирян. Змиев, 21 дек. 1922 г. Церковная газета. Харьков, 1923. 22 марта. № 32–33. С. 14.
9. Камышан И., протоиерей. Итоги Уездного Съезда духовенства и мирян в г. Валках 22 дек. 1922 г. Церковная газета. Харьков, 1923. 22 марта. № 32–33. С. 14–15.
10. Первый Харьковский Епархиальный Съезд духовенства и мирян 5–7 февраля 1923 г. Церковная газета. Харьков, 1923. 24 апреля. № 33–34. С. 19–26.
11. Филевский И., протоиерей. Жажда обновления. Церковная газета. Харьков, 1922. 16 декабря. № 28–29. С. 7–8.
12. Хроника. Церковная газета. Харьков, 1923. 22 марта. № 32–33. С. 11–13.

# ARCHITECTURE AND CONSTRUCTION

**УДК 378.12.4**

**Vira Petrivna Brednyova**
Cand. Tech. Sci.
PhD, Professor, Department of Descriptive Geometry and Engineering Graphics
Architectural and Art Institute, Odesa State Academy of Civil Engineering and Architecture
Odesa, Ukraine
Orcid.org/0000-0002-3005-2384
**Irina Mikolayivna Prokhorets**
senior lecturer, Department of Drawing, Painting and Architectural Graphics
Architectural and Art Institute, Odesa State Academy of Civil Engineering and Architecture
Odesa, Ukraine
Orcid.org/0009-0009-1825-1258

## RESEARCH OF THE IMPACT OF THE QUALITY OF GRAPHIC TRAINING ON THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF ARCHITECTURE STUDENTS

**Abstract**. These theses examine the importance of teaching graphic arts subjects to junior students majoring in architecture and identify the challenges of modern graphic arts education. The need for changes in the approach to teaching graphic arts subjects is demonstrated. Key areas of effective professional education are examined using the example of the course "Descriptive Geometry." Using a proprietary system for the ongoing monitoring of student knowledge and overall academic performance, an information base was established to identify factors influencing the professional development of junior-year architecture students. Examples of graphic assignments are presented, and key criteria for enhancing the quality of graphic education are identified.

**Keywords:** graphic disciplines, technical drawings, junior architecture students, descriptive geometry, professional development

The high demands of the higher education system necessitate that students possess a range of competencies demonstrating a high level of professional proficiency in their respective fields. The professional success of a future specialist is determined not only by their knowledge and skills but also by the level of development of their competencies. A number of factors, including global competition and the digital transformation of all spheres of life, drives the relevance of the topic of professional training for future architects [1, 103–113; 2, 152-160, 4, 268-274, etc.]. The modern labor market demands that architects possess not only high-quality graphic execution skills but also the ability to implement groundbreaking ideas and comprehensive, innovative solutions. An analysis of existing scientific literature and our own experience demonstrate that in-depth training in graphics—particularly manual drafting during the early years of study—directly accelerates the creative development of the future architect. A 21st-century architectural professional must act as an innovator and entrepreneur, bridging the gap between technology, aesthetics, and user needs. Therefore, the aim of our research is to substantiate key approaches to enhancing the quality of graphic training, as well as mechanisms for improving strategies that boost motivation and the drive for professional development from the very first year of study [3, 60–68; 5; 6, 45-52, 7, etc.].

Drawing on years of experience teaching graphic disciplines to junior-year architecture students at the Odesa State Academy of Civil Engineering and Architecture, the authors systematically analyze interim and final results, while monitoring the quality of graphic assignments and the students' overall academic performance.

Key graphic disciplines studied during the early years of the program, which are essential and of great importance, include «*Descriptive Geometry*», «*The Art of Fonts*», «*Drawing*», «*Painting*» etc., these are taught by the Department of Descriptive Geometry and Engineering Graphics & the Department of Drawing, Painting, and Architectural Graphics.

As examples, let’s consider some topics and assignments that architecture students complete as part of their coursework. In the first year, when studying “Descriptive Geometry,” for example, in order to represent the shape of an object, students must understand the classification of surfaces: cylinder, prism, sphere, torus,

etc., since understanding an object's form is based on analyzing and breaking down the object as a whole into its constituent parts and then sequentially drawing those parts in views, sections, and cross-sections. **Fig. 1** shows an example of an individual assignment titled "Surfaces: Constructing a Composition of Geometric Figures in Orthogonal Projections and Rectangular Isometric Projection".

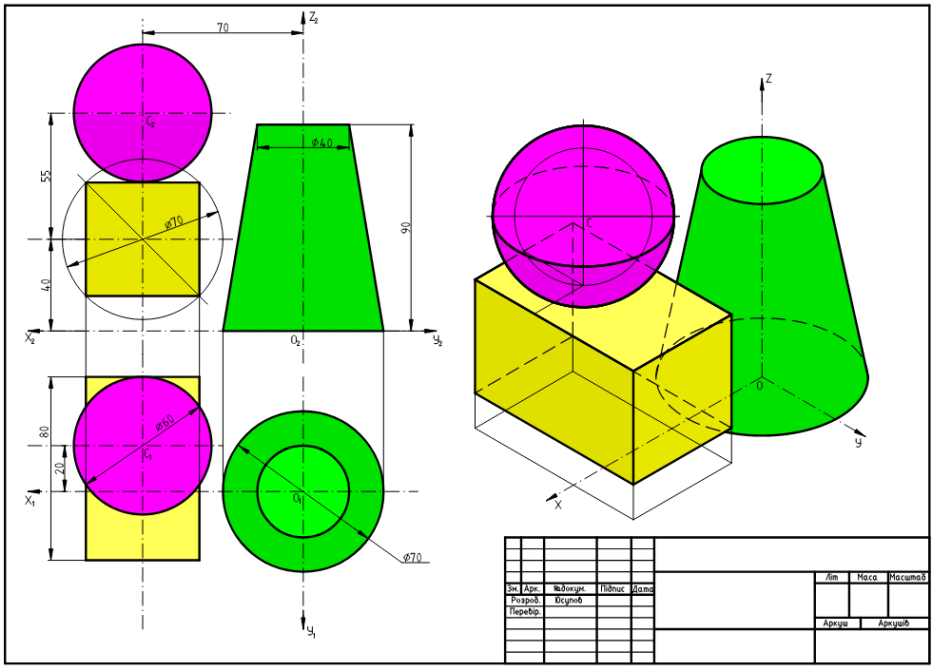
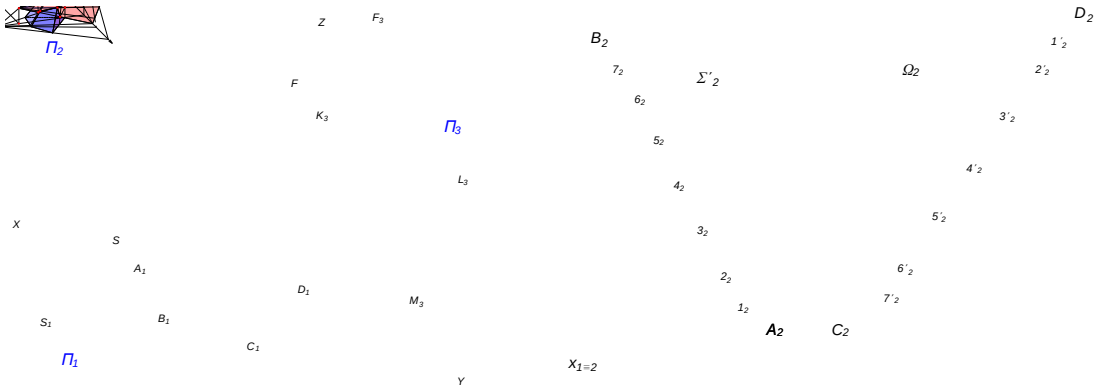


**Fig. 1. Surfaces. Construction of a composition of geometric figures in orthogonal projections and in rectangular isometry (performed using the libraCAD program)**

Mastering the descriptive geometry topic "Intersection of Surfaces" is essential when creating drawings of objects with holes and when depicting the intersection of their individual components, for example, to illustrate the sequence in which the object is manufactured. **Fig. 2** shows excerpts from individual assignments titled "Constructing Projections of the Line of Intersection of Surfaces": ***a)*** "Constructing projections of the line of intersection of two polyhedral surfaces in rectangular dimetry"; ***b***) "Constructing projections of the line of intersection of a hyperbolic paraboloid and a sphere."



a) b)

**Fig. 2. Individual assignment on the topic "Construction of projections of the line of intersection of surfaces":**

***a)*** "Construction of projections of the line of intersection of two polyhedral surfaces in rectangular dimetric projection"; ***b***) "Construction of projections of the line of intersection of a hyperbolic paraboloid and a sphere".

The list of examples of topics and assignments could be extended. Creating a drawing for any of the topics requires the knowledge, skills, basic definitions, concepts, principles, and rules provided by descriptive geometry.

Below are examples of completed introductory assignments for the "Drawing" course, covering the topics "Drawing of spatial forms with the rendering of self and cast shadows and appropriate hatching" (**Fig. 3**) and "Drawing of a capital" (**Fig. 4**). The assignments are carried out over a period of four academic hours, with students positioned at various locations within the studio.



**Fig. 3. Assignment for the "Drawing" course on the topics "Drawing of spatial forms** with the rendering of self and cast shadows and appropriate hatching"



**Fig. 4. Assignment for the "Drawing" course on the topic "Drawing of a Capital".**

In conclusion, we emphasize the relevance of the topic discussed and the importance of studying graphic disciplines for the professional growth of modern architecture students. The results of our research are reviewed annually at inter-departmental seminars and at scientific-methodological and scientific-practical conferences. In our view, further research in this area will help refine approaches to boosting the motivation of junior-year students to study graphic disciplines.

**REFERENCES:**


1. Byrkovich T.I., Varivonchyk A.V., Mazur B.M. (2021). Peculiarities of teaching students of professional skills in art institutions of higher education: Issues of cultural studies. K.: No. 37. P. 103-113. https://doi.org/10.31866/2410-1311.37.2021.236008.
2. Brednyova V.P., Yavorska N.M., Yavorsky P.V. (2021). Classical problems of descriptive geometry and their application in architectural and artistic practice. Collection of scientific papers. Regional problems of architecture and urban planning. Odesa. №15. P.152-160. DOI:10.31650/2707-403X-2021-15-152-160.
3. Brednyova V.P.(2024). Monitoring and effectiveness criteria for the presentation of graphic disciplines to junior students of creative and technical majors. Collection of Scientific Papers.

Scientific Problems of Architecture and Urban Planning : / Odesa State Academy of Civil Engineering and Architecture. Odesa. V. 2. P.60-68. DOI https://doi.org/ 10.31650/2786-7749-2024-2-60-68.
4. Brednyova V.P., Prokhorets I. M. (2025). Personal graphic competences and their impact on the professional and creative development of students of architectural specialties. Collection of the scientific papers. «Regional Problems of Architecture and Urban Planning». Odesa. №19. C.268-274. DOI: 10.31650/2707-403X-2025-19-268-274.
5. Dmytrenko, A. Yu. (2020). Architectural design methodology: teaching aids. Poltava: National University named after Yuri Kondratyuk. 311 p.
6. Klymenko, O. V. (2024). The role of architectural graphics in the formation of an architect's design thinking. Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Series: Architecture. Issue 6, No. 1. P. 45–52. https://ena.lpnu.ua/bitstreams/8b020ef4-fa03-48a1-b591-61a00989e90d/download.
7. Caldwell C. (2019). Graphic Design for Everyone. Dorling Kindersle. P.224. ISBN: 9780241343814.

# POWER ENGINEERING AND POWER MACHINE ENGINEERING

**DOI: https://doi.org/10.64828/conf-153-2026-7**
**УДК 621.311**

**Бахметьєв Владислав Володимирович**
аспірант
Національний університет «Запорізька політехніка»
м. Запоріжжя, Україна

## ОПТИМІЗАЦІЯ КІЛЬКОСТІ АВТОМАТИЧНИХ СЕКЦІОНУЮЧИХ ПРИСТРОЇВ У РОЗПОДІЛЬНІЙ МЕРЕЖІ 10 КВ

**Анотація.** Розглянуто підхід до визначення економічно доцільної кількості автоматичних секціонуючих пристроїв (реклоузерів) у розподільній мережі 10 кВ. Критерієм прийняття рішення прийнято сумарний економічний ефект, що враховує зменшення недовідпуску електроенергії та капітальні витрати на встановлення реклоузерів. Для розрахункового фрагмента мережі 10 кВ виконано порівняння варіантів із нульовою, однією, двома та трьома автоматичними секціонуючими пристроями. Виявлено, що зростання кількості реклоузерів забезпечує спадний приріст позитивного ефекту, тому вибір кількості пристроїв має здійснюватися не тільки за принципом максимізації автоматизації, а й враховувати економічні критерії. Враховано зв'язок з механізмом стимулюючого регулювання, у межах якого зниження SAIDI є одним із цільових показників діяльності оператора системи розподілу.

**Ключові слова:** економічний ефект, недовідпуск електроенергії, реклоузер, розподільна мережа, секціонування, стимулююче регулювання, SAIDI.

Розподільні електричні мережі 10 кВ є ділянкою електроенергетичної системи, у якій значна частина перерв електропостачання формується внаслідок пошкоджень самих розподільних ліній. Для кількісної оцінки безперервності електропостачання НКРЕКП використовує, зокрема, SAIDI, SAIFI та ENS. SAIDI визначається як середня тривалість довгих перерв у точках комерційного обліку, а ENS характеризує обсяг недовідпущеної електроенергії [1, с. 6].

Тому автоматичне секціонування має не тільки важливий технічний, а й економічний результат. Після локалізації пошкодження частина споживачів може залишатися під напругою, що зменшує тривалість та обсяг перерв, дозволяє технічним командам зосередитися на виправлення пошкодженої ділянки.

Автоматичний секціонуючій пристрій (реклоузер) є автоматичним комутаційним апаратом, який здатний виявляти аварійний режим, відключати пошкоджену ділянку та виконувати автоматичне повторне включення. [2, с. 4] У мережі оптимальне розміщення реклоузера дає змогу зберігати живлення частини навантаження при пошкодженнях на суміжних ділянках. У дослідженнях оптимального розміщення реклоузерів показано, що ефект залежить не тільки від кількості апаратів, але й від їхнього положення відносно навантажень та ділянок лінії [3, с. 10-12]. Збільшення кількості пристроїв не завжди визначає пропорційне зростання економічного ефекту.

Для України економічне обґрунтування заходів з підвищення надійності має додаткове значення через стимулююче регулювання. З 2021 року регулювання показників SAIDI здійснюється шляхом коригування необхідного доходу оператора системи розподілу за результатами виконання цільового завдання.

Для операторів, які перейшли на стимулююче регулювання у 2021 році, було встановлено орієнтир SAIDI 150 хв для міської та 300 хв для сільської місцевості у період 2021-2034 рр. [1, с. 10-11]. Таким чином, інвестиції в автоматизацію розподільних мереж мають оцінюватися за двома пов'язаними результатами: прямим зменшенням недовідпуску електроенергії та покращенням показників надійності, необхідних для регуляторних цілей.

У дослідженні вирішено не включати регуляторний ефект до грошової оцінки безпосередньо, оскільки його точне визначення потребує визначення індивідуальних значень базового і цільового

SAIDI, фактичного обсягу розподілу, тарифу та параметрів коригування необхідного доходу для конкретного оператора системи розподілу електроенергії. Спочатку визначається економічна доцільність встановлення реклоузерів за прямим ефектом від зменшення недовідпуску електроенергії, після чого отриманий результат може бути використаний як нижня оцінка інвестиційної привабливості.

Для оцінювання вибрано фрагмент розподільної мережі 10 кВ з 11 пунктами навантаження. Вихідні потужності навантажень становлять 6302 кВт. Довжини ділянок становлять 1,4; 2,4; 1,3; 2,7; 0,9; 0,8; 1,3; 3,8; 2,1; 1,1 та 2,4 км. Їхня сума дорівнює 20,2 км.

Для оцінки очікуваного недовідпуску електроенергії використано параметри надійності: питому частоту відмов $\lambda_0$ = 0,22 1/(рік·км), середній час відновлення $\tau_0$ = 4,3 год, частоту планових відключень $\lambda_п$ = 0,05 1/(рік*км) та середній час обслуговування $\tau_п$ = 5 год. Для планових перерв коефіцієнт $\gamma$ прийнято 0,33. Еквівалентний час перерви для 1 км мережі становить:

$\theta = \lambda_\omega \tau_0 + \gamma \lambda_п \tau_п = 0{,}22 \cdot 4{,}3 + 0{,}33 \cdot 0{,}05 \cdot 5 = 1{,}0285$ год/(рік·км).

Середньорічний недовідпуск визначається сумуванням внесків окремих зон мережі, враховується не тільки довжина лінії, а й навантаження, яке потрапляє в зону відключення при кожному пошкодженні. Для базового варіанта без додаткових автоматичних секціонуючих апаратів отримано $\Delta W_0$ = 130,9 МВт·год/рік [4, с. 40-42, 47].

Після секціонування частина навантаження відділяється від пошкодженої ділянки, тому недовідпуск зменшується. Для порівняння прийнято найкращі за зменшенням недовідпуску варіанти розміщення з одного, двох і трьох реклоузерів: відповідно 65,20; 87,91 та 108,29 МВт·год/рік зниження недовідпуску [4, с. 50-52]. Відносне зменшення щодо базового значення становить:

$\eta_1 = 65{,}20/130{,}9 \cdot 100\% = 49{,}81\%$; $\eta_2 = 87{,}91/130{,}9 \cdot 100\% = 67{,}16\%$; $\eta_3 = 108{,}29/130{,}9 \cdot 100\% = 82{,}73\%$.

Отже, третій реклоузер підвищує відносне зниження недовідпуску вже не на 17,35 відсоткових пункти, як це було при переході від одного до двох пристроїв, а лише на 15,57 відсоткових пункти. В абсолютному вираженні приріст зменшення недовідпуску становить 65,20 МВт·год/рік для першого пристрою, 22,71 МВт·год/рік для другого та 20,38 МВт·год/рік для третього. Отримані дані свідчать про спадну граничну ефективність автоматизації зі збільшенням кількості пристроїв.

Для економічного порівняння варіантів використано актуальні на момент дослідження ринкові показники. Середньозважена ціна купівлі-продажу електроенергії на ринку України за липень 2026 року становила 4654,88 грн/МВт·год без ПДВ, або 4,65488 грн/кВт·год. Для оцінки інвестиційних витрат прийнято актуальну публічну пропозицію на комплектний реклоузер 10 кВ вартістю 525 тис. грн.

Ціна обладнання використана як ринковий орієнтир. Фактична вартість проєкту залежить від комплектації, доставки, монтажу та пусконалагоджувальних робіт.

Економічний ефект оцінено за величиною запобігання недовідпуску електроенергії. Для базового варіанта без додаткових реклоузерів недовідпуск становить 130,9 МВт·год/рік. Встановлення одного, двох та трьох пристроїв у розглянутих конфігураціях зменшує його відповідно на 65,20, 87,91 та 108,29 МВт·год/рік, або на 49,81, 67,16 та 82,73 %.

Для розрахунку прямого грошового ефекту використано залежність:

$E_i = \Delta W_i \cdot СРДН$,

де $E_i$ - річний розрахунковий ефект від зменшення недовідпуску електроенергії, грн/рік; $\Delta W_i$ - зменшення недовідпуску електроенергії, кВт·год/рік; СРДН - середньозважена ціна електроенергії, грн/кВт·год. Результат вважаємо розрахунковим грошовим еквівалентом упередженого недовідпуску, а не тарифом для споживача.

За прийнятої ціни 4,65488 грн/кВт·год отримуємо:

$E_1 = 65\,200 \cdot 4{,}65488 = 303{,}50$ тис. грн/рік;

$E_2 = 87\,910 \cdot 4{,}65488 = 409{,}21$ тис. грн/рік;

$E_3 = 108\,290 \cdot 4{,}65488 = 504{,}08$ тис. грн/рік.

Для оцінювання довгострокової ефективності використано чисту приведену вартість (NPV) за 10-річний період:

$NPV_i = \Sigma(t=1\ldots10)\ E_i/(1+r)^t - N \cdot K$,

де r = 0,10 - ставка дисконту; N - кількість реклоузерів; K = 525 тис. грн - вартість одного комплекту. За r = 10 % коефіцієнт приведення постійного річного ефекту за 10 років дорівнює 6,1446.

Маючи ці результати, можна розрахувати окупність системи з додаванням кожного нового пристрою (табл.1).

**Таблиця 1**

**Ефективність та окупність мережі з різною кількістю реклоузерів**

| Варіант | Кількість | ΔW, МВт·год/рік | Зменшення, % | Капітальні витрати, тис. грн | $E_i$, тис. грн/рік | $NPV_{10}$, тис. грн | Окупність, років |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Базовий | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | — |
| Варіант 1 | 1 | 65,20 | 49,81 | 525 | 303,50 | 1339,9 | 1,73 |
| Варіант 2 | 2 | 87,91 | 67,16 | 1050 | 409,21 | 1464,4 | 2,57 |
| Варіант 3 | 3 | 108,29 | 82,73 | 1575 | 504,08 | 1522,3 | 3,12 |

Наведена оцінка є розрахунковою. Вона не включає окрему вартість перерв електропостачання для споживачів, регуляторні коригування доходу та майбутні експлуатаційні витрати. Отриманий результат можна розглядати як основу для порівняння конфігурацій.

За критерієм максимального NPV найкращим серед розглянутих варіантів є встановлення трьох реклоузерів — 1,522 млн грн за 10 років. Але це не означає універсальної оптимальності трьох пристроїв: результат залежить від конфігурації мережі, розподілу навантаження, частоти пошкоджень, часу відновлення, вартості обладнання та ціни електроенергії.

Всі три досліджені варіанти мають додатний NPV за прийнятих умов. При збільшенні кількості реклоузерів з одного до трьох зменшення недовідпуску зростає з 65,20 до 108,29 МВт·год/рік, однак приріст ефекту від кожного наступного пристрою зменшується. Перехід від одного до двох реклоузерів забезпечує додаткове зменшення недовідпуску на 22,71 МВт·год/рік, тоді як третій пристрій додає 20,38 МВт·год/рік.

Отриманий результат зумовлює економічні причини для переходу від простого встановлення реклоузерів до керованого рівня автоматизації. Реклоузер, встановлений у невигідній точці, може не забезпечити достатнього зменшення зони відключення і не окупити витрати. Оптимальне розміщення дає змогу локалізувати пошкодження та зберегти живлення непошкоджених ділянок.

Для оператора системи розподілу скорочується недовідпуск та пов’язані з ним економічні втрати. Зменшується тривалість перерв для споживачів, і формується передумова для покращення SAIDI. НКРЕКП прямо пов’язує стимулююче регулювання з виконанням цільових завдань зі зниження SAIDI та коригуванням необхідного доходу за результатами їх виконання [1, с. 10-11]. Тому економічний критерій вибору кількості реклоузерів важливо доповнювати регуляторним критерієм: серед технічно та економічно прийнятних варіантів перевага має надаватися тому, який забезпечує необхідне наближення до цільових показників якості.

Розрахунок також демонструє, що максимальне зменшення недовідпуску не обов’язково відповідає максимальній віддачі кожної наступної інвестиції. Тому для планування модернізації доцільно використовувати відбір, у якому враховуються витрати, ENS, SAIDI та обмеження схеми резервування. Такий підхід узгоджується з сучасними моделями оптимального розміщення [5, с. 4].

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:


1. НКРЕКП. Звіт з моніторингу показників якості послуг з постачання та розподілу електричної енергії за 2022 рік. Київ, 2023. 29 с.
2. Жорняк Л. Б., Бахметьєв В. В. Аналіз стану розподільчих мереж 10-35 кВ в загальній енергосистемі України. Енергозбереження Енергетика Енергоаудит. 2025. Т.212, №9. С. 4-16. URL: https://doi.org/10.20998/2313-8890.2025.09.01 (дата звернення: 30.08.2026)
3. Alam A., Tariq M., Zaid M., Verma P., Alsultan M., Ahmad S., Sarwar A., Hossain M. A. Optimal Placement of Reclosers in a Radial Distribution System for Reliability Improvement. Electronics. 2021. Vol. 10, no. 24. Article 3182. P. 3-12.
4. Лисенко Є. С. Способи секціонування розподільних електричних мереж напругою 10-35 кВ : магістерська дис. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2018. 119 с.
5. Azarhazin S., Farzin H., Mashhour E. An MILP model for reliability-based placement of recloser, sectionalizer, and disconnect switch considering device relocation. Sustainable Energy, Grids and Networks. 2023. Vol. 35. Article 101127. P. 4.

# EASTERN EUROPEAN SCIENTIFIC FORUM

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE

September 3-5, 2026

Kharkiv, Ukraine

**Editor**
**Soloviov O. V.**

*M.Sc.Ed., M.P.A., Hon. PhD, Academic Advisor,*
*Head of the European Union Research Department,*
*Ukrainian Institute of Scientific Strategies*

E-mail: journal@naukainfo.com

Publisher website: https://www.naukainfo.com

*The editorial board reserves the right to edit and shorten materials. The opinions of the authors may not always coincide with the viewpoint of the editorial board and publisher. Authors bear full responsibility for the published material (for the accuracy of facts, quotes, personal names, geographic names and other information).*

This edition was approved for publication on September 19, 2026.

Published in A4 format online on website: https://naukainfo.com/conference?id=153

Publisher: Sole proprietor Soloviov O. V. Certificate of registration in the State Register of Publishers, Manufacturers, and Distributors of Publishing Products series ДК № 8227, dated April 23, 2025.